

การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม

: กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี

ชิน ศรีสวัสดิ์

การวิจัยทางวัฒนธรรมที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย

จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ปีงบประมาณ 2543 - 2544

มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบพี่น้อง และนับถือกันแบบเครือญาติ มีความเคารพผู้อาวุโสในชุมชน มีความผูกพันกับป่ามาก่อนในอดีต มีความกตัญญูรู้คุณในสิ่งที่มีคุณ มีความเชื่อในผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการยอมรับเชื่อถือในระบบราชการ มีสัมพันธภาพที่ดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง มีความเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าในหมู่บ้าน เกรงกลัวต่ออันตรายจากป่า กลัวถูกดำเนินคดี กลัวถูกลงโทษทั้งทางกฎหมายและทางสังคม มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย พอเพียง มีความสำนึกในความเป็นเจ้าของ มีความห่วงใยในอนาคตของลูกหลาน มีความเกรงใจเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปส่งเสริม และได้รับการหนุนช่วยจากภายนอกซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้มีความเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีและขีดความสามารถของชุมชนมากขึ้น ซึ่งมีมิติทางวัฒนธรรมดังกล่าวได้ส่งผลให้คนในชุมชนมีความรักสามัคคี เห็นคุณค่าของป่าชุมชน เคารพเชื่อฟังในผู้นำ และกฎระเบียบของชุมชน และมีการรวมพลังเป็นหนึ่งเดียวเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังได้พบว่าในชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขาดความเป็นเอกภาพ เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีคนในชุมชนอพยพมาจากหลายพื้นที่ ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ไม่เคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และต่อผู้อาวุโสและกฎระเบียบของชุมชน ไม่ยอมรับไม่ศรัทธาในระบบราชการ ขาดสัมพันธภาพที่ดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีฐานทางเศรษฐกิจไม่มั่นคง มีอาชีพไม่มั่นคงแน่นอน และอาศัยป่าเป็นแหล่งทำมาหากินเป็นหลัก จะเป็นชุมชนที่ขาดความรักสามัคคี ขาดสำนึกในความเป็นเจ้าของ มองไม่เห็นคุณค่าของป่า ไม่เคารพเชื่อฟังผู้นำ และกฎระเบียบของชุมชน เป็นสังคมที่ขาดเอกภาพ ขาดพลังในการจัดการป่าชุมชนเพื่อไปสู่ความยั่งยืน

จากสิ่งที่พบ จึงเห็นควรให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชนได้ให้การยอมรับ และเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการป่าชุมชน เพราะป่าชุมชนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเหลืออยู่ด้วยมิติทางวัฒนธรรมแทบทั้งสิ้น มิได้เหลืออยู่ด้วยมิติทางกฎหมาย และการปกครองแต่อย่างใด แนวทางในการจัดการป่าชุมชนควรอยู่บนฐานของการให้การยอมรับ และปกป้องสิทธิของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ทำอยู่และทำให้กฎเกณฑ์ของชุมชน มีความขลังความศักดิ์สิทธิ์ในการใช้บังคับได้มากขึ้น หากส่วนใดมีความขัดแย้งกับกฎหมายของรัฐ ควรปรับแก้ให้สอดคล้องกัน นอกจากนั้นควรส่งเสริมและพัฒนาในทางเทคนิควิชาการเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปฏิบัติการให้กับชุมชนโดยชุมชนเป็นผู้แสดงออกซึ่งความต้องการและดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง ส่วนราชการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากภายนอกเป็นเพียงผู้อยู่เบื้องหลังคอยให้คำปรึกษาแนะนำ และช่วยเหลือในส่วนที่เกินกว่าอำนาจและเกินขีดความสามารถที่ชุมชนจะจัดการได้ด้วยตนเองเท่านั้น

Abstract

Title   Forestry Management in the Cultural Dimension : A Case Study of Community Forest in Ubon Rachathani Province

Researcher   Asst. Prof. Chean Srisawat

Organization   Faculty of Humanities and Social Science, Rajabhat Ubon Rachathani Institute

Budget Year   2545

A study of “**Forestry Management in the Cultural Dimension : A Case Study of Community Forest in Ubon Rachathani Province**” purposively selected three community forests, (1) Srisuk forest, Tambon Nong-Lao, Kheangnai district, (2) Dong-Poo-Loan forest, Tambon Na-Lean, Srimuangmai district, and (3) Tong-Mong forest, Tambon Huay-Yang, Khong-Jiam district. The research objectives were (1) finding the dominant cultural factors for conserving and rehabilitating the community forests, (2) applying the dominant cultural factors in other areas, and (3) applying the rules and regulations in the ways of life of the community forest.

The research methods consisted of documentary studies and field studies at the three community forests. Five assistant researchers stayed in the goal areas for three months in order to observing and interviewing the formal and informal of community leaders, the community seniority leaders, the community forests committees, the assistant Tambon officers, the officers of the Office of Provincial Forest of Ubon Rachathani, and the officers of the Office of Regional Forest. The researcher participated in depth interview with the key community forest leaders for three times in each areas.

The research findings :

The dominant cultural factors for conserving and rehabilitating the community forests were the peasant cultures such as housing in the cluster areas, depending on each others, relationship as the relatives, respecting each others as relatives, respecting the senior persons in the communities, committing with the forest in the past, showing the filial devotion to the valuable things, obedience on the formal and informal leaders, accepting the bureaucracy, good relationship with the government offices, respecting the super natural in the community forest, fearing the harmful from the

community forest, fearing the scold, fearing the punishment, simplifying in their ways of life, feeling of belonging, far siting, highly esteem the promoting government officers, and the supporting from the externals. These factors were motivated the spirit of the community forests and their capacities, the unity, valuing the community forest, respecting the community forests leaders, respecting the rules and regulations, and participating with the unity for sustainable community forests management.

On the other hand, the cross-cultural communities which consisted of the lacking unity, the new immigrated communities, weakening leaders, and the opposites of the dominated factors, trended the powerless community for sustainable community forests management.

The recommendations were (1) all organizations concerning with community forests management should accept and concentrate on community cultures in managing community forests. Because the existing of the community forests at the present was the cultural dimension factor, not the regulation dimension or the governing dimension; (2) the community forests management should accept and protect the community rights in order to confiding the ways of the community doing and the enforcement of community rules and regulations. If there were the contradictory between the government regulations and the community rules and regulations, the authorities should adjust them with the conformity; (3) promoting and developing academic techniques for increasing the community capacities in presenting the community needs; and (4) the government organizations and the other externals should practise their roles as the counselors and help the communities when the burdens surplus their capacities.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้เป็นความตั้งใจของผู้วิจัยที่จะค้นหาความจริงบางอย่างที่เป็นปัจจัยสำคัญทางด้านวัฒนธรรมที่จะเป็นกุญแจไขไปสู่ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนเพื่อที่จะนำไปใช้ในชุมชนเป้าหมายอื่นต่อไป และเพื่อที่จะให้ส่วนราชการซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการส่งเสริมดูแลป่าชุมชนมีความเข้าใจชุมชน และปฏิบัติต่อชุมชนในลักษณะที่เหมาะสมสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนอันจะนำไปสู่ความสำเร็จร่วมกันทั้งป่าชุมชนและส่วนราชการ ความสำเร็จของงานนี้เกิดขึ้นด้วยการสนับสนุนของบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ หลายฝ่าย จึงใคร่ขอขอบพระคุณทุกฝ่ายที่มีส่วนให้การสนับสนุนและให้ความร่วมมือ ดังนี้

ขอขอบคุณผู้ใหญ่บ้านบ้านปากก้อ หมู่ 9 คณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านปากก้อทุกคน ผู้ใหญ่บ้านบ้านร่องเข หมู่ 4 คณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านร่องเขทุกคน ผู้ใหญ่บ้านบ้านบะไห หมู่ 7 คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านบะไห และชาวบ้านทุกคนที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการให้ที่พัก ดูแล เอาใจใส่ และให้ข้อมูลกับผู้วิจัย และนักวิจัยผู้ช่วยตลอดเวลาที่อยู่ในชุมชน และเข้าไปเก็บข้อมูล ขอขอบคุณสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานี หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ อบ. 4 ศูนย์เพาะชำกล้าไม้นาโพธิ์กลาง องค์การบริหารส่วนตำบลหนองเหล่า องค์การบริหารส่วนตำบลนาเลน และองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยยางไว้ ณ โอกาสนี้เป็นอย่างสูง หากมีโอกาสจะได้กลับมาทำงานร่วมกันอีก

ท้ายที่สุดขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยครั้งนี้เป็นเงิน 150,000 บาท (หนึ่งแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชั้น ศรีสวัสดิ์

ผู้วิจัย

คำนำ

งานวิจัยเรื่องการจัดการป่าไม้ด้วยมิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำไปด้วยจิตสำนึกในความอยากรู้ อยากเห็น และอยากมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เกิดประโยชน์สำหรับประชาชนอย่างแท้จริง ทั้งนี้ เพราะผู้วิจัยได้เกิดและเติบโตมากับป่า ได้อาศัยป่า และทำลายป่าเพื่อเป็นที่ทำกินมาเกือบครึ่งหนึ่งของชีวิต จึงอยากที่จะตอบแทนคุณของแผ่นดินในการรักษาป่าที่มีเหลืออยู่เพื่อคนรุ่นหลังต่อไป และผู้วิจัยต้องขอภัยต่อแผ่นดิน และต่อประชาชนในยุคปัจจุบันแทนบรรพบุรุษและคนไทยในอดีตด้วยที่ได้มีส่วนในการทำลายป่าแต่เป็นการทำลายโดยมิได้มีเจตนาเพียงแต่ต้องการแหล่งทำกินเพื่อเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัวเท่านั้น และในสมัยนั้นแนวความคิดในการอนุรักษ์ยังไม่มี ใครทำลายได้มากเท่าใดก็เป็นความดีเท่านั้น

ด้วยความสำนึกดังกล่าว จึงได้พยายามทำงานชิ้นนี้ให้ดีที่สุดเท่าที่เวลามีอยู่อย่างจำกัด หากท่านผู้อ่านท่านใดอ่านแล้วขอความกรุณานำไปขยายผลเพื่อเป็นแนวปฏิบัติในชุมชนต่อไปด้วยจักเป็นประโยชน์ต่อป่าไม้และต่อแผ่นดินเป็นอย่างมาก หากคุณความดีของงานวิจัยนี้พอมืออยู่บ้างก็ขอมอบความดีดังกล่าวให้กับบรรพบุรุษและบิดา - มารดา ผู้ให้กำเนิด ผู้ซึ่งไม่เคยรู้แม้แต่อักษรไทยเพียงตัวเดียว แต่ได้ใช้ชีวิตอยู่กับป่า นุกเบิกป่าเป็นที่ไร่นาเลี้ยงลูกมาจนเติบโต และได้มีโอกาสมาวิจัยเกี่ยวกับป่าในวันนี้

ชิน ศรีสวัสดิ์

2545

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
สารบัญภาพ	(6)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	7
ขอบเขตของการวิจัย	8
กรอบแนวคิดในการวิจัย	9
ระเบียบวิธีการวิจัย	12
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	13
นิยามศัพท์เฉพาะ	14
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	16
ความหมายของป่าชุมชน	16
รูปแบบของป่าชุมชน	26
พัฒนาการของป่าชุมชน	28
การจัดการป่าชุมชน	33
ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน	43
ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	53
บทที่ 3 สภาพป่าและวิธีการจัดการป่าของชุมชน	70
ลักษณะทั่วไปของป่าศรีสุข	72
การเปลี่ยนแปลงของป่าศรีสุข	73
สภาพของชุมชนในเขตพื้นที่ป่าศรีสุข	74

การจัดการป่าของชุมชนในพื้นที่ป่าศรีสุข	76
ลักษณะทั่วไปของป่าดงภูหล่น	81
การเปลี่ยนแปลงของป่าดงภูหล่น	82
สภาพของชุมชนในเขตพื้นที่ป่าดงภูหล่น	83
การจัดการป่าของชุมชนในพื้นที่ป่าดงภูหล่น	84
ลักษณะทั่วไปของป่าดงหมอง	86
การเปลี่ยนแปลงของป่าดงหมอง	87
สภาพของชุมชนในเขตพื้นที่ป่าดงหมอง	88
การจัดการป่าของชุมชนในพื้นที่ป่าดงหมอง	89
บทที่ 4 วัฒนธรรมกับการจัดการป่าของชุมชน	92
วัฒนธรรมเด่นที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของป่าศรีสุข	92
วัฒนธรรมเด่นที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของป่าดงภูหล่น	97
วัฒนธรรมเด่นที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของป่าดงหมอง	102
เปรียบเทียบวัฒนธรรมของพื้นที่ป่าทั้ง 3 แห่ง	106
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	109
สรุป	109
ข้อเสนอแนะ	114
บรรณานุกรม	117
วิทยากรชุมชนผู้ให้สัมภาษณ์	120

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
แผนที่จังหวัดอุบลราชธานี	71
แผนภูมิแสดงมิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการป่าชุมชนป่าศรีสุข	96
แผนภูมิแสดงมิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการป่าชุมชนป่าดงภูหล่น	101
แผนภูมิแสดงมิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการป่าชุมชนป่าตองหมอง	105
แผนภูมิเปรียบเทียบมิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการป่าชุมชนป่าศรีสุขกับป่าดงภูหล่น	107
แผนภูมิเปรียบเทียบมิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการป่าชุมชนของป่าศรีสุข และป่าดงภูหล่นกับป่าตองหมอง	108
ภาพประกอบเกี่ยวกับสภาพป่าชุมชนของป่าศรีสุข	127
ภาพประกอบเกี่ยวกับสภาพป่าชุมชนของป่าดงภูหล่น	131
ภาพประกอบเกี่ยวกับสภาพป่าชุมชนของป่าตองหมอง	135

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญญา

ประเทศไทยมีเนื้อที่ทั้งสิ้นประมาณ 321 ล้านไร่ ในปี 2504 มีพื้นที่ป่าไม้จากการสำรวจโดยดาวเทียมและแผนที่ทางอากาศประมาณ 171 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ทั้งประเทศ ต่อมาสถานการณ์ป่าไม้ของเมืองไทยเข้าสู่ภาวะวิกฤตเมื่อพบว่าในปี 2531 พื้นที่ป่าไม้ของไทยเหลือเพียง 89.9 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ : 2532) และจากข้อมูลล่าสุดของกรมป่าไม้ พบว่าในปี 2536 ประเทศไทยเหลือพื้นที่ป่าไม้เพียง 83.5 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 26.02 ของพื้นที่ทั้งประเทศเท่านั้น (กรมป่าไม้ : 2537)

นอกจากพื้นที่ป่าไม้ดังกล่าวแล้ว ยังมีพื้นที่ป่าไม้ที่อยู่นอกเขตพื้นที่คุ้มครอง ซึ่งจากการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พบว่า มีพื้นที่อยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติหรือป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติ และพื้นที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ตลอดจนพื้นที่ในเขตรอบครองตามเอกสารสิทธิ์ของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ เช่น กรมทางหลวง กรมชลประทาน กรมการปกครอง และพื้นที่ที่ถูกใช้ประโยชน์โดยธุรกิจเอกชน หรือที่เรียกว่า "พื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน" ทั่วประเทศทั้งสิ้น 102.0 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 31.9 ของพื้นที่หมดของประเทศในจำนวนนี้มีพื้นที่ 34.42 ล้านไร่ อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร : 2535) แม้ว่าโดยสภาพทั่วไปพื้นที่สาธารณะเหล่านี้จะไม่มี ความหลากหลายทางชีวภาพที่สมบูรณ์มากเท่าพื้นที่คุ้มครองดังกล่าวมาแล้ว แต่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียง

โครงการศึกษาระบบการจัดการพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้จำแนกพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนในภูมิภาค โดยรวบรวมได้จากหลักฐานการสำรวจพื้นที่สาธารณะจากร้อยละ 74 ของอำเภอทั้งหมดในภูมิภาคออกเป็น 5 ประเภท ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ คือ ที่ดอนทำเลเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 77.88 หนองน้ำสาธารณะ ร้อยละ 12.82 ป่าช้าดอนปู่ตาที่สักการะ ร้อยละ 5.6 สถานที่ราชการ ร้อยละ 3.67 และพื้นที่อื่น ๆ ร้อยละ 0.03 หากรวมเป็นพื้นที่ที่ประชาชนใช้ประโยชน์ คือ ไม่รวมแหล่งน้ำสาธารณะและสถานที่ราชการจะเห็นได้ว่าพื้นที่ส่วนนี้มีจำนวนทั้งสิ้นร้อยละ 83.48 ของพื้นที่สาธารณะทั้งหมด

ในปี 2535 กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ดำเนินการสำรวจ "ป่าชุมชน" ทั่วประเทศ พบว่า มีพื้นที่ป่าชุมชนดั้งเดิม คือ ป่าอภัยทาน ป่าวัด ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา ป่าชันน้ำ หรือ ป่าห้วยน้ำ ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าห้วยนา ป่าใช้สอย และป่าชุมชนดั้งเดิมในลักษณะอื่น ๆ จำนวน 8,876 แปลง คิดเป็นพื้นที่ 1,411,561 ไร่ และป่าชุมชนพัฒนา ซึ่งประกอบด้วย ป่าปลูกเพื่อใช้สอย ชุมชน ป่าปลูกในโรงเรียน ป่าปลูกในบริเวณวัด สำนักสงฆ์ ป่าปลูกตามโครงการจัดที่ทำกิน โครงการอื่น ๆ ป่าปลูกลักษณะอื่น ๆ ที่เหลือ จำนวน 4,104 แปลง คิดเป็นพื้นที่ 319,753 ไร่ หรือ คิดเป็นป่าชุมชนทั้งหมด 12,980 แปลงทั่วประเทศ พื้นที่ประมาณ 1.7 ล้านไร่ ซึ่งในจำนวนนี้อยู่ใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 58.8 ของพื้นที่ทั้งประเทศ

จากสถิติของจำนวนพื้นที่ป่าไม้ที่เป็นเขตอนุรักษ์และพื้นที่สาธารณประโยชน์ ตลอดจนป่าชุมชนจากแหล่งข้อมูลดังกล่าว นอกจากจะสะท้อนให้ตระหนักถึงวิกฤตของการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งในระบบนิเวศน์โดยรวมแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึง แนวโน้มและความหวังของการดูแลรักษาและขยายพื้นที่ป่าไม้นอกเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในอาณาบริเวณที่เป็นของพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ยังคงสภาพป่าให้ชาวบ้านได้ใช้สอย ทั้งการหาอาหาร ไม่ว่าจะเป็น เห็ด หน่อไม้ ไม้ผล หรือการหาสมุนไพร ตลอดจนเป็นแหล่งเก็บพันธ์เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิง ซึ่งในนิยามของกรมป่าไม้หรือโครงการศึกษาระบบการจัดการพื้นที่สาธารณประโยชน์ หรือโครงการศึกษาป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ก็ได้เรียกพื้นที่เหล่านี้ว่าเป็น "ป่าชุมชน"

ภายหลังจากแนวคิดเรื่อง "ป่าชุมชน" ได้แพร่ขยายออกไปเพื่อเป็นทางเลือกในการ ดำเนินนโยบายป่าไม้ซึ่งว่า 100 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่การตั้งกรมป่าไม้เมื่อปี 2439 ได้พิสูจน์แล้วว่าการให้อำนาจโดยผ่านหน่วยงานรัฐเป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการกิจการป่าไม้ทั้งประเทศอยู่ที่ เดียวกันนั้นไม่ประสบความสำเร็จทั้งในแง่ของการคุ้มครอง อนุรักษ์ และฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้ ตลอดจน การสร้างจิตสำนึกร่วมให้ประชาชนในชาติได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรป่าไม้ดังกล่าว

ดังนั้น จึงได้มีความพยายามในการผลักดันวิธีการจัดการป่าไม้แบบป่าชุมชนให้เป็นที่ ยอมรับของหน่วยงานราชการและประชาชนทั่วไปโดยหลักการสำคัญของป่าชุมชน คือ การให้ ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ในทุกขั้นตอน ทั้งนี้กระบวนการจัดการแบบ "ป่าชุมชน" นั้นได้รับการศึกษาในระดับพื้นที่ (กรณีศึกษา) ตลอดจนการทดลองดำเนินงานในลักษณะโครงการ นำร่อง (Pilot Project) เพื่อพิสูจน์แนวคิดดังกล่าวให้เป็นรูปธรรมในหลายพื้นที่ หลายโครงการทั้ง ภาครัฐและเอกชน ตลอดจนระยะเวลาที่ผ่านมาตราว่าศวรรษที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็น "โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติ

การป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา" โดยความร่วมมือของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น โครงการวนศาสตร์ชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน ซึ่งประกอบไปด้วยโครงการป่าชุมชน โครงการทามมูล โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนภาคอีสาน โครงการอนุรักษ์และพัฒนาป่าดงลาน ผลการศึกษาข้อมูล ตลอดจนการสนับสนุนขององค์กรชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นอกการอนุรักษ์) ต่างยอมรับศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้ ทั้งกรมป่าไม้ซึ่งมีหน้าที่กำกับ ควบคุม ดูแลพื้นที่ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวกับปัญหาป่าและที่ดิน เช่น กรมที่ดิน สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ก็ปรับเปลี่ยนท่าทีที่จะกระจายอำนาจการจัดการป่าไม้และที่ดินของรัฐสู่ประชาชน โดยในส่วนของกรมป่าไม้ก็ได้เตรียมออก "พระราชบัญญัติป่าชุมชน" ขึ้น เพื่อรองรับแนวคิดดังกล่าว

ป่าเป็นต้นกำเนิดและแหล่งพักพิงของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษย์เผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ป่าเป็นครูสอนให้มนุษย์เข้าถึงสัจธรรมแห่งเอกภาพ และความหลากหลาย ความยั่งยืน และการเปลี่ยนแปลงและความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ หลักปรัชญาและศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของเอเชีย เช่น พุทธศาสนา ล้วนแต่มีต้นกำเนิดจากป่าทั้งสิ้นในบทความเรื่อง "ป่าศักดิ์สิทธิ์ (The Sacred Forest) รพินทรนาถ ฐากูร (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ : 2536) ปรัชญาเมธีชาวอินเดียได้เปรียบเทียบอารยธรรมตะวันตกกับอารยธรรมอินเดียเอาไว้ว่า อารยธรรมตะวันตกถูกสร้างขึ้นบนก้อนอิฐ ไม้ เหล็ก และฝักรากลึกอยู่ในเมือง แต่อารยธรรมอินเดียก่อกำเนิดขึ้นจากป่า ความคิดที่ดีที่สุดของอินเดียมาจากบุคคลที่ละทิ้งฝูงชนไปเข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับต้นไม้และแม่น้ำลำธาร สันติภาพแห่งป่าเป็นเชื้อเพลิงหล่อหลอมพัฒนาการของสติปัญญา วัฒนธรรมแห่งป่าก่อกำเนิดขึ้นจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงอันหลากหลายของสัตว์ และพืชนานาชนิด และจากความผันแปรแห่งฤดูกาล รูป รส เสียง และสัมผัส ป่าสอนให้มนุษย์เข้าใจเอกภาพในความหลากหลาย ซึ่งเป็นหลักการของชีวิตเป็นรากเหง้าของประชาธิปไตย และพื้นฐานของอารยธรรมอินเดีย ป่าสอนให้มนุษย์เข้าใจถึงความเชื่อมโยงและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบนิเวศน์ ป่าสอนให้มนุษย์เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และชุมชนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ป่าสอนให้มนุษย์เข้าใจการก่อกำเนิดการผลิตซ้ำและความยั่งยืนของธรรมชาติ มนุษย์แต่ละกลุ่มที่อยู่อาศัยร่วมกันกับป่าจึงพัฒนาวิถีคิดและการตระหนักรู้ว่าชีวิตได้รับการหล่อเลี้ยงจากป่า และความต่อเนื่องยั่งยืนของชุมชนและสังคมจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีความยั่งยืนและความหลากหลายของป่าซึ่งตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งในด้าน

ของอาหาร น้ำ ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ชุมชนที่อยู่อาศัยร่วมกับป่าจึงพัฒนาวิถีคิดและอุดมการณ์ที่ยึดถือป่าและต้นไม้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ป่าเป็นที่อยู่ของเทพดาอารักษ์และวิญญาณบรรพบุรุษ วิถีคิด และอุดมการณ์เช่นนี้นำมาซึ่งความยำเกรง ความเคารพนบถนอมและการดูแลรักษาป่าและธรรมชาติให้มีความยั่งยืน แต่เมื่อความศักดิ์สิทธิ์ของป่าถูกละเมิดและจางจืด ชุมชนถูกพรากจากป่า ความยั่งยืน และความหลากหลายก็จบสิ้นลง

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของป่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตย์อยู่ในป่า ป่ามีทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่าเป็นความเชื่อที่พบเห็นโดยทั่วไป เช่น ดอนปู่ตา ป่าช้า ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบทางการผลิตในภาคเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ภาคเหนือ ซึ่งเต็มไปด้วยภูเขาสูงที่กินพื้นที่จำกัดแต่เฉพาะในเขตที่ราบขนาดเล็กระหว่างภูเขาและเกษตรกรจำต้องพึ่งพิงการควบคุมจัดการทรัพยากรน้ำในการผลิตเพื่อให้ได้ผลดี ภายในบริบทของระบบนิเวศน์เช่นนี้ทำให้ชุมชนภาคเหนือมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นเพื่อจัดการทรัพยากรน้ำที่เรียกว่ากลุ่มเหมืองฝาย องค์กรชุมชนนี้กลายเป็นสื่อกลางสำคัญที่มีนัยสำคัญบางศีลธรรมระหว่างการพิทักษ์รักษาป่าต้นน้ำกับการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน ความสำคัญของป่าต้นน้ำต่อระบบการผลิตของชุมชนทำให้เกิดอุดมการณ์ อำนาจขึ้นเพื่อจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าต้นน้ำในรูปของความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ชุมชนจะทำพิธีบวงสรวงผีขุนน้ำเป็นประจำทุกปีเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผีขุนน้ำที่ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำในการผลิตของชุมชน ความสำคัญของป่าต้นน้ำยังทำให้กลุ่มเหมืองฝายซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาป่าต้นน้ำกลายมาเป็นองค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีอำนาจต่อรองทางการเมืองภายในชุมชนสูงด้วย

พิธีกรรมและความเชื่อเหล่านี้ได้ช่วยเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรมและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับป่ามาหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกและแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม จิตสำนึกในการรักษาป่าและความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่าคือข้อต่างที่มีนัยสำคัญยิ่งระหว่างป่าชุมชนบนฐานคิดของประเพณีและศีลธรรมกับหมู่บ้านป่าไม้หรือสวนป่าของทางราชการซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อการผลิตไม้และรายได้ในขณะที่จุดมุ่งหมายของป่าชุมชนคือความเป็นธรรมและความยั่งยืนของระบบนิเวศและระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชน ความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่ายังเป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณีในการควบคุม จัดการและปกป้อง ดูแลป่าของตน ระบบศีลธรรมเป็นพื้นฐานของอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ตามประเพณีเพื่อควบคุมการใช้และการอนุรักษ์ป่าโดย

อนุญาตให้เพียงเฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิ์ในการใช้และมีหน้าที่ในการดูแลป่าไปพร้อมกันตามหลักที่ว่าผู้ที่ปกป้องป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิ์ได้รับประโยชน์จากป่าที่ตนดูแลรักษา ชาวบ้านในป่าชุมชนหลายแห่งโดยเฉพาะในทางภาคเหนือและภาคอีสาน อธิบายอุดมการณ์ดังกล่าวผ่านความเชื่อเรื่องผีโดยเชื่อว่า ผี อารักษ์มีอำนาจในการคุ้มครองชาวบ้านเฉพาะในเขตบ้านของตนเท่านั้น หากผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปในเขตบ้านอื่นจะถือว่าผิดผี และต้องเสียค่าเซ่นผีสำหรับการละเมิด โดยนัยนี้สิทธิชุมชนจึงมิได้หมายถึง การยึดถือเอากกรรมสิทธิ์เพียงทรัพยากรโดยเด็ดขาด หากแต่หมายถึง การจำกัดสิทธิ์การใช้ทรัพยากรซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชาวบ้านทุกคนให้ขึ้นอยู่กับอำนาจของชุมชนในการวางกฎเกณฑ์เพื่อรักษาและใช้ทรัพยากรเหล่านั้น

ปัจจุบันอุดมการณ์ป่าชุมชนในหลายพื้นที่เริ่มมีศักยภาพลดลงด้วยสาเหตุที่สำคัญ 2 ประการ คือ *ประการแรก* สิทธิชุมชนของชาวบ้านไม่ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย ดังนั้นเมื่อป่าที่ชาวบ้านรักษาไว้ถูกประกาศเป็นที่ดินหรือป่าของรัฐในรูปของอุทยานหรือป่าสงวนแห่งชาติหรือบางแห่งรัฐอนุญาตให้เอกชนภายนอกสัมปทานทำไม้หรือมีการจัดตั้งสวนป่าเพื่อปลูกไม้โตเร็ว ชุมชนที่เคยดูแลป่ามาหลายชั่วอายุคนจึงมีความรู้สึกที่ตนไร้อำนาจ บางชุมชนเริ่มปล่อยให้สมาชิกของชุมชนและชาวบ้านจากที่อื่นบุกรุกป่าโดยปราศจากการควบคุมอย่างเข้มงวดดังที่เคยทำกันมา *ประการที่สอง* แรงกดดันของระบบเศรษฐกิจแบบการค้าจากภายนอกมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้อุดมการณ์ป่าชุมชนในหลาย ๆ พื้นที่ถูกลดทอนความสำคัญลง ชาวบ้านในบางพื้นที่เริ่มบุกรุกที่ป่าที่เคยรักษาไว้เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกเชิงพาณิชย์ บางชุมชนเริ่มละเลิกจากประเพณีการเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าไปแล้ว เช่น กรณีในภาคอีสานป่าได้ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจากการสัมปทานป่าไม้ของบริษัทเอกชนผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์เพื่อส่งออกการก่อตั้งชุมชนใหม่จากการอพยพเคลื่อนย้ายประชากรจากพื้นที่หนาแน่นแออัดไปหาที่ทำกินใหม่ในที่ป่าซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์สูงและมีราคาถูกตลอดจนการดำเนินงานของรัฐซึ่งไม่ให้ความเคารพต่อระบบการจัดการทรัพยากรเขตชุมชน เช่น โครงการปลูกป่ายุคาลิปตัสทับที่ทำกินของราษฎรเหล่านี้ส่งผลให้ระบบคิดและจารีตประเพณีของชุมชนขาดความศักดิ์สิทธิ์และต่อเนื่อง วัฒนธรรมความเชื่อ พิธีกรรมและระบบคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างจนกระทั่งบางพื้นที่ระบบคิดดังกล่าวได้สูญหายไปจากชุมชน แต่ยังมีชุมชนอีกหลายแห่งที่ยังสามารถรักษาและเสริมสร้างอุดมการณ์ป่าชุมชนขึ้นใหม่ในบริบทของสังคมปัจจุบัน เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้อุดมการณ์ป่าชุมชนได้รับการรักษาไว้และสร้างเสริมขึ้นใหม่ได้แก่ การแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกและความพยายามของชุมชนในการสงวนรักษาป่าไว้สำหรับสมาชิกของป่าชุมชน ดังนั้นเมื่อเกิดการบุกรุกจากภายนอก

ชุมชนจึงมีการรวมตัวกันต่อต้านบุคคลภายนอกที่ต้องการมาใช้ประโยชน์จากไม้หรือที่ดินในป่าชุมชน โดยอาศัยหลักการพื้นฐานดั้งเดิมที่ว่า คนภายนอกมิได้เป็นผู้ดูแลรักษาป่าจึงไม่มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่านั้น ความรู้สึกดังกล่าวได้กลายเป็นพลังตอกย้ำอุดมการณ์ป่าชุมชนในหลายพื้นที่ เช่น การต่อสู้คัดค้านสัมปทานไม้ของป่าชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน น่าน พะเยา ในภาคเหนือ และการต่อต้านโครงการสวนป่ายูคาลิปตัส และโครงการ คจก. ในภาคอีสาน เป็นต้น

ความพยายามในการปกป้องสิทธิตามประเพณีของชาวบ้านในการควบคุมและจัดการป่าท่ามกลางสภาวะการณ์ขัดแย้งในปัจจุบันชาวบ้านได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ดั้งเดิมตามจารีตปฏิบัติให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้นเริ่มมีการจัดตั้งองค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านเพื่อทำหน้าที่ดูแลปารวมทั้งเริ่มมีการร่างกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการบริหารจัดการและข้อบังคับเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของทางราชการมากขึ้นในหลายพื้นที่ของภาคอีสานมีการวางแผนการจัดการและการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าเพื่อใช้เป็นเครื่องต่อรองกับรัฐในการต่อต้านโครงการของรัฐ เช่น โครงการ คจก. โดยได้เสนอตัวเป็นผู้ฟื้นฟูป่าด้วยการลดพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจบางตัวลง เช่น มัน ปอ เป็นต้น โอกาสให้ป่าได้ฟื้นฟูสภาพและปลูกป่าเพิ่มขึ้น

นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านได้เผชิญกับสภาวะฝนแล้งและฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลทำให้เกิดสภาพการขาดแคลนน้ำ ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงโทษของความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์มากขึ้น ความหวังยึดอนาคตของลูกหลานก็เป็นปัจจัยอันสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผลักดันให้จิตสำนึกในการรักษาป่าเริ่มมีมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้คนที่อยู่ในวัยแรงงานในหมู่บ้านเริ่มนิยมอพยพไปหางานทำนอกภาคเกษตรในเมืองด้วย การเป็นแรงงานรับจ้างได้ส่งผลให้ความกดดันต่อพื้นที่ป่าลดน้อยลงและทำให้ชาวบ้านหันกลับมารักษาเพิ่มขึ้น

ด้วยเหตุที่ป่าคือส่วนหนึ่งของชีวิตของชุมชน ที่คนนมนชนได้พึ่งพาอาศัยมาตลอดทั้งในด้านเศรษฐกิจ เช่น อาหาร เชื้อเพลิง ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ ที่อยู่อาศัย และทางวัฒนธรรม เช่น ที่เผาศพ วัดป่า ที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น แต่ป่าก็ได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมากด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก ที่อยู่อาศัย และที่ทำมาหากินในรูปแบบต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว จนแทบจะหาผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ดังในอดีตไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามแม้สภาพป่าส่วนใหญ่จะถูกทำลายแต่ยังมีป่าขนาดเล็กซึ่งมีพื้นที่แต่ละแห่งไม่มากนักกระจัดกระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ โดยชุมชนได้อาศัยการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน และร่วมกันดูแลรักษาไว้ด้วยใช้มิติทางวัฒนธรรมและต่อมาได้เรียกป่าประเภทนี้ว่า “ป่าชุมชน”

จากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ทำให้คนในชุมชนหันมาดำเนินชีวิตตามแนวทางพึ่งตนเองมากขึ้น ป่าจึงได้รับความสนใจและเอาใจใส่จากชุมชนมากขึ้น เพราะป่าคือที่พึ่งที่แท้จริงของชุมชน ปัจจุบันเฉพาะในเขตจังหวัดอุบลราชธานี มีป่าชุมชนอยู่ในโครงการสำรวจและฟื้นฟูจำนวนไม่น้อยกว่า 64 ป่ามีพื้นที่ไม่น้อยกว่า 100,000 ไร่ ในป่าเหล่านี้มีทั้งป่าที่สมบูรณ์ ป่าที่อยู่ในระหว่างฟื้นฟู และป่าที่พอมีสภาพที่จะฟื้นฟูได้ถ้าหากมีการฟื้นฟู ซึ่งจากการประชุมสัมมนาเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้นำชุมชนที่สนใจในแนวอนุรักษ์ป่า หลายท่านได้มีความเห็นตรงกันว่า “ป่าเมืองไทย ยังมีทางรอด” ยังไม่สายเกินไปที่คนไทยจะหันมาร่วมกันรักษาป่าอย่างจริงจัง คนไทยเป็นคนที่มีความรับผิดชอบและมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่ามาตั้งแต่อดีตและยึดมั่นอยู่กับวัฒนธรรมประเพณีที่เคยถือปฏิบัติสืบทอดกันมามากกว่าที่จะยึดมั่นในหลักการและกฎเกณฑ์ทางกฎหมาย ดังนั้นการดูแลรักษาป่าหรือการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่ผ่านมา ซึ่งได้อาศัยมิติทางกฎหมายและระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ ของทางราชการ ซึ่งขัดกับหลักการทางวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตของชุมชน จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งอยู่บ่อย ๆ และผลที่ตามมาคือ ป่าจะหายไปจากผืนดินเรื่อย ๆ จะเหลืออยู่บ้างเฉพาะป่าที่มีการนำเอามิติทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของจิตวิญญาณของคนในชุมชนเข้าไปจัดการเท่านั้น วัฒนธรรมทำให้ทุกคนมีความสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมกัน และช่วยกันดูแลรักษาฟื้นฟูเพื่อเป็นมรดกสำหรับคนรุ่นหลังสืบไป ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องค้นหาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการกระตุ้นจิตใจให้คนมีความสำนึกและหันมาร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูป่ามาจนถึงปัจจุบัน เพื่อจะได้ส่งเสริมและขยายผลไปสู่กลุ่มเป้าหมายอื่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อค้นหาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน
2. เพื่อนำเอาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยหลักในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนไปดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนเป้าหมายร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป้าหมาย
3. เพื่อหาแนวทางในการประยุกต์กฎเกณฑ์ทางกฎหมาย และวิธีปฏิบัติที่เป็นอยู่ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชน โดยให้คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยการเกื้อกูลซึ่งกันและกันแบบยั่งยืน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้จะศึกษาตามประเด็นและพื้นที่ดังนี้

1. ประเด็นที่ศึกษาประกอบด้วย

- 1.1 ประวัติความเป็นมา ตลอดจนพัฒนาการด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน
- 1.2 กลุ่มสังคม การกำเนิดและการพัฒนาขององค์กรชุมชน
- 1.3 บทบาทของผู้นำต่อประเด็นทรัพยากรป่าไม้
- 1.4 ทศนคติของผู้นำและสมาชิกชุมชนต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า
- 1.5 โครงสร้างอำนาจและเครือข่ายของความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชน รวมทั้งความเชื่อมโยงกับภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการพื้นที่สาธารณะและป่าชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ตำรวจ นักการเมืองท้องถิ่น โดยศึกษาว่าเครือข่ายเหล่านี้เป็นประโยชน์หรือเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนอย่างไรบ้าง
- 1.6 แนวคิด ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องป่าของชุมชน
- 1.7 เหตุปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์และทำลายป่าของคนในชุมชนเป้าหมาย

2. พื้นที่และประชากรที่ศึกษา

การศึกษาครั้งนี้จะดำเนินการใน 3 พื้นที่ป่า คือ

2.1 ป่าศรีสุข ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี พื้นที่ประมาณ 450 ไร่ เป็นป่าที่อยู่ในระหว่างการฟื้นฟูขององค์กรชุมชน โดยเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง แต่สภาพป่ายังไม่สมบูรณ์

2.2 ป่าดงภูหล่น ตำบลนาเดิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี พื้นที่มีประมาณ 1,300 ไร่ เป็นป่าที่ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์ และมีกระบวนการจัดการโดยองค์กรชุมชนที่ค่อนข้างเข้มแข็ง

2.3 ป่าตองหมอง ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พื้นที่ประมาณ 6,000 ไร่ เป็นป่าที่มีสภาพสมบูรณ์ แต่เพิ่งเริ่มมีองค์กรชุมชนขึ้นมาดูแลได้เพียง 1 ปี ยังขาดระบบการบริหารจัดการป่าที่เป็นรูปธรรม

สำหรับประชากรศึกษาประกอบด้วยผู้นำในชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สมาชิกของกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้รู้ในชุมชน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ใช้ประโยชน์จากป่าทั้ง 3 แห่ง และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าที่เป็นกรณีศึกษาทั้งในเชิงอนุรักษ์และทำลาย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาของ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2535) เกี่ยวกับวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าของประเทศไทยระบุว่า ตั้งแต่สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นราษฎรได้รับการสนับสนุนให้บุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อใช้เพาะปลูก โดยได้รับการสมสิทธิ์อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ภายหลังจากการเซ็นสัญญาเบาว์ริงกับรัฐบาลอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ทำให้ประเทศไทยเปิดมิติของการขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างกว้างขวางอันเป็นการตอบสนองต่อระบบการค้าขายกับต่างชาติ แม้ว่าในช่วงต่อมากจะมีการออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ก็ไม่สามารถจะควบคุมการบุกเบิกที่ดินได้ ประมาณว่าตั้งแต่ปี 2504 - 2529 ประเทศไทยได้สูญเสียป่าไปถึงร้อยละ 45 และตลอดระยะเวลาที่ผ่านมามาตรการต่าง ๆ ที่รัฐใช้จัดการเกี่ยวกับป่าไม้โดยมีหลักสำคัญ คือ ให้การจัดการทั้งปวงมีอำนาจรวมศูนย์อยู่ที่รัฐ (โดยกรมป่าไม้) และพยายามกีดกันประชาชนให้ออกจากพื้นที่ป่า แต่ขณะเดียวกันก็อนุญาตให้เอกชนเข้าไปเช่าที่ลงทุน “ปลูกป่า” เพื่อประโยชน์ทางพาณิชย์ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวได้พิสูจน์แล้วว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาป่าไม้ของชาติได้

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ได้สรุปแนวคิดที่เกี่ยวกับการจัดการป่า โดยการยอมรับสิทธิและความเป็นไปได้ของการที่ชุมชนจะทำหน้าที่จัดสรรและดูแลทรัพยากรป่าไม้ของตนเอง อันจะเป็นแนวทางจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปแทนที่จะคาดหวังอยู่กับหน่วยงานรัฐที่มีข้อจำกัดทั้งระบบคิด ตัวบุคคล และงบประมาณ โดยระบุว่า “หัวใจของแนวคิดเรื่องป่าชุมชน” มิได้อยู่ที่การปลูกต้นไม้ หรือการส่งเสริมฟื้นฟูสภาพป่า หากแต่อยู่ที่คนและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับชุมชนกับสภาพแวดล้อม แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเชื่อมโยงอย่างแยกไม่ออกจากการแสวงหาวิธีการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิตในภาคเกษตรไปพร้อม ๆ กับการดูแลและฟื้นฟูสภาพแวดล้อม และการส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น แนวคิดเรื่องป่าชุมชนจึงเกี่ยวพันและเป็นเรื่องเดียวกับยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบท

ความจริงแนวความคิดเรื่องป่าชุมชนได้มีการนำเสนอโดยนักวิชาการที่ศึกษามาตรการเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้และเห็นข้อบกพร่องในการดำเนินงานของรัฐที่ส่งผลให้ราษฎรเดือดร้อน โดยเฉพาะมาตรการประกาศพื้นที่ป่าทับที่ทำกินของชาวบ้าน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนให้พื้นที่ทั่วทุกภาคของประเทศ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2533) ได้เสนอแนวทางในการจัดการปัญหาป่าไม้ โดยสร้างตัวแบบ (model) เป็นทางเลือก 2 วิธี คือ ป่าไม้สังคม (Social Forestry) และป่าไม้ชุมชน (Community Forestry)

ป่าไม้สังคม เป็นปรัชญาหรือแนวคิดในการจัดการป่าไม้ที่ต่างไปจากการจัดการป่าไม้แบบเดิมกล่าวคือ ให้ความสำคัญหรือความสำคัญต่อภาคเศรษฐกิจของประชาชนส่วนใหญ่ โดยเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมโดยตรงของผู้ได้ประโยชน์จากป่าไม้นั้น (ราษฎร) นอกจากนั้นยังเป็นแนวคิดที่กำหนดให้ “นักป่าไม้” เปลี่ยนบทบาทจากการเป็น “ผู้ปกครอง และผู้คุ้มครอง” ป่าไม้มาเป็น “เจ้าหน้าที่ส่งเสริม” ส่วนป่าไม้ชุมชนนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการนำปรัชญาหรือแนวคิดในการจัดการป่าไม้สังคมมาแปรให้เป็นโครงสร้างที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ โดยยังคงยึดหลักของป่าของชุมชนโดยชุมชน เพื่อชุมชน

การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน โดยเฉพาะการศึกษาเชิงปฏิบัติการ คือนำแนวคิดป่าชุมชนดังกล่าวมาศึกษาเชิงรูปธรรมในองค์กรชุมชนที่ดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าในพื้นที่เพื่อค้นหาความเป็นไปได้ในการที่ชุมชนท้องถิ่นจะพัฒนาศักยภาพในการทำความเข้าใจและแก้ปัญหาของตนเองนั้น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาได้ร่วมกับสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้ดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา โดยทำการศึกษาป่าชุมชนในเขตพื้นที่ภาคอีสาน 8 แห่ง และภาคเหนือ 6 แห่ง เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) พบว่า การอนุรักษ์ป่าของชุมชนนั้นมีลักษณะร่วมกันอยู่ 8 ประการ ได้แก่ 1) มีความเป็นชุมชนสูง 2) มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือพอฟื้นฟูได้ 3) มีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า 4) มีจิตสำนึกในการรักษาป่า 5) มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง 6) มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน 7) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน และ 8) มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

นอกจากนั้นงานวิจัยดังกล่าว ซึ่งดำเนินการในช่วงปี 2534 - 2535 ยังได้เสนอแนะมาตรการในการพัฒนาด้านทรัพยากรป่าไม้และสภาพแวดล้อมอย่างยั่งยืน คือ ต้องยอมรับจารีตประเพณีที่มีอยู่ก่อนการใช้กฎหมายโดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหากไม่มีจารีตเดิมอยู่ ต้องยอมรับสิทธิชุมชนในการร่างกฎเกณฑ์และระบบจัดการทรัพยากร ทั้งนี้ต้องยอมรับ “องค์กรชุมชน” ซึ่งมีหน้าที่ดูแลจัดการทรัพยากรของชุมชน เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือองค์กรชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ให้มีสถานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย มีหน้าที่ดูแลจัดการทรัพยากรตามกฎหมายเงื่อนไขที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มขณะที่หากชุมชนมีการผิดสัญญาที่กำหนดไว้ รัฐมีอำนาจที่จะเพิกถอนการรับรองสิทธิตามกฎหมายของป่าชุมชนนั้น ๆ

มงคล ด้านธานินทร์ และคณะ (2536) ได้ศึกษาลักษณะของป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นโครงการย่อยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ “ป่าชุมชนในประเทศไทย” แนวทางการพัฒนาและให้ความหมายของป่าชุมชนจากการศึกษาว่าหมายถึง

- 1) พื้นที่ป่าไม้ที่ชาวบ้านอาศัยและทำมาหากินในการนี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกผูกพันในทรัพยากรป่า
- 2) เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเลือกเพื่อใช้ประโยชน์โดยไม่ได้ครอบครองพื้นที่ป่าทั้งหมดแต่ไม่ได้เลือกใช้ตามความจำเป็นของชุมชน
- 3) เป็นพื้นที่ชาวบ้านสามารถจำแนกชนิดและขนาดของพื้นที่ได้

นอกจากนั้นยังสรุปที่เกิดขึ้นของป่าชุมชนรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ 1) การเกิดขึ้นตามวัฒนธรรม ความเชื่อ เช่น พื้นที่ดอนปู่ตา พื้นที่ป่าช้า พื้นที่วัดป่า เป็นต้น 2) เกิดขึ้นตามระบบนิเวศวิทยา เช่น ป่าที่ช่วยป้องกันการกัดเซาะริมฝั่งน้ำ และป่ากำบังลม และ 3) ป่าที่เกิดขึ้นตามความจำเป็นในการใช้สอย เช่น ป่าใช้สอย ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าโคก ป่าสำหรับเก็บเห็ด เป็นต้น

ด้านการบริหารจัดการป่าชุมชน มงคล ด้านธานินทร์ และคณะ แบ่งรูปแบบการบริหารจัดการป่าชุมชนในภาคอีสานเป็น 3 รูปแบบตามเงื่อนไขของพื้นที่ คือ 1) การบริหารจัดการเชิงวัฒนธรรม 2) การบริหารจัดการรายได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และ 3) การบริหารจัดการเชิงการเมือง ท้ายที่สุดงานวิจัยดังกล่าวได้เน้นย้ำว่าการมีส่วนร่วมขององค์กรชาวบ้าน และการกำหนดมาตรการกำกับเพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าคือมาตรการสำคัญที่จะพัฒนาป่าชุมชนสู่ความยั่งยืนต่อไป

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ และคณะ (2538) ได้ร่วมกันศึกษาวิจัยความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติในภาพกว้างทั้งทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และแร่ธาตุ ซึ่งการศึกษานี้มีข้อเสนอแนะที่น่าสนใจและให้ความสำคัญกับองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรดินและป่าไม้ แม้ว่าจะไม่ระบุถึงป่าชุมชนโดยเฉพาะ กล่าวคือ เสนอให้กำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศอยู่บนพื้นฐานของระบบภูมินิเวศชุมชนสอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมชุมชน ตลอดจนให้คนและชุมชนต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรโดยรัฐจะต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมดูแลในฐานะองค์กรนิติบุคคล เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ประสิทธิ์ ประคองศรี และคณะ (2537) ดำเนินการวิจัยเรื่องระบบการจัดการพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งถือว่า พื้นที่ป่าชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่ใน “พื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน” พบว่า ปัจจัยที่ทำให้พื้นที่สาธารณะของชุมชนยังคงสภาพ

และชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ทั้งเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ และป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องยาวนานได้แก่

- 1) การมีผู้นำชุมชนและคณะกรรมการที่มีความเป็นผู้นำสูง
- 2) กำหนดกฎระเบียบ ข้อบังคับ และบทลงโทษไว้
- 3) จัดทำแนวเขตที่สามารถเห็นได้ชัดเจน
- 4) จำนวนประชากรในชุมชนและจำนวนสัตว์เลี้ยงลดลง
- 5) ความเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- 6) การมองเห็นความจำเป็นที่ต้องสงวนเอาไว้เพื่อเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ และแหล่งต้นน้ำลำธาร ตลอดจนสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณี

โครงการดังกล่าวได้เสนอแนวทางเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะ ได้แก่

- 1) การจัดทำแผนที่พื้นที่ประกาศให้ชุมชนทราบ
- 2) สร้างแนวเขตที่ชัดเจน เช่น ถนน ล่องน้ำ ทิวต้นไม้ พร้อมทั้งส่งออกเอกสารหนังสือแสดงที่หลวง(นสล.)
- 3) พัฒนาประสิทธิภาพและศักยภาพในการบำรุงรักษาหรืออนุรักษ์ของผู้นำและคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน
- 4) สร้างความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งหน่วยงานรัฐเอกชน และองค์กรชุมชนในการวางแผนอนุรักษ์และปรับปรุงที่สาธารณะ เป็นต้น

จากผลการวิจัยดังกล่าว จะพบว่า ป่าชุมชนเกิดขึ้นด้วยมิติทางเศรษฐกิจ และมิติทางสังคม วัฒนธรรมส่วนการจัดการป่าชุมชนของชุมชนที่ทำให้ป่าคงอยู่ได้ใช้มาตรการในทางกฎหมาย ทางการปกครอง และมาตรการทางวัฒนธรรม ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้จึงได้ยึดกรอบแนวคิดจากงานวิจัยของเสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ และงานวิจัยของประสิทธิ์ ประคองศรี และคณะเป็นหลัก

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง "การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี" ครั้งนี้ได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. การศึกษา เอกสารเพื่อหาความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนจากแหล่งข้อมูลและผลงานวิจัยต่าง ๆ เช่น สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานี ศูนย์เพาะชำกล้าไม้ จังหวัดยโสธร ศูนย์เอกสารอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

2. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของป่าที่เป็นกรณีศึกษาจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานี ศูนย์อนุรักษ์พันธุ์ไม้ ตำบลนาโพธิ์กลาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตพื้นที่ป่าตั้งอยู่ คือ ตำบลหนองเหล่า ตำบลนาเดิน และตำบลห้วยยาง

3. ศึกษาเจาะลึกภาคสนามทั้ง 3 ป่าที่เป็นกรณีศึกษา โดยส่งนักศึกษาศาสนา ราชภัฏอุบลราชธานีที่ได้รับการฝึกฝนแล้วเป็นอย่างดีเข้าไปอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลาติดต่อกัน 3 เดือนระหว่างวันที่ 10 มีนาคม ถึงวันที่ 10 มิถุนายน 2545 นักศึกษาที่เข้าไปอยู่ในชุมชนจะทำการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง ตามกรอบและแบบฟอร์มที่ผู้วิจัยกำหนด โดยในแต่ละชุมชนจะสัมภาษณ์ผู้นำที่เป็นทางการ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้รู้ในชุมชน ผู้นำกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เช่น เจ้าหน้าที่ตำรวจ ปลัด อบต. เป็นต้น รวมแล้วแต่ละพื้นที่ ไม่น้อยกว่า 10 คน โดยผู้วิจัยได้เข้าไปติดตามและประสานกับชุมชนอยู่ตลอดเวลา ทั้งในรูปของการสนทนากลุ่มและสนทนารายบุคคลในพื้นที่เป้าหมาย

4. วิเคราะห์สรุปข้อมูลเบื้องต้นที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม และจากเอกสารอย่างเป็นระบบในรูปของรายงานผลการวิจัยฉบับร่าง

5. นำข้อมูลที่ได้ดังกล่าวไปนำเสนอต่อแกนนำชุมชนในรูปของการสนทนากลุ่ม 3 - 5 คน เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและหาข้อมูลเพิ่มเติมจากส่วนที่ยังไม่สมบูรณ์ รวมทั้งร่วมกันเรียนรู้เพื่อหาแนวทางในการจัดการป่าให้มีความยั่งยืนสืบไป

6. วิเคราะห์สรุปและรายงานผลเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์ภายในวันที่ 5 กรกฎาคม 2545 เพื่อส่งต่อส่วนวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. คนในชุมชนมีความตระหนักและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรม และสามารถนำเอามิติทางวัฒนธรรมมาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. ป่าไม้โดยเฉพาะป่าชุมชนได้รับการอนุรักษ์ฟื้นฟูและเสริมสร้างสิ่งที่มีประโยชน์และเพิ่มมูลค่าให้กับป่ามากยิ่งขึ้น

3. คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง

4. ทำให้เกิดความเข้าใจถึงศักยภาพและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบยั่งยืนของชุมชนและได้รูปแบบของการจัดการทรัพยากรชุมชนที่สอดคล้องและเหมาะสมกับพื้นที่ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันและมีระบบการจัดการเพื่อการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งอาจจะเป็นป่าที่อยู่นอกพื้นที่คุ้มครองของรัฐ หรือในเขตคุ้มครองของรัฐที่รัฐยินยอมให้ชุมชนดูแลรักษาเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันก็ได้

การจัดการป่า หมายถึง การดำเนินการด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้มนุษย์มีพฤติกรรมในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืนและก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้กับการทดแทน เช่น การวางแผน การจัดองค์กร การแบ่งความรับผิดชอบ การประชาสัมพันธ์ การประสานร่วมมือ การแก้ไขปัญหาขัดแย้งที่เกี่ยวกับการดูแลรักษา การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน

มิติทางวัฒนธรรม หมายถึง รูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าเป็นไปบนพื้นฐานของความเชื่อ ค่านิยม จารีต ประเพณีบางประการของท้องถิ่น เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำของภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องผีปูดของภาคอีสาน เป็นต้น ซึ่งมีได้อยู่บนฐานของการปกครองและกฎหมายของรัฐแต่อย่างใด

ป่าศรีสุข หมายถึง ป่าสาธารณะประโยชน์ในเขตพื้นที่ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่าป่าศรีสุขตามชื่อตำบล ศรีสุกเดิมก่อนที่จะแยกมาเป็นตำบลหนองเหล่าโดยในงานนี้จะเลือกศึกษาป่าศรีสุขเฉพาะในส่วนที่เป็นป่าชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่ของบ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า เท่านั้น

ป่าตองหมอง หมายถึง ป่าที่เป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติดงภูหล่นที่อยู่ในเขตพื้นที่หมู่บ้านบะไห ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งชาวบ้านเรียกพื้นที่ป่านี้ว่า ซาละเมินบ้าง ในงานนี้จะใช้คำว่าป่าบ้านบะไห

ป่าดงภูหล่น หมายถึง พื้นที่ป่า ซึ่งเป็นเขตอุทยานดงภูหล่นในเขตพื้นที่ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี เฉพาะในส่วนที่กันไว้เป็นป่า "ชุมชนภูซาม" ของหมู่บ้านร่องเข จำนวน 1,300 ไร่ เท่านั้น

องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่ม หรือองค์กรของประชาชนที่จัดตั้งขึ้นโดยประชากรเอง หรือโดยส่วนราชการ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลปกป้องสิทธิประโยชน์ของชุมชน หรือทั้งของชุมชนและของทางราชการ

ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ หมายถึง ผู้ที่ไม่มีตำแหน่งใด ๆ ในทางราชการแต่คนในชุมชนให้การยอมรับนับถือ และเชื่อฟัง โดยบุคคลดังกล่าวจะมีอิทธิพลในด้านความคิดและการตัดสินใจต่อคนในชุมชน

ผู้นำที่เป็นทางการ หมายถึง ผู้นำที่มีตำแหน่งในทางราชการตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ซึ่งคนในชุมชนให้การยอมรับนับถือและเชื่อฟังโดยอำนาจหรือตำแหน่ง โดยบุคคลดังกล่าวจะมีอิทธิพลในด้านการบังคับบัญชาและการกระทำต่าง ๆ ต่อคนในชุมชนนั้น

สมาชิกของกลุ่มหรือองค์กรชุมชน หมายถึง ผู้ที่สมัครหรือแสดงตนเป็นผู้ผูกพันต่อกลุ่มหรือองค์กรชุมชนขององค์กรใดองค์กรหนึ่ง เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

เจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่ หมายถึง ข้าราชการของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่เป้าหมาย เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ปกครอง และเจ้าหน้าที่ตำบล เป็นต้น

ผู้อาวุโสในชุมชน หมายถึง ผู้มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไปที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป้าหมาย
ผู้รู้ในชุมชน หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องราวของชุมชนและป่าชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา เช่น นักบวช ครู อาจารย์ หรือชาวบ้านทั่วไปก็ได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ผู้ทรงภูมิปัญญาในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องที่เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนในบ้านนั้น ๆ เช่น หมอยาพื้นบ้าน หมอจ้ำ ผู้นำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ผู้ใช้ประโยชน์จากป่า หมายถึง ผู้แสวงหารายได้หรือประโยชน์อื่นใดจากทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่กรณีศึกษา

ผู้เกี่ยวข้องในเชิงอนุรักษ์ หมายถึง ผู้ที่มีความสัมพันธ์กับป่าในรูปของการดูแลรักษาและฟื้นฟูป่าไม้ให้ถูกทำลายและให้ฟื้นคืนสภาพ

ผู้เกี่ยวข้องในเชิงทำลาย หมายถึง ผู้มีความสัมพันธ์กับป่าในรูปของการบุกรุกทำลายในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีผลต่อการลดน้อยลง เสื่อมสภาพและสูญสิ้นไปของป่าที่เป็นกรณีศึกษา

โครงสร้างอำนาจ หมายถึง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในลักษณะของการบังคับบัญชาและการเชื่อฟัง

นักการเมืองท้องถิ่น หมายถึง ผู้ที่มีตำแหน่งทางการเมืองในระดับท้องถิ่นตามกฎหมายปกครองท้องถิ่น เช่น ส.จ. สท. และอบต. เป็นต้น

เหตุปัจจัย หมายถึง สิ่งที่มีผลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการทำให้สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเพื่อศึกษาวิธีการจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีครั้งนี้ มีความมุ่งหมายที่จะนำเสนอวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยหลักในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนในพื้นที่กรณีศึกษาเพื่อที่จะนำเอาผลการศึกษาดังกล่าวไปขยายผลในชุมชนอื่นต่อไป และหาแนวทางในการนำเสนอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปประยุกต์กฎเกณฑ์ทางกฎหมายและวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ให้สอดคล้องกับวิถีชุมชนโดยให้คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยการเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของนักวิชาการที่ได้มีการศึกษาวิจัยเอาไว้ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ความหมายของป่าชุมชน
2. รูปแบบของป่าชุมชน
3. พัฒนาการของป่าชุมชน
4. การจัดการป่าชุมชน
5. ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความหมายของป่าชุมชน

ป่าชุมชนเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของป่ากับชุมชนในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหารสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค คนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่าเพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้นเมื่อป่าถูกบุกรุก แคว้นถางจำนวนลดลงไป ย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชนต้องการนั้นลดลงไปด้วย ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ในความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนนั้น ชุมชนต่าง ๆ ได้พัฒนากลไกเพื่อใช้ในการจัดการ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น บางชุมชนอาจตั้งคณะกรรมการหรือกลุ่มอนุรักษ์ขึ้นมา เพื่อดูแลการใช้ประโยชน์จากป่า บางชุมชนอาจมีระบบความเชื่อเป็นแกนนำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะทุกชุมชนจะมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งจะมีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ และการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชน เช่น

ความเชื่อเรื่องผีปอบตา ช่วยให้คนในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าปอบตาได้อย่างพอเหมาะพอดี ดังนั้น แนวความคิดเรื่องป่าชุมชนนี้จึงเป็นการเน้นให้เห็นบทบาทของคนในชุมชนต่อการจัดการใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน วิยุทธ์ จักรพันธ์ และคณะ (2536)

อำนวยการ คอวนิช (2528) ได้อธิบายว่า ป่าชุมชน หมายถึง ป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน เจ้าหน้าที่ของทางราชการที่เข้าไปจะต้องรู้จักการวางตัวให้เข้ากับชาวบ้าน สำนวณภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่าในป่าชุมชนควรที่จะเป็นไม้โตเร็ว เพื่อที่จะให้ผลเร็ว เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ประชาชน แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่าควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดความสำนึกในการเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์และผลประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรืออาจจะเป็นกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลเป็นผู้แบ่งปันผลประโยชน์

องค์กรเอกชนที่ทำงานทางด้านการพัฒนาสังคม และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อธิบายความหมายของป่าชุมชนว่า เป็นการอนุรักษ์และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเพื่อผลประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชนและเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศในท้องถิ่นซึ่งจะเป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว ศรีสุวรรณ ควรขจร (2533)

ส่วน ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้นิยามความหมายของ "ป่าชุมชน" ว่าเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และหรือระดับเครือข่ายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมบนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา คุณธรรม และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

ป่าชุมชน เปรียบเสมือนแหล่งวัตถุดิบปัจจัยต่าง ๆ และยังเป็นตัวควบคุมสภาพทางนิเวศน์วิทยาให้กับมนุษย์ในโลกอีกด้วย รัชดา ฉายสวัสดิ์ (2533) ในอีกความหมายหนึ่งของคำว่า "ป่าชุมชน" คือ การอนุรักษ์และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเพื่อประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชน เพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว ฉะนั้นการอนุรักษ์ป่าไม้ให้ยืนยาวต้องให้ชาวบ้านมีจิตสำนึก มีความรู้สึกเป็นเจ้าของเพื่อที่จะฟื้นฟูระบบใหม่ที่ล้มเหลว

มาแล้ว ศรีสุวรรณ วรรณจร (2533) สำหรับทางออกของชาวบ้านก็คือ การให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องของป่าชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้าน องค์กรชุมชนทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก บวรศักดิ์ อุวรรณโณ (2532) ได้กล่าวถึงรูปแบบของป่าชุมชนไว้ 2 รูปแบบ คือ ป่าไม้ที่เป็นป่าอยู่เดิม และป่าชุมชนที่รักษาไว้กับป่าที่เสื่อมโทรมแล้วแต่อยากให้ชุมชนปลูกขึ้นมาเป็นป่าเพื่อประโยชน์ของชุมชน โดยองค์กรชาวบ้านเป็นผู้จัดการป่าชุมชนเอง

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ได้ให้กรอบความคิดและความหมายของป่าชุมชนไว้ ดังนี้

สังคมไทยมีรากเหง้าพื้นฐานเป็นสังคมเกษตร และชุมชนชนบทเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ในอดีตสมัยที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์วิถีชีวิตของประชาชนโดยทั่วไปก็อาศัยหาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิกหักร้างถางพง ทำมาหากินและดำรงชีวิตอย่างผูกพันกับป่ามาเป็นเวลาช้านาน ทางราชการเองก็ได้ให้การสนับสนุนและรับรองสิทธิในที่ทำกินที่บุกเบิกนั้น เมื่อมีการเปิดประกาศเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา ทางราชการมีแนวนโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ทำกินเพื่อการเกษตรเพื่อส่งออกหารายได้มาพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญทันสมัย ในกรณีนี้ได้อาศัยชาวนาชาวไร่ในเองที่ตอบสนองนโยบายของทางราชการโดยทำการบุกเบิกหักร้างถางป่าขยายพื้นที่ทำกินเพื่อเพิ่มผลผลิตจนเป็นผลให้ประเทศไทยมีชื่อเสียงในด้านการส่งออกข้าวและผลผลิตทางการเกษตรชนิดอื่น ๆ ในช่วง 30 ปีมานี้ นโยบายขยายพื้นที่ปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฯลฯ เพื่อส่งออกไปยังตลาดโลก เป็นการหารายได้เข้าประเทศเพื่อนำมาเจือจุนในการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมอันเป็นนโยบายหลักก็เป็นไปได้ด้วยชาวนาชาวไร่ช่วยตอบสนองนโยบายของทางราชการด้วยดีตลอดมา การที่บ้านเมืองสามารถพัฒนาก้าวหน้ามาได้จนถึงทุกวันนี้ก็ได้อาศัยเกษตรกรผู้ได้ชื่อว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติเป็นผู้แบกภาระอันสำคัญ

ด้วยเหตุนี้เอง ทั้งโดยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีของประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ และโดยนโยบายของทางราชการจึงทำให้วิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นก็คือ ประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ป่าให้เป็นชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตร ในกระบวนการดำรงชีวิตของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ก็ได้มีการสั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในลักษณะที่คนกับธรรมชาติ คือ ป่า สามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งหมดประกอบเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเห็นได้อย่างชัดเจนใน "อุดมการณ์ป่าชุมชน" ซึ่งเป็นการรักษาป่าบน

พื้นฐานของความเชื่อบางประการ เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำของทางภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องดอนปู่ตาในภาคอีสาน เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้เป็น “สัญลักษณ์” ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจของชุมชนเพื่อป้องกันป่าของตน

ป่าที่ชุมชนยังคงปกป้องรักษาอยู่มีมากมายหลายร้อยหลายพันแห่งทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน ลักษณะสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการจัดการป่าชุมชนก็คือ การยอมรับว่าป่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ป่ามิใช่ของรัฐหรือของบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นจึงมีส่วนร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อม ๆ กัน สำเนียงร่วมกันในสิทธิของชุมชนเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติ และกฎระเบียบเกี่ยวกับการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าที่สืบทอดเรื่อยมาหลายชั่วอายุคน

อย่างไรก็ดี ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาได้เกิดปัญหาวิกฤตหลายประการขึ้นในชนบทของไทยไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม เช่น ปัญหาความยากจน การไร้ที่ทำกิน การโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเรือน และการล่มสลายของครอบครัวและชุมชน หรือปัญหาในด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ปัญหาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีสาเหตุหลักมาจากแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่การปฏิวัติรัฐประหารเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 สถาปนาเผด็จการทหารทำการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจโดยยึดเอาภาคอุตสาหกรรมเป็นเป้าหมายหลักของการเจริญเติบโต ทั้งนี้ ในขณะเดียวกันกับที่ใช้ภาคเกษตรและชนบทรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหนุนช่วยการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรม

ภายใต้แนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าว หลักคิดและวิธีการง่าย ๆ ก็คือ ส่งเสริมการลงทุนของภาคธุรกิจเอกชน ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศด้วยการอำนวยความสะดวกและสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งมาตรการภาษี การส่งเสริมการลงทุนและแรงจูงใจอื่น ๆ พร้อมทั้งดำเนินมาตรการบังคับให้ราคาผลผลิตในภาคเกษตร ค่าจ้างแรงงาน และวัตถุดิบนานาชนิดจากทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์คงอยู่ในระดับต่ำ โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อเอื้ออำนวยผลกำไรสูงสุดให้กับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม บนฐานต้นทุนของทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนชนบทผลก็เป็นดังที่รู้เห็นกันโดยทั่วไป คือ ความยากจนของชนบทและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมดังกล่าวข้างต้น

ปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้น จึงเป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศซึ่งบังคับกะเกณฑ์ให้ภาคเกษตรและชนบทซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะจำยอมต่อภาคธุรกิจอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นกลุ่มชนส่วนน้อยมาโดยตลอด แนวนโยบาย

และยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศจึงมีลักษณะเป็น "อำนาจนิยม" และลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนและชุมชนชนบทในอันที่จะมีโอกาสพัฒนาและพึ่งพาตนเองอย่างต่อเนื่อง ระบบเศรษฐกิจการเมือง และการพัฒนาแบบอำนาจนิยมที่ว่่านี้นำปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในนโยบายของทางราชการที่โน้มเอียงไปในด้านผลประโยชน์ของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายและมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการและการใช้ทรัพยากรป่าท่ามกลางปัญหาวิกฤตต่าง ๆ ในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจน การไร้ที่ดินทำกิน และปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ประเด็นสำคัญจึงมีอยู่ว่าองค์กรชุมชนซึ่งเคยทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน จะยังคงทำหน้าที่ต่อไปได้อีกหรือไม่ เราจะประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างไร การประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่า ดิน น้ำ จำต้องพิจารณาอย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมถึงเงื่อนไขและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร และชุมชนกับสังคมภายนอกอย่างรอบด้านและเป็นพลวัต ด้วยเหตุนี้เองกรอบความคิดในการศึกษาวิจัยป่าชุมชนจึงประกอบไปด้วยแนวคิดหลัก 5 ประการดังต่อไปนี้

แนวความคิดประการแรก คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ ในลักษณะนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหัพภาค การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้นเป็นแนวความคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก และช่วยชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกพันขาดการจัดการทรัพยากรและแนวทางการพัฒนาซึ่งมุ่งเน้นความเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงด้านเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้ประโยชน์ แต่ในขณะเดียวกันก็มีผลในด้านของการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการผลิตเพื่อยังชีพ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรและความยากจนเพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง การพิจารณาป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว และขาดความ

สมดุลงช่วยให้เราทำความเข้าใจกับปัญหาการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างมีสัมพันธกับภายนอกได้อย่างชัดเจน

แนวความคิดประการที่สอง คือ การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาดเพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรม และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อมกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรมเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นยังผลให้วิถีชีวิตซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนกับป่าเป็นวิถีชีวิตที่มีระบบ มีหลักเหตุผลผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นเมื่อเราพูดถึงความคิดของชุมชน เช่นความคิดเรื่อง "สิทธิชุมชน" ความคิดนี้จึงมิใช่เป็นเพียงการกล่าวอ้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน มีการพัฒนาการและพลวัตในตัวเอง

ในทำนองเดียวกัน การมองป่าชุมชนจากมิติด้านวัฒนธรรม ทำให้เรามองความเชื่อ บางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำของป่าชุมชนในภาคเหนือ ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบคุณค่า หรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนให้เห็นถึง "อุดมการณ์อำนาจ" ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่ามีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม้หรือการปรับความเชื่อทางศาสนาเป็นพิธีกรรมการบวชต้นไม้เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก เป็นต้น

นอกจากนั้น มุมมองทางด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่เอกลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีวิถีชีวิต จารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันออกไป มุมมองทางด้านวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี สิทธิในทางเป็นมนุษย์และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์

ทุกกลุ่มดังนั้นหากชนกลุ่มใดถูกละเมิดจบบ้างสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ เช่น การสร้างข้อกล่าวหาชาวบ้านว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทั้ง ๆ ที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกับป่า พวกเขาจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตัวเองออกจากข้อกล่าวหาและการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอกด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในชุมชนต่าง ๆ ทางภาคเหนือ หรือการต่อต้านโครงการจัดที่ทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโทรม หรือ คจก. ในภาคอีสาน เป็นต้น

แนวความคิดประการที่สาม คือ การมองป่าชุมชนว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน (Communal property system) ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่อง "กรรมสิทธิ์" ตามระบบกฎหมายตะวันตก ซึ่งแบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียง 2 ลักษณะ คือ ทรัพย์สินของรัฐ (state property) และทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private property) ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะเช่นนี้มองทรัพยากรเป็นเสมือนดัง "สินค้า" ซึ่งสามารถซื้อขายได้และเจ้าของมีอำนาจเด็ดขาดในการใช้ตามความพอใจของตน ในทางตรงกันข้ามระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ "สิทธิการใช้" (users right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับของการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร ควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร เป็นต้น ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน เป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมตั้งแต่ครั้งโบราณและยังพบเห็นได้ในชุมชนท้องถิ่นมากมายในประเทศไทย ระบบดังกล่าวได้รับการรับรองจากระบบกฎหมายโบราณ เช่น มังรายศาสตร์ของทางภาคเหนือ เป็นต้น เมื่อรัฐไทยรับเอาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายตะวันตกและการจัดการแบบรวมศูนย์มาใช้ ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ กับระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนจึงมีความลึกลับและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรดังเช่นในปัจจุบัน การทำความเข้าใจกับป่าชุมชนจึงจำต้องเริ่มต้นจากการศึกษาระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนตลอดจนแนวคิดเรื่อง "สิทธิการใช้" ซึ่งเป็นกรอบความคิดสำคัญให้มีความชัดเจนเสียก่อน

แนวความคิดประการที่สี่ คือ การมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (social movement) ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาเนิ่นนาน หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอกไม่ว่าจะในกรณีใด ป่าชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่า จิตสำนึกดังกล่าวอาจสืบเนื่องมาจากประเพณีความเชื่อเดิม เช่น การนับถือผี หรืออาจเกิดจากการตระหนักถึงผลของความเสื่อมโทรม

ของสภาพแวดล้อมต่อการทำมาหากินและการขาดแคลนน้ำสำหรับการผลิตในภาคเกษตร (2) การมีระบบการจัดการที่แน่นอน ชัดเจน ระบบการจัดการทรัพยากรป่า อาจหมายถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นในวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนหรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณีในการใช้ทรัพยากรของชุมชน หรืออาจเป็นระบบการจัดการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากการกระตุ้นและคำแนะนำของบุคคลภายนอก และ (3) การมีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากรควบคุมกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และทำหน้าที่แก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนเดียวกัน ระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน ตลอดจนความขัดแย้งกับรัฐหรือนายทุนจากภายนอก เป็นต้น

ในแง่ของขบวนการทางสังคม ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้านกับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรคความเป็นธรรมภายในสังคม และการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพยากรสินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก บ่อยครั้งที่ป่าชุมชนในฐานะของขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดด ๆ หากแต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลาย ๆ ชุมชนในลักษณะของ "เครือข่าย" เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าแห่งเดียวกันเพื่อทำการจัดการทรัพยากรร่วมกันหรือต่อสู้จากการรุกรานของรัฐและบุคคลภายนอกร่วมกัน ในแง่นี้ ป่าชุมชนจึงเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายภายในบริบทของระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อพิทักษ์ทรัพยากรสินร่วมของชุมชน และเพื่อทำการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

แนวความคิดประการที่ห้า คือ การมองป่าชุมชนในบริบทของการพัฒนาชนบทและอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้ ป่าชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบท และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อม ๆ กัน ในสภาวะการณ์ที่ชุมชนชนบทมากมายหลายแห่งทั่วประเทศต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤตในด้านของความยากจนและปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อม ป่าชุมชนจึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบในการแก้ปัญหาอันพึงได้รับการส่งเสริมสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง ภายใต้กรอบความคิดดังกล่าวข้างต้น เราจึงอาจนิยามความหมายของ "ป่าชุมชน" ว่าเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือระดับ

เครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่งเพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

กรมป่าไม้ (2531) ในความหมายอย่างกว้าง คือ ป่าซึ่งประชาชน กลุ่มประชาชน หรือสถาบันในชุมชนได้ร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้น ในความหมายเฉพาะคือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำองค์ประกอบของความต้องการของประชาชนและประชาชนผู้รับประโยชน์เข้ามาร่วมในชุมชนนั้น

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน ได้ให้ความหมายป่าชุมชนว่า เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของวนศาสตร์ชุมชนซึ่งหมายถึงพื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชนมีการจัดการโดยชุมชนและเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นสำคัญ

โกมล แพรกทอง (ไม่ระบุปีที่พิมพ์) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชน คือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ป่าชุมชนได้มีการดำเนินการอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลานานแล้ว ตามสภาพการพึงพิงป่าของประชาชนที่มีต่อแหล่งป่าในที่อยู่ใกล้เคียงหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งมีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันออกไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ และสังคม การพัฒนาป่าชุมชนได้อยู่บนพื้นฐานของความคิด 4 ประการ คือ

1) แนวความคิดทางด้านนิเวศวิทยา ซึ่งได้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ (ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ คน ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศน์อยู่ภายใต้การโยงใยของระบบเชื่อมโยงต่าง ๆ ที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศน์ จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบนิเวศน์ อย่างไรก็ตามโดยที่พฤติกรรมของมนุษย์อันเกิดจากระบบสังคมของมนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศน์ การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศน์ จึงมุ่งถึงการที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัยและพึ่งพิงกับระบบนิเวศน์โดยไม่มีการทำลาย

2) **แนวความคิดของการพัฒนาชนบท** ซึ่งมองเห็นว่ากิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในชนบทให้สามารถยืนอยู่ได้ เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่าง ๆ เช่น แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ไม้ใช้สอย เป็นศูนย์รวมจากจิตใจอันเกิดจากความเชื่อและประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ประชาชนผู้อาศัยอยู่ในชนบทได้มีการดำรงชีวิตและมีวิธีการรักษาแหล่งป่าไม้ของประชาชนแตกต่างกันออกไปตามประโยชน์ที่ได้รับจากป่า นับว่าเป็นความรู้และประสบการณ์พื้นบ้านที่ควรได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชนบท กิจกรรมของป่าไม้จึงเป็นกิจกรรมที่อำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีพของประชาชนในชนบท สมควรที่จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งร่วมกับกิจกรรมอื่น ๆ ในการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนชนบทอยู่รอดและพัฒนาตนเองได้

3) **แนวความคิดของการกระจายอำนาจ** เป็นแนวความคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐให้เป็นการร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้โดยประชาชน เพื่อให้เกิดการร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัดให้สามารถอำนวยความสะดวกประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าไม้ได้โดยตรงมากขึ้น และเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในภูมิภาคให้สามารถที่จะให้บริการแก่ประชาชนได้ตรงกับความต้องการมากขึ้น

4) **แนวความคิดทางด้านการใช้ประโยชน์** ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่นอกเงยได้สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีผลประโยชน์ต่อเนื่อง สม่ำเสมอ และเนื่องจากป่าเป็นแหล่งของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยความสะดวกมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น ป่าใช้สอย แหล่งช้บน้ำ การพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นศูนย์รักษาและควบคุมดุลธรรมชาติระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ภายใต้การจัดการที่เหมาะสมป่าสามารถให้ประโยชน์หลาย ๆ อย่างในลักษณะอเนกประสงค์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งป่าไม้

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2534) กำหนดความหมายของป่าชุมชน คือ พื้นที่ซึ่งรัฐกำหนดไว้ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทางด้านป่าไม้ตามวัตถุประสงค์แห่งชุมชนนั้น ๆ โดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องและถาวร

จากคำนิยามของคำว่า "ป่าชุมชน" ที่มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลายนั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นสาระสำคัญของป่าชุมชนอยู่ 3 ประการ คือ

- (1) ต้องมีพื้นที่สำหรับให้ชุมชนเข้าไปจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชน
- (2) ต้องมีกระบวนการของชุมชนในการเข้าไปจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชน
- (3) ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ดังนั้น "ป่าชุมชน" จึงหมายถึง พื้นที่ ซึ่งได้รับการจัดการโดยกระบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

2. รูปแบบของป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (ไม่ระบุปีที่พิมพ์) ได้จำแนกป่าชุมชนได้ว่า ป่าชุมชนได้มีวิวัฒนาการมาในประเทศไทยมาช้านาน มีวิธีการจัดการแตกต่างกันไประหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ โดยสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจและนิเวศวิทยาของพื้นที่นั้น ๆ สภาพการพึ่งพิงใช้พื้นที่ป่าไม้ของชุมชนจะมีลักษณะแตกต่างกันตามความจำเป็นจะต้องพึ่งพาป่าสภาพของชุมชนสามารถแบ่งออกได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม เป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ไกลจากแหล่งป่าไม้ มีความขาดแคลนไม้ใช้สอยในลักษณะต่าง ๆ เช่น ไม้เพื่อการก่อสร้าง ไม้เพื่อพลังงาน มีการแข่งขันในการใช้ที่ดินเพื่อกิจการต่าง ๆ สูง แหล่งป่าไม้ที่หาอยู่มีขึ้นได้จึงเป็นแหล่งป่าไม้ที่ตั้งอยู่บนที่ดินซึ่งจะมีการควบคุมและคุ้มครองโดยหลายหน่วยงาน

2. ชุมชนที่อยู่ใกล้เขตป่า เป็นชุมชนที่มีการประกอบการเกษตรกรรม ซึ่งอาจจะมียี่ดดินไม่เพียงพอ มีความต้องการที่ดินเพิ่มและในขณะเดียวกันได้อาศัยแหล่งป่าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นที่พึ่งพิงทางด้านไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งชับน้ำ

3. ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีชีวิตพึ่งพิงกับพื้นที่ป่าไม้ ต้องการป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งชับน้ำต่าง ๆ

ป่าชุมชนที่ได้วิวัฒนาการขึ้นมาในสภาพชุมชนลักษณะต่าง ๆ ทั้ง 3 ลักษณะในประเทศไทย คือ การรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชน โดยประชาชนได้ร่วมกันรักษาไว้ภายใต้วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน จากวัตถุประสงค์ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้สามารถที่จะแบ่งรูปแบบของป่าชุมชนออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม กับ ป่าชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาใหม่

ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นแบบป่าชุมชนที่ประชาชนได้รักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันออกไป ดังนี้

1. การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เช่น การรักษาป่าดอนปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การรักษาป่าช้าในภาคเหนือ ซึ่งเป็นไปตามประเพณีของท้องถิ่นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ป่าดังกล่าวจะถูกรักษาไว้โดยไม่มีการทำลาย

2. การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นแหล่งชับน้ำ เป็นการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งชับน้ำให้กับพื้นที่นา หรือพื้นที่ประกอบเกษตรกรรมอื่น ๆ หรือเพื่อป้องกันการพังทลายของดิน ที่จะชะล้าง

ทรายเข้าสู่พื้นที่นา พื้นที่ป่าซับน้ำของหมู่บ้านจะพบได้ในชุมชนของชาวเขาที่มีการทำนา เช่น กะเหรี่ยง และในกลุ่มคนไทยในที่ราบป่าเพื่อแหล่งซับน้ำจะถูกรักษาไว้อย่างดี นอกจากนี้เป็นแหล่งซับน้ำแล้วยังเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และของป่าต่าง ๆ อีกด้วย

3. การอนุรักษ์ป่าไว้เป็นเขตอภัยทาน เป็นพื้นที่ซึ่งห้ามล่าสัตว์ตัดชีวิตตามหลักของพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับไม่มีการล่าสัตว์ตัดชีวิตในอาณาเขตพื้นที่ดังกล่าวและไม่มีการตัดไม้จะรักษาไว้เพื่อความร่มรื่นและเป็นที่พักพิงของสัตว์และมนุษย์ทางด้านจิตใจ เป็นพื้นที่ซึ่งมีความร่วมมือใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ จะพบเห็นตามวัดทั่วไปในภูมิภาคของประเทศ

4. การอนุรักษ์พื้นที่เป็นที่พักผ่อน โดยเน้นการรักษาสภาพป่าไว้ตามสภาพตามธรรมชาติ ป่าเหล่านี้จะมีจุดสนใจ เช่น ถ้ำ น้ำตก ได้ถูกรักษาไว้เพื่อเป็นของกลางที่ให้ทุกคนในหมู่บ้านได้เข้ามาพักผ่อนหย่อนใจ

5. การอนุรักษ์พื้นที่ไว้เป็นแหล่งอาหาร และใช้สอยอื่น ๆ โดยทั่วไปราษฎรจะรักษาป่าใกล้เคียงหมู่บ้านไว้เพื่อการเก็บหาอาหาร เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ยาสมุนไพร พื้นที่ป่าได้ถูกรักษาไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้เพิ่มให้กับประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

ป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นผลอันเกิดขึ้นมาจากการส่งเสริมให้สร้างป่าชุมชนขึ้นสำหรับหมู่บ้านเพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านจะพึ่งพาอาศัยได้ เนื่องจากการขาดแคลนแหล่งป่าไม้หรือแหล่งป่าไม้เดิมที่มีอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมไม่สามารถที่จะอำนวยประโยชน์ให้ได้ ป่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่จะมีรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับการใช้ที่ดินและสถาบันที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ป่าชุมชนเพื่อการใช้สอย เป็นป่าที่ได้รับการสร้างขึ้นในบริเวณที่ดินประเภทต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น สาธารณะ ที่สองข้างทาง ที่อ่างเก็บน้ำ เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ฟืน ถ่าน และเพื่อการซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างที่ไม่ใหญ่โต

2. ป่าโรงเรียน เป็นการปลูกป่าขึ้นในบริเวณโรงเรียนเพื่อการศึกษาทางด้านการเกษตรจากโรงเรียน และการใช้ประโยชน์จากรายได้ การจำหน่ายผลประโยชน์จากต้นไม้สำหรับเป็นอาหารกลางวันสำหรับเด็กที่ยากจนในโรงเรียน

3. การพัฒนาวัดป่า เป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการสงบทางด้านจิตใจ และใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัดซึ่งเป็นแหล่งรวมใจของประชาชนในท้องถิ่น ในพิธีเทศกาลทำบุญต่าง ๆ

4. การกันพื้นดินไว้เป็นป่าจำนวน 20 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่จัดสรรที่ดิน เพื่อเป็นแหล่งใช้สอยของหมู่บ้านที่ได้รับจากการจัดที่ดินตามมติของคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2499 เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน

5. การจัดป่าของชาติให้เป็นป่าชุมชน ตามนัยมติของที่ประชุมคณะกรรมการพัฒนาที่ดิน ครั้งที่ 4 / 2530 เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2530 ให้กันพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ไม่เกิน 500 ไร่ และไม่ติดกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า สำหรับเป็นป่าชุมชน โดยให้องค์กรของหมู่บ้าน ตำบล เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล เป็นผู้ดูแล

3. พัฒนาการของป่าชุมชน

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ได้พูดถึงพัฒนาการของป่าชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสานของไทยไว้ว่า เมื่อพิจารณาพัฒนาการของป่าชุมชนภาคเหนือและภาคอีสานในบริบททางประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่าพัฒนาการของป่าชุมชนใน 2 ภูมิภาคนี้มีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันอยู่หลายประการด้วยกัน ความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนระหว่างภาคเหนือกับภาคอีสาน คือ ความแตกต่างทางด้านกายภาพ

ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ ภาคเหนือเต็มไปด้วยภูเขาสูง หมู่บ้านป่าชุมชนในภาคเหนือจึงมักตั้งอยู่ในที่ราบติดกับเชิงเขา ปกคลุมด้วยป่าเบญจพรรณอันเป็นต้นน้ำของลำห้วยขนาดเล็ก ซึ่งหล่อเลี้ยงระบบการผลิตของชุมชนการทำนาดำบนที่ราบแคบ ๆ ตามหุบเขาทำให้การควบคุมและจัดการน้ำและการรักษาป่าต้นน้ำมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อระบบการผลิตของ ชุมชน และทำให้ชุมชนมีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของการดำรงชีวิตที่ผูกพันแนบแน่นกับป่ามาโดยตลอด มีการพัฒนาจารีตประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับผีขุนน้ำ และอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับป่าอย่างแยกกันไม่ออก

ในทางกลับกัน หมู่บ้านในภาคอีสานส่วนมากตั้งอยู่ในที่ราบสูงขนาดใหญ่และมักอยู่ห่างจากป่าต้นน้ำ ทำให้ชุมชนไม่สามารถมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำได้มากนัก นอกจากนั้นสภาพดินของภาคอีสานส่วนใหญ่ยังมีลักษณะเป็นดินทราย มีความอุดมสมบูรณ์และแร่ธาตุอาหารน้อยดูดซับน้ำไม่ได้ดี ด้วยเหตุนี้เองการอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรในภาคอีสานเพื่อแสวงหาที่ดินทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอมาเนิ่นนาน การอพยพเคลื่อนย้ายของคนจากพื้นที่ราบในภาคอีสานเข้าไปแสวงหาที่ทำกินแห่งใหม่ในพื้นที่ป่าทำให้ชุมชนเป็นจำนวนมากเป็นชุมชนที่มีอายุน้อยมีความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์และ

วัฒนธรรมความเชื่อโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับปามีน้อยเพราะความที่เคยอยู่บนพื้นราบนั่นเอง

แม้กระนั้นก็ดี ในชุมชนดั้งเดิมหลายแห่งของภาคอีสาน เรายังคงพบเห็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมความเชื่อที่ผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับป่า เช่น ความเชื่อในเรื่องผีปูด้า หินสี่ก้อน ความเชื่อเรื่องการแยกครัวเรือน เป็นต้น ในขณะที่ป่าชุมชนในภาคเหนือมักมีลักษณะเป็นป่าผืนใหญ่ติดกับป่าต้นน้ำและป่าธรรมชาติ ป่าชุมชนในภาคอีสานกลับมีลักษณะเป็นหย่อมขนาดเล็ก ซึ่งได้รับการดูแลรักษาไว้บนฐานของประเพณีความเชื่อดั้งเดิม เช่น ดอนปูด้า ป่าช้า ป่าอภัยทาน หรือวัด เป็นต้น อย่างไรก็ตามในชุมชนดั้งเดิมของภาคอีสานบางแห่งซึ่งตั้งอยู่ในที่ราบเชิงเขาใกล้ต้นน้ำลำธาร ดังเช่นบ้านแสงภา จังหวัดเลย ชาวบ้านก็ได้มีประเพณีของการรักษาป่าไว้เป็นป่าต้นน้ำมาหลายชั่วอายุคน อีกทั้งยังมีการจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝายคล้ายคลึงกับของทางภาคเหนือเช่นเดียวกัน

แม้ว่าป่าชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสานจะมีความแตกต่างกันค่อนข้างมากในด้านของลักษณะทางกายภาพและความเก่าแก่ของชุมชน แต่จากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่ที่เรากลับพบว่าป่าชุมชนในทั้งสองภาคมีความคล้ายคลึงกันในด้านของการจำแนกประเภทของป่าตามสถานที่ตั้งและประโยชน์ใช้สอย โดยทั่วไปแล้วป่าชุมชนทั้งในภาคเหนือและภาคอีสานมักจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ป่าต้นน้ำ มักเป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีขนาดตั้งแต่ 300 ไร่ จนถึง 70,000 ไร่ ชาวบ้านจะมีความหวงแหนป่าต้นน้ำเป็นพิเศษ ไม่อนุญาตให้สมาชิกของชุมชนเข้าไปตัดไม้หรือใช้ประโยชน์ โดยมีประเพณีความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผี เป็นพื้นฐานของอำนาจตามประเพณีในการออกกฎเกณฑ์ห้ามมิให้มีการบุกรุกครอบครองพื้นที่เหล่านี้ ในบางพื้นที่มีการจัดเวรยามคอยสอดส่องดูแลมิให้บุคคลภายนอกเข้ามาลักลอบตัดไม้ในเขตต้นน้ำของชุมชนอีกด้วย แม้ว่าชาวบ้านจะปกป้องรักษาป่าต้นน้ำโดยมีขอบเขตชัดเจนตามประเพณีมาเป็นเวลาช้านาน แต่พื้นที่ป่าเหล่านี้ก็มักถูกรัฐจัดให้เป็นป่าสงวนหรือเขตอุทยานแห่งชาติ เพราะรัฐไม่ยอมรับประเพณีและกฎเกณฑ์ของท้องถิ่นยังผลให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องสิทธิในพื้นที่ป่าประเภทนี้หลายแห่งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ และระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มธุรกิจภายนอก

ป่าประเภทที่สองซึ่งชาวบ้านทำการจำแนก คือ ป่าประเพณี ซึ่งผูกพันกับพิธีกรรมและความเชื่อ เช่น ป่าที่ตั้งหอนิอารักษ์ต่าง ๆ ป่าช้า ป่าที่ตั้งพระธาตุ ดอนปูด้า เป็นต้น ป่าประเพณีมักจะเล็กกว่าป่าต้นน้ำ มีขนาดตั้งแต่ 30 - 300 ไร่ และตั้งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านมากกว่าป่าต้นน้ำ ป่าประเพณีมักอยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ เพราะชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปรบกวนด้วยเกรงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะดลบันดาลให้ผู้ล่วงละเมิดได้รับภัยพิบัติต่าง ๆ ป่าเหล่านี้ส่วนใหญ่ตกอยู่ในเขตป่า

สงวนแห่งชาติก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องสิทธิครอบครองระหว่างชาวบ้านกับรัฐ รวมทั้งการแย่งชิงจากกลุ่มธุรกิจภายนอกอยู่บ่อยครั้ง

ป่าประเภทที่สาม คือ ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าใกล้ชุมชน ซึ่งชาวบ้านกันไว้เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เช่น ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าเก็บเห็ด ป่าเก็บสมุนไพร ป่าเก็บตอง ป่าเก็บพื้ เป็นต้น พื้นที่ป่าประเภทนี้มักมีสภาพไม่เหมาะแก่การเกษตร เช่น เป็นดินลูกรัง และมักมีขนาดเล็กอยู่กระจัดกระจายรายรอบหมู่บ้าน ชาวบ้านจะมีกฎเกณฑ์ในการใช้เพื่อป้องกันมิให้ป่าใช้สอยถูกใช้มากจนเกินไป ป่าประเภทนี้มักอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นไม่ยอมรับกฎเกณฑ์การรักษาป่าด้วยถือว่าเป็นที่หลวง ทำให้เกิดกรณีขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงอยู่เป็นประจำ

นอกจากนั้น ในภาคอีสานเรายังพบป่าชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ที่เริ่มเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้โดยมีกลุ่มคนภายนอก เช่น พระสงฆ์ เป็นผู้นำเอาความเชื่อทางศาสนามาเป็นพื้นฐานในการอนุรักษ์พื้นที่ป่า ดังกรณีของป่าอภัยทานภูหลง ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ เป็นต้น

ในการวิเคราะห์พลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแรงกดดันต่อการใช้และการจัดการป่า เราอาจแบ่งแยกพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของป่าชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสานออกเป็นยุคสมัยต่าง ๆ ในลักษณะที่คล้ายคลึงคาบเกี่ยวและแตกต่างกันดังต่อไปนี้

3.1 พัฒนาการของป่าชุมชนภาคเหนือ

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านป่าชุมชนภาคเหนือ อาจแบ่งแยกออกได้เป็น 4 ยุคด้วยกัน คือ (1) ยุคบ้านป่าหรือยุคการตั้งถิ่นฐาน (2) ยุคทำไม้ (3) ยุคพืชพาดินยั้งและ (4) ยุคของการแย่งชิงทรัพยากร

ช่วงเวลาของยุคบ้านป่าของเกือบทุกชุมชนที่ศึกษามีระยะเวลายาวนานมาก คือ ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนไปจนถึงราวปี พ.ศ. 2500 ในช่วงเวลาดังกล่าวแรงกดดันต่อป่ามีน้อยเนื่องจากประชากรมีไม่มากและระบบการผลิตยังเน้นการยังชีพเป็นหลัก โดยเริ่มจากการบุกเบิกที่ราบในป่าเพื่อปลูกข้าวไร่ แล้วค่อย ๆ ปรับปรุงไร่บางส่วนที่สามารถสร้างฝายทดน้ำจากลำห้วยเข้ามาใช้ได้ให้เป็นนาดำ ซึ่งทำให้เกิดระบบเกษตรแบบถาวรและมั่นคง ที่นาได้ผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำห้วยและป่าต้นน้ำอย่างแนบแน่น จนกลายเป็นรากฐานของความคิดเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และความมั่นคงของการผลิตในภาคเกษตร นอกจากนี้แล้วยังมีการทำไร่และสวน เช่น สวนเมี่ยง ในบางพื้นที่

ที่ดินทำกินไม่ว่าจะเป็นนา ไร่ หรือสวน ได้มาด้วยการบุกเบิกที่ป่าและสืบเป็นมรดก ภายใต้การควบคุมดูแลของกลุ่มเครือญาติ โดยมีการยอมรับสิทธิการใช้ของกันและกันตาม

ประเพณี แต่ละชุมชนจะมีการระบุขอบเขตพื้นที่ป่าของตนเองอย่างชัดเจนและจะไม่ล่วงล้ำไปในอาณาบริเวณของบ้านอื่น เพราะมีความเชื่อว่าเป็นการผิดผี อำนาจในการจัดการป่าของชุมชนจะแสดงออกโดยผ่านความเชื่อในเรื่องผีนี้เอง

ในช่วงที่สอง หรือยุคทำไม้ ส่วนใหญ่จะเริ่มประมาณหลังปี พ.ศ. 2500 ซึ่งมีการตัดไม้และสร้างแรงกดดันต่อป่าอย่างขนานใหญ่ จนพื้นที่ป่ารอบ ๆ ชุมชนลดลงอย่างรวดเร็ว และสิ้นสุดลงราวปี พ.ศ. 2525 เมื่อชาวบ้านเริ่มต่อต้านการทำไม้ ซึ่งก็ช่วยการลักลอบตัดไม้จะหมดไปโดยสิ้นเชิง หากเพียงลดความเข้มข้นลงไปเท่านั้นโดยทั่วไปแล้วการทำไม้ไม่ได้เกิดจากการริเริ่มของชุมชนท้องถิ่นหากแต่เกิดจากการที่ชุมชนสูญเสียอำนาจในการควบคุมป่าให้กับภายนอก ทำให้สัมปทานทำไม้ทั้งถูกกฎหมายและสัมปทานเถื่อน เริ่มเข้ารุกรานพื้นที่ป่าชุมชนแทบทุกพื้นที่ ปฏิกริยาของชาวบ้านต่อการทำไม้มีความแตกต่างหลากหลายออกไป ชาวบ้านในบางพื้นที่เริ่มตัดไม้เนื้อแข็งเพื่อสร้างบ้านหรือตัดไม้ขายบ้าง โดยการสนับสนุนของผู้นำชุมชนและอำนาจภายนอกในบริเวณที่มีการก่อตั้งเตาต้มยาสูบ ชาวบ้านอาจทำการตัดไม้เพื่อทำเป็นฟืนส่งโรงงานต้มยาสูบด้วยในขณะเดียวกันชาวบ้านในหลาย ๆ พื้นที่ เช่น แม่ฮ่องสอน น่านและพะเยา ได้ทำการต่อต้านสัมปทานจนบางแห่งต้องล้มเลิกโครงการไป

เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่ว่าชาวบ้านที่เข้าร่วมขบวนการทำไม้ในรูปแบบต่าง ๆ ก็ดี หรือชาวบ้านที่ต่อต้านการทำไม้ก็ดีจะมีลักษณะที่เหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือ จะไม่ยอมให้มีการทำไม้ในเขตป่าต้นน้ำอย่างเด็ดขาด ชาวบ้านที่เข้าร่วมขบวนการทำไม้จะยอมให้มีการทำไม้เฉพาะในบริเวณป่านอกเขตต้นน้ำ และเมื่อใดที่การทำไม้ขยายตัวลุกลามเข้ารุกรานเขตต้นน้ำ ชาวบ้านจะรวมตัวกันต่อต้านทันที

ช่วงที่สาม หรือยุคพืชพาณิชย์ เริ่มตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2518 โดยการเริ่มปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์อย่างกว้างขวางในภาคเหนือโดยการสนับสนุนจากนโยบายของรัฐ การปลูกพืชพาณิชย์มีผลอย่างมากต่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า เพราะทำให้การขยายพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว การปลูกพืชพาณิชย์ยังทำให้เกษตรกรจำต้องพึ่งตลาดและการลงทุนในการผลิตเพิ่มมากขึ้น

ช่วงยุคที่สี่ หรือยุคแย่งชิงทรัพยากร เริ่มปรากฏในภาคเหนืออย่างชัดเจนในช่วงปี พ.ศ. 2528 ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ป่า ล้วนมีพื้นฐานมาจากการขยายอำนาจรัฐในการจัดหาป่าเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งเอื้อต่อธุรกิจเอกชนที่อยู่นอกเขตป่า แต่กลับเข้มงวดกวดขันต่อการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตป่า ผลของนโยบายดังกล่าวทำให้เกิดการแย่งชิง

ทรัพยากรระหว่าง 4 ฝ่าย คือ รัฐ เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ ชุมชน และชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งปรากฏเป็นปัญหาในระดับท้องถิ่นอยู่ด้วยกัน 4 รูปแบบ คือ **รูปแบบแรก** รัฐพยายามยึดทรัพยากรจากชาวบ้านโดยอ้างว่าเพื่อการอนุรักษ์ และไม่ยอมรับสิทธิการไต่ป่าตามประเพณีของชาวบ้าน **รูปแบบที่สอง** ผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจโดยการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐใช้อิทธิพลปิดกั้นสิทธิการไต่ประโยชน์ของชาวบ้านที่มีอยู่เดิม **รูปแบบที่สาม** เป็นการละเมิดสิทธิการไต่ทรัพยากรระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน และ**รูปแบบที่สี่** เป็นการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเดียวกันทั้งที่มีฐานะแตกต่างกันหรือมีความขัดแย้งกันในการรักษาผลประโยชน์ของชุมชน การแย่งชิงทรัพยากรทั้ง 4 รูปแบบได้สร้างความกดดันต่อการไต่ป่าและยังผลให้ป่าถูกทำลายมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ

3.2 พัฒนาการของป่าชุมชนภาคอีสาน

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านป่าชุมชนภาคอีสาน อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ยุค คือ ยุคบ้านป่า ยุคบุกเบิกป่า และยุคอนุรักษ์ป่า

ยุคบ้านป่า (ก่อนปี พ.ศ. 2513) เป็นยุคของการก่อตั้งถิ่นฐานอันเกิดจากการแสวงหาพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกและจับสัตว์น้ำเป็นอาหาร ดังนั้น ทำเลในการก่อตั้งหมู่บ้านจึงมักเป็นที่ราบลุ่มริมแหล่งน้ำที่มีป่าอยู่โดยรอบ ในยุคของหมู่บ้านป่านี้ชาวบ้านมุ่งทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก ดังนั้น พื้นที่สำหรับการเพาะปลูกจึงมีไม่มากนัก อาหารส่วนใหญ่สามารถหาได้ตามธรรมชาติจากป่า การติดต่อกับภายนอกยังมีน้อย

ในยุคที่สองหรือยุคบุกเบิกป่า (ปี พ.ศ. 2513 – 2527) เป็นยุคที่ชาวบ้านเริ่มติดตามสัมปทานไม้เข้าไปยึดจับจองพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชไร่โดยในช่วงแรกการปลูกพืชยังเน้นที่การยังชีพเป็นหลัก แต่หลังจากปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นไปมันสำปะหลังเริ่มได้รับการส่งเสริมอย่างแพร่หลายจากองค์กรของรัฐและพ่อค้าเนื่องจากเป็นพืชราคาดีและได้รับการส่งออกไปขายยังต่างประเทศ ชาวบ้านจึงเริ่มหันมาปลูกกันมากขึ้นการเพาะปลูกพืชพาณิชย์ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ป่าเพื่อเพาะปลูกอย่างขนานใหญ่ในชุมชนดั้งเดิมต่าง ๆ ก็เริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเริ่มมีการนำเอารถไถไปใช้ทำให้การบุกเบิกป่าทำได้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้นพื้นที่ใดที่ยังไม่มีคนเข้าไปจับจองก็จะมีชาวบ้านจากชุมชนต่าง ๆ ทั่วอีสานเข้าไปจับจองเพื่อซื้อขาย นอกจากนั้นในบางพื้นที่ เช่น ปะคำ เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ได้ทำการชักชวนให้ชาวบ้านเข้ามาอยู่ในพื้นที่เพื่อจัดตั้งหมู่บ้านอาสาป้องกันชาติทำการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ ยังผลให้ชุมชนใหม่ ๆ เกิดขึ้นและขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ความต้องการพื้นที่เพาะปลูกขยายตัวไปพร้อมกับการเพิ่มของประชากร พื้นที่ป่าจึงลดลงอย่างรวดเร็ว ในยุคนี้จุดมุ่งหมายของการผลิตอยู่ที่การขายเป็นหลัก พื้นที่ป่าเริ่มลดลงจากสัมปทานและการปลูกพืชพาณิชย์ทำให้อาหารตามธรรมชาติลดน้อยลงไปด้วย อาหารจากตลาดเริ่มเข้ามาทดแทนเพิ่ม

มากขึ้น นอกจากนั้น ประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับป่าก็เริ่มสูญหายไปในช่วงนี้ เพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจบีบบังคับให้ชาวบ้านมุ่งหาเงินเพื่อปากท้องมากกว่าการรักษาป่า

ในยุคที่สาม หรือยุคอนุรักษ์ป่า (ปี พ.ศ. 2527 – ปัจจุบัน) ความเสื่อมทรามของทรัพยากรป่าทำให้ชาวบ้านเริ่มรู้สึกถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของตน เช่น ภาวะแห้งแล้งไม่ให้น้ำสอยเริ่มขาดแคลน อีกทั้งพลังกดดันจากภายนอกเริ่มมีมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ผลักดันให้ชาวบ้านเริ่มมีความคิดเชิงอนุรักษ์เพิ่มขึ้น ในพื้นที่บางแห่งเช่นแสงภา เกิดการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อสู้กับสัมปทานทำไม้ บางพื้นที่ เช่น ปะคำ โนนลาน ดงมะไฟ เขาวง และดงชุมคำ ชาวบ้านและที่ทำกินของชาวบ้านถูกคุกคามจากนโยบายการปลูกสวนยูคาลิปตัสของทางราชการ โครงการปลูกไม้โตเร็วทับที่ทำกินของชาวบ้านทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันขึ้นเพื่อต่อสู้กับพลังกดดันจากรัฐและธุรกิจเอกชนในบางพื้นที่ เช่น ชำม่วง และภูหลง ก็มีพระสงฆ์ทำหน้าที่ให้ความคิดเชิงอนุรักษ์แก่ชาวบ้านเพิ่มขึ้น แต่ปัจจัยที่สำคัญที่สุด คือ ผลของโครงการ คจก. ซึ่งทำให้ชุมชนในเขตป่าของภาคอีสานเกิดการรวมตัวกันอย่างขนานใหญ่เริ่มมีการวางโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนเพื่อใช้เป็นยุทธศาสตร์ต่อต้านโครงการ คจก.รวมทั้งมีการขยายข่ายการอนุรักษ์ออกไปยังพื้นที่ต่าง ๆ

ในปัจจุบัน สภาพปัญหาขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรป่าและที่ดินทั้งในภาคเหนือและภาคอีสานกำลังเริ่มรุนแรงยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ภาพหลักของชุมชนอีสานในปัจจุบัน คือ การต่อสู้เรื่องที่ทำกินกับอำนาจรัฐ และธุรกิจเอกชนซึ่งต้องการพื้นที่ป่าสำหรับปลูกไม้โตเร็วเพื่ออุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ในขณะที่ภาพหลักของภาคเหนือ คือ การคุกคามของพืชพาณิชย์และธุรกิจท่องเที่ยว เช่น สนามกอล์ฟ รีสอร์ท รวมทั้งการทำไม้เชิงพาณิชย์ของรัฐและภาคธุรกิจเอกชนด้วยเช่นกัน

4. การจัดการป่าชุมชน

สำหรับความหมายในการจัดการป่าชุมชนนี้มีหลากหลายขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายและแนวคิดของแต่ละหน่วยงานในการนำเสนอ ในที่นี้จะขอหมายถึง การจัดการป่าชุมชน อันมีนัยยะต่อการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

โกมล แพรกทอง (2532) กล่าวว่า เป็นรูปแบบการจัดการป่าที่นำเอาความต้องการพึงพิงของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการและให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าไม้นั้นเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์อย่าง

ต่อเนืองและสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชนส่วนรวม ซึ่งมีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจและสังคม

การจัดการป่าชุมชนจะมีความหลากหลายในรูปแบบของการจัดการอันสืบเนื่องมาจากการยอมรับพื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนรวมของหมู่บ้านและสืบเนื่องมาจากความเข้มแข็งของกลุ่มหรือองค์กรของประชาชนที่ดูแลป่านั้น ๆ และสืบเนื่องมาจากการมีกติกา และการควบคุมให้เป็นไปตามกติกา การปรับโทษเมื่อมีการฝ่าฝืน ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความยั่งยืนในการรักษาป่านั้น ๆ ไว้เป็นของชุมชนแห่งนั้น ๆ บางแห่งที่ไม่สามารถควบคุมต่อเนื่องไปได้ก็ให้ยอมรับให้นำกฎหมายป่าไม้เข้าไปให้การคุ้มครอง เช่น การประกาศเขตห้ามล่าสัตว์ป่าตามพระราชบัญญัติการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2532 การประกาศเป็นสวนรุกขชาติหรือวนอุทยาน โดยให้การคุ้มครองโดยอาศัยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 หรือพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ตามสภาพของที่ดินนั้น ๆ

การจัดการป่าชุมชน ที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืนของการจัดการป่าของประชาชนเพื่อประโยชน์และโดยประชาชน จะมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า

ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีการต่าง ๆ ซึ่งแปรผันไปตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาคการใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร จะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้น ๆ ไว้เพื่อการใช้สอยร่วมกัน หรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

2. การมีระเบียบและกฎเกณฑ์

เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน การจัดการป่าชุมชนจะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับโทษหรือการลงโทษตามกติกาที่ได้ตกลงกันได้

3. องค์กรประชาชน

เพื่อดำเนินการจัดการป่าให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ของป่านั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ของประชาชนที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำขององค์กรที่จะดูแลป่าดังกล่าวให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน องค์กรที่ปรากฏมักจะเป็นองค์กรประชาชนที่มีอยู่เดิม เช่น องค์กรเหมืองฝายในภาคเหนือและได้ปรับลักษณะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ที่ได้จัดตั้งขึ้นมาใหม่ รวมถึงสภาตำบลในบางพื้นที่

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

การจัดป่าชุมชนขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านจะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็นเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าโดยให้ประโยชน์ได้ยั่งยืน ซึ่งรวมถึงการให้การคุ้มครองการดำเนินงานให้สามารถนำกฎหมายที่มีอยู่เข้ามาคุ้มครองรักษาสภาพป่าไว้ เช่น การประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า สวนรุกชชาติ วนอุทยาน นอกจากนั้นยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนในการให้ความรู้ และความเข้มแข็งในการดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านให้สามารถดำเนินการจัดการป่าชุมชนให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้เพื่อการจัดการป่าดังกล่าว

สุเมธ ทรายแก้ว (2536) กล่าวว่า "การจัดการป่าชุมชน" หมายถึง การใช้วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการนำเอาทรัพยากรป่าไม้มาใช้อำนวยประโยชน์ต่อชุมชนโดยไม่ขาดแคลน และเกิดปัญหากระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และระบบนิเวศวิทยา

จึงสามารถสรุปได้ว่า การจัดการป่าชุมชน หมายถึง รูปแบบวิธีการนำเอาผลประโยชน์ของชุมชนมาเป็นที่ตั้งในการจัดการ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย แผนดำเนินการนำเอาทรัพยากรอำนวยประโยชน์ในหลายมิติโดยไม่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตและระบบนิเวศวิทยาของชุมชน

การจัดการป่าในอดีตเน้นการจัดการโดยการอาศัยกฎหมายเป็นหลัก โดยที่รัฐอ้างอำนาจเหนือทรัพยากรธรรมชาติและโอนกรรมสิทธิ์ในการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดมาเป็นของรัฐโดยเด็ดขาด และให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ของป่าในมิติทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว อาทิ ให้ความสำคัญกับไม้สัก ขยายไปสู่ต้นไม้อื่น ๆ รวมถึงของป่าแล้วขยายไปสู่พื้นที่อื่น ๆ กอปรกับแนวคิดในการดำเนินการอนุรักษ์ป่าด้วยการแยกคนกับป่าออกจากกัน ขาดวิจาร์ณญาณและการคำนึงถึงว่าวิถีชีวิตชาวชนบทที่มีลักษณะเชิงพึ่งพากับป่ามาเป็นเวลายาวนาน และการใช้อำนาจทางกฎหมายห้ามปรามการใช้อำนาจควบคุมต้นไม้และพื้นที่ป่า การอนุมัติให้มีการสัมปทานการทำไม้อย่างหละหลวมปราศจากกฎเกณฑ์ที่รัดกุม ตลอดจนการเคลื่อนย้ายไม้ การตั้งโรงเลื่อยไม้ และการให้เช่าที่ดินในเขตป่าเพื่อการปลูกสร้างสวนป่าเศรษฐกิจ เช่น ปลูกยูคาลิปตัส ตลอดจนการบังคับด้วยการใช้หลักเกณฑ์การบริหารการจัดการและควบคุมทั้งประเทศโดยไม่จำกัดพื้นที่แม้จะมีเงื่อนไขบริบททางสังคมของแต่ละพื้นที่ที่ต่างกัน ทั้งด้านวัฒนธรรมประเพณีและการใช้ประโยชน์เป็นการลดทอนสิทธิชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าในแง่ของการจัดการเชิงพึ่งพาอย่างสมดุล ทำลายความรู้สึกแห่งการเป็นเจ้าของของชุมชนทำให้เกิดการทำลายอย่างไม่รู้คุณค่าและแสวงหาประโยชน์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด หากอำนาจในการจัดการป่าทั้งหมดยังคงถูกผูกติดอยู่กับเจ้าหน้าที่รัฐทั้งในฐานะผู้นิยามความหมายของป่า

การกำหนดนโยบายและการเลือกพื้นที่และวิธีการจัดการด้วยการแยกวิถีชีวิตคนออกจากป่า ปัญหาและวิกฤติการณ์ของป่าและสิ่งแวดล้อมไม่เพียงแต่ไม่ได้รับการแก้ไขกลับยิ่งทำให้สถานการณ์และความรุนแรงของวิกฤติปัญหาป่าเพิ่มทวีขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จำเป็นอย่างยิ่งต้องกระจายอำนาจการจัดการสู่ภาคประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของ ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างถึงใน บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม (2542) ที่ว่า

วิธีการจัดการป่าที่ไม่มีคนอาศัยอยู่กับป่าที่มีคนอยู่นั้นแตกต่างกัน เราลอกเลียนแบบการจัดการป่ามาจากอเมริกาซึ่งเป็นป่าที่ไม่มีคนอยู่ ขณะที่ป่าในเมืองไทยมีชนพื้นเมืองอยู่เกือบทุกพื้นที่ การจัดการป่าที่เรานำมาใช้จึงไม่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย บนยอดเขาป่ามีลักษณะอย่างหนึ่งบนพื้นราบก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ระบบนิเวศต่างกัน ชีวิตคนไทยในแต่ละท้องถิ่นก็แตกต่างกัน วิธีการจัดการป่าแต่ละพื้นที่ย่อมต้องแตกต่างกันไปด้วย เราไม่สามารถออกกฎหมายมาจัดการป่าเหมือนกันหมดตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงนราธิวาส การรวมศูนย์การจัดการทรัพยากรนั้นขาดความละเอียดอ่อนจะทำให้เกิดปัญหาจำเป็นต้องกระจายการจัดการทรัพยากรมาสู่มือประชาชน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดในการใช้มาตรการเกณฑ์เดียวกันทั้งประเทศก่อให้เกิดผลกระทบต่อป่าและสิทธิการใช้ประโยชน์และการพึ่งพิงป่าของชุมชนชนบทของไทย จำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมต้องมีการผลักดันแนวคิดป่าชุมชนเพื่อกระตุ้นและส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามาจัดการแก้ไขปัญหาป่ารวมทั้งการกำหนดแผนและวิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง

ป่าชุมชน จากการศึกษาของ โกมล แพรกทอง พบว่า เป็นคำที่เกิดขึ้นจากแนวคิดพื้นฐาน 4 ประการ โกมล แพรกทอง (2533) คือ

1. แนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา แนวคิดนี้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ (ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบกันเป็นระบบอยู่ภายใต้การเชื่อมที่สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศที่เหมาะสม การจัดการที่จะทำให้มนุษย์อาศัยอยู่ในระบบนิเวศอย่างสมดุลโดยปราศจากการทำลายเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดนี้

2. แนวคิดทางการพัฒนาชนบท แนวคิดนี้มองกิจกรรมทางด้านป่าเป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชน เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งที่ชุมชนจะพึ่งพิงได้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำเพื่อการเกษตรกรรมและหล่อเลี้ยงชีวิต เป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจอันเกิดจากประเพณีและความเชื่อ เป็นต้น แนวคิดนี้ให้ความสำคัญ

สำคัญคุณค่าของป่าที่มีต่อมนุษย์ในความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ในมิติต่าง ๆ ที่หลากหลายที่ทำให้เกิดการพัฒนามนุษย์และสังคม

3. แนวคิดในการกระจายอำนาจ เป็นการกระจายสิทธิในการดูแลรักษาป่าไปสู่ประชาชน จากที่เคยดำเนินการโดยรัฐให้เป็นการดูแลโดยชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชนในการรักษาป่าที่มีอยู่อย่างจำกัด สามารถอำนวยความสะดวกแก่ชุมชนและเน้นการกระจายอำนาจให้หน่วยงานในส่วนภูมิภาคสนับสนุนเสริมสร้างประสิทธิภาพขององค์กรประชาชนให้สามารถบริการประชาชนได้ตรงตามความต้องการของชุมชนมากขึ้น

4. แนวคิดทางด้านการใช้ประโยชน์ด้วยความจริงที่ว่าทรัพยากรป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ออกเอยได้ สามารถจัดการให้ได้ผลประโยชน์จากป่าให้เอื้ออำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมได้อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เช่น การใช้สอยทรัพยากรในป่าใช้เนื้อไม้ เป็นแหล่งต้นน้ำ พักผ่อนหย่อนใจ และสถานศึกษาธรรมชาติ ตลอดจนเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ เป็นต้น ดังนั้น หากมีการจัดการที่เหมาะสมป่าก็จะสามารถยังประโยชน์ให้กับมนุษย์ได้อย่างยาวนานและยั่งยืน

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2536) ได้สรุปแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมตามแนวคิดป่าชุมชนออกเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากร

1. หลักการ ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ

- 1.1 การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร
- 1.2 การคำนึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม
- 1.3 ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ
- 1.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

2. วิธีการจัดการป่าชุมชน สามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ

2.1 มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์ และป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าใช้สอย เป็นต้น กำหนดขอบเขตของป่าชุมชนอย่างชัดเจน

2.2 มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้สอยให้สมาชิกชุมชนทราบ ไม่ว่าจะเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน มีการกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน เป็นต้น

2.3 มีการปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชน และมีการจัดตั้งองค์กรเพื่อดูแลตรวจตราและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

3. รูปแบบการจัดการ การจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจมีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายตามเงื่อนไขทางด้านกายภาพและสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละพื้นที่ เราอาจแบ่งรูปแบบการจัดการป่าออกเป็น 3 ประเภท คือ

3.1 รูปแบบการจัดการตามประเพณี คือ การจัดการตามจารีตประเพณี นำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการป่า เช่น ความเชื่อเรื่องผี การยึดมั่นในสิทธิชุมชน สิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาติ

3.2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ พื้นที่ที่มีความขัดแย้งค่อนข้างมาก เช่น การลักลอบตัดไม้ จึงมีวิธีการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้กับการจัดการแบบจารีตประเพณี เช่น การบวชป่าเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าและเพื่อระงับยับยั้งขบวนการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หรือการร่วมประชุมร่างกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษร ให้องค์กรเป็นทางการรับรอง

3.3 รูปแบบการจัดการเป็นขบวนการต่อรองทางการเมืองในบริบทการแย่งชิงทรัพยากรในรูปของการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิชุมชนและการต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานไม้ การปลูกสร้างสวนป่า และโครงการ คจก.

พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วย องค์ประกอบ 3 ประการ คือ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ธรรมชาติ หมายถึงระบบนิเวศวิทยา องค์ประกอบทั้ง 3 ประการ มีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน การดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตของมนุษย์จะต้องมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบทั้งสามในลักษณะที่สอดคล้องอย่างสมดุล เพราะเหตุนี้การดำรงชีวิตของมนุษย์จะต้องเกื้อกูลต่อมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่สังคมส่วนรวม และไม่เสียคุณภาพของระบบสิ่งแวดล้อม

พระธรรมปิฎก (2542) ได้กล่าวถึง หลักพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและป่า อันเป็นแหล่งคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพและรักษาคุณค่าของระบบนิเวศน์ ไว้ว่า มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามพันธะที่มีต่อสิ่งแวดล้อมอยู่ 4 ประการ ดังนี้คือ

1. พันธะต่อโลกที่เราอาศัย โลกเป็นแหล่งกำเนิดชีวิต เป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตเราด้วยปัจจัย 4 ในฐานะที่โลกอำนวยทรัพยากรธรรมชาติให้กับเรา เราต้องช่วยกันบำรุงรักษา

โลกใบนี้ให้อยู่ในสภาพที่ตึงาม ไม่เป็นผู้ทำลาย ปล่อยสิ่งปฏิภูลให้สกปรก และเอาประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว และจะต้องรู้จักควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของตนอย่างรู้คุณค่า ประหยัด และรู้จักปลูกหรือสร้างทดแทน และมีวัฒนธรรมเคารพนบโน้มต่อสรรพสิ่งในโลก

2. พันธะต่อผู้อยู่อาศัยร่วมโลกด้วยกัน การดำรงอยู่ของมวลชีวิตในโลกต้องพึ่งพาอาศัยกันของระบบนิเวศวิทยา เช่น ป่าไม้ ดิน น้ำ อากาศหายใจ ท้องฟ้า สายลม ตลอดจนพืชพรรณและสัตว์ชนิดต่าง ๆ ระบบวงจรชีวิตมีความเป็นอยู่ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งมนุษย์ต้องเป็นสมาชิกที่ดีของโลก ไม่เป็นผู้ก่อปัญหา ไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น ตลอดจนสรรพชีวิตต่าง ๆ แต่อยู่ด้วยความเห็นอกเห็นใจกันด้วยการให้สรรพชีวิตต่าง ๆ ได้พึ่งพามนุษย์ด้วย

3. พันธะต่อระบบความสัมพันธ์แห่งสรรพสิ่ง นั่นคือ โลกทั้งหมด ธรรมชาติทั้งหมด สรรพสิ่งทั้งปวงรวมทั้งมนุษย์ด้วย อยู่ในระบบความสัมพันธ์อันเดียวกัน ความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อกัน มนุษย์จะต้องทำเหตุปัจจัยที่ดีในระบบความสัมพันธ์ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์ควรเรียนรู้ พัฒนา ฝึกตนให้เป็นมนุษย์อันประเสริฐ เข้าใจเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมและความเจริญของตน ชุมชน สังคม และระบบธรรมชาติ

4. พันธะต่อมนุษยชาติ อารยธรรมของมนุษย์จะต้องเจริญก้าวหน้า มนุษย์จะต้องอยู่ในฐานะสร้างสรรค์อารยธรรมเพื่อมวลมนุษยชาติ 2 ประการ คือ

4.1 รักษาผลของความเจริญที่มนุษย์รุ่นก่อนได้สร้างสรรค์มาให้ สร้างสรรค์ความเจริญขึ้นมาใหม่

4.2 ถ้ายทอดวัฒนธรรมอันดีงามให้อนุชนรุ่นหลัง

เพราะเหตุนี้ มนุษย์จึงไม่ควรหลงระเหิงเพลิดเพลินอยู่กับการเสวยผลของความเจริญของคนรุ่นก่อน แต่เป็นผู้รู้จักประมาณในการเสวยผลของคนรุ่นก่อน ด้วยความตระหนักรับผิดชอบ พัฒนาสร้างสรรค์ เพื่อให้เจริญงอกงาม เพื่อประโยชน์แก่ตนและอนุชนรุ่นต่อไป

จึงสรุปได้ว่า ธรรมชาติของพระพุทธศาสนาชี้ชัดว่าปัญหาวิกฤตของป่าส่วนใหญ่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ หากจะแก้ไขปัญหาก็ต้องแก้ไขที่ตัวของมนุษย์ พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาตัวของมนุษย์ทั้งในด้านพฤติกรรมภายใน การดำเนินชีวิตและความสำคัญกับการพัฒนาตัวของมนุษย์ ทั้งในด้านพฤติกรรมภายใน การดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคม และธรรมชาติ โดยอาศัยหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติอำนวยความสะดวกทั้งตนเองในปัจจุบันและอนุชนรุ่นหลัง ด้วยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ให้สอดคล้องกับธรรมชาติและเปลี่ยนแปลงจิตใจของมนุษย์ชาติให้มีความเคารพนบโน้มต่อระบบธรรมชาติ ในฐานะที่มนุษย์เป็นองค์ประกอบย่อยของระบบธรรมชาติเพื่อ

รักษาสภาวะขององค์กรหรือระบบใหญ่ไม่ให้ระส่ำระสาย แนวความคิดเช่นนี้ นอกจากจะทำให้มนุษย์เกิดความเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติแล้ว ยังช่วยกันทะนุถนอมสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นทรัพย์สินสมบัติของสาธารณะ รู้จักสร้างเหตุด้วยการบริโภคทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า บริโภคแต่พอดี และจำเป็น ป้องกันมิให้เกิดความทำลาย รู้จักการสร้างทดแทนขึ้นมาใหม่ และจะต้องแบ่งปันกันให้คนในสังคมอย่างทั่วถึงด้วยความเมตตาและยุติธรรม

วินัย ปัญญาธัญญะ และคณะ (2537) ได้อธิบายว่า การจัดการป่าชุมชน คือ การนำความรู้ทางด้านการป่าไม้และด้านอื่น ๆ เข้าไปจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ป่าชุมชน) ที่ประชาชนท้องถิ่นได้ร่วมมือกันปลูกสร้างขึ้นมา ให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของชุมชนนั้น ในการจัดการป่าชุมชนจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบใหญ่ ๆ 4 ประการ คือ

1. คณะกรรมการ

จะประกอบด้วยกรรมการอย่างน้อย 5 คน แต่ไม่เกิน 7 คน ซึ่งได้รับการคัดเลือกจากราษฎรในหมู่บ้าน และกรรมการดังกล่าวจะทำการคัดเลือก ประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ กรรมการและเลขานุการ โดยมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติดังนี้.

1.1 ประธานกรรมการ มีหน้าที่นัดประชุมกรรมการ เป็นประธานในที่ประชุมและควบคุมการประชุมให้เป็นไปตามระเบียบของการประชุม

1.2 รองประธานกรรมการ ทำหน้าที่แทนประธานในกรณีที่ประธานไม่มาประชุมหรือไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้

1.3 กรรมการ มีหน้าที่ศึกษาข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงาน โครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชนเข้าร่วมประชุมโดยสม่ำเสมอ แสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชน และติดตามสอดส่องดูแลประเมินผลการดำเนินงานตามโครงการฯ

1.4 เลขานุการ มีหน้าที่จัดการประชุมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ดำเนินงานธุรกิจของคณะกรรมการหมู่บ้าน และจดบันทึกรายงานการประชุม

2. การควบคุม

สวนป่าพืชมุขชนสำหรับหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่ในที่ของวัดและโรงเรียน ให้วัดและโรงเรียนโดยมีคณะกรรมการของวัด และโรงเรียนเป็นผู้ควบคุมดูแลและบริหารผลประโยชน์ให้กับกิจการของวัดและโรงเรียนสำหรับโรงเรียนให้เป็นทางด้านโครงการอาหารกลางวันสำหรับเด็กนักเรียน

สวนป่าพืชมุขชนสำหรับหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ดินสาธารณะประโยชน์ ให้หมู่บ้านโดยมีคณะกรรมการเป็นผู้ควบคุม และบริหารผลประโยชน์ในรูปแบบของทุนพัฒนา

หมู่บ้านทางด้านป่าไม้ โดยให้ยึดถือแนวปฏิบัติตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยกองทุนพัฒนาชนบท พ.ศ.2507

3. การจัดการผลประโยชน์ป่าชุมชน

ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าชุมชนภายใต้โครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชนตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 คือ

3.1 รายได้จากการเป็นคณงานของโครงการ

3.2 รายได้จากการขายไม้ใช้สอยชุมชน

3.3 รายได้จากการขายพืชควบ

รายได้ตามข้อ 3.1 เป็นรายได้เฉพาะบุคคล ส่วนรายได้ตามข้อ 3.2 และข้อ 3.3 เป็นรายได้ของส่วนรวม (ชุมชน/หมู่บ้าน) ขณะที่กรมป่าไม้มีนโยบายที่จะจัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านป่าไม้ โดยมีหลักการดำเนินการดังนี้

ประการแรก หลักการและวิธีการจัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านด้านป่าไม้ให้เป็นไปตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วย กองทุนพัฒนาชนบท พ.ศ.2507 โดยมีแหล่งที่มาของกองทุนจากรายได้ดังกล่าวตามข้อ 3.2 และข้อ 3.3 จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 นำไปใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านทางด้านป่าไม้และอีกส่วนหนึ่งจะนำไปใช้เป็นกองทุนพัฒนาชุมชนของหมู่บ้านต่อไป

ประการที่สอง การบริหารและการจัดการกองทุนพัฒนาหมู่บ้านป่าไม้ ควรให้เป็นหน้าที่ของฝ่ายกิจกรรมป่าชุมชน และฝ่ายการคลังของคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นที่ปรึกษา

4. การจัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านด้านป่าไม้

ในปัจจุบันจังหวัดมหาสารคามได้จัดตั้งกองทุนพัฒนาหมู่บ้านทางด้านป่าไม้ที่ตำบลโคกผีบ้า อำเภอโกสุมพิสัย โดยมีรายได้จากการขายไม้จากสวนป่าพินชุมชน นำเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้านฯ และนำเงินดังกล่าวส่วนหนึ่งไว้เพื่อไปใช้ในการดำเนินการปลูกบำรุงรักษาสวนป่าและกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าพินชุมชนในหมู่บ้านนั้นเพื่อรักษาและขยายพื้นที่ป่าชุมชนให้เพิ่มขึ้นและคงอยู่ตลอดไป และเงินอีกส่วนหนึ่งไว้ใช้ในกิจกรรมของสภาตำบลเพื่อพัฒนาหมู่บ้านต่อไป

การจัดการป่าชุมชนนั้น องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดการก็คือ ชุมชน หรือองค์กรชุมชน ซึ่ง สมพันธ์ เตชะอธิต และคณะ (2536) ระบุแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนไว้ 2 แนวทาง คือ

1. การจัดการโดยองค์กรชุมชน มีขั้นตอนการดำเนินงานดังต่อไปนี้

1.1 การสร้างความเข้าใจและการกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ ทั้งด้านคุณและโทษ ผลดี ผลเสียต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นถ้าพื้นที่ป่าไม้ต้องหมดไป โดยการประชุมชาวบ้านและการประชาสัมพันธ์ผ่านเครื่องกระจายเสียง

1.2 สร้างกลไกการทำงานโดยใช้สภาตำบล ซึ่งเป็นองค์กรของรัฐที่มีอยู่แล้ว และทุกหมู่บ้านจะได้ประโยชน์ร่วมกัน

1.3 ใช้การมีส่วนร่วมของประชาชน สร้างกฎระเบียบ โดยคณะกรรมการสภาตำบลจะเป็นผู้ร่างกฎระเบียบขึ้นมาก่อน แล้วนำเสนอร่างต่อที่ประชุมของชาวบ้าน ชาวบ้านจะใช้เวทีที่ประชุมปรับแก้ไข เพิ่มเติมร่างที่คณะกรรมการนำเสนอ และลงมติ

1.4 พื้นที่ที่จะอนุรักษ์ไว้ต้องร่วมกันกำหนดอาณาเขตที่ชัดเจนพร้อมติดป้ายประกาศให้เห็นเด่นชัด

1.5 ปลูกฝัง ให้ชาวบ้านทุกเพศ ทุกวัย เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความหวงแหนในทรัพยากรป่าไม้ ด้วยการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ใช้เป็นสถานที่ทำบุญสงกรานต์ สร้างสำนักสงฆ์ สร้างศาลปู่ตา ประชาสัมพันธ์ เชิญชวนให้คนภายนอกเข้ามาท่องเที่ยว จะทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจในสิ่งที่ได้ร่วมกันสร้างผลงานของตนเองและกระทำต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี

1.6 ผู้ทำต้องรักษากฎระเบียบที่ชาวบ้านได้ร่วมกันตกลงเอาไว้อย่างเคร่งครัด แม้แต่ญาติพี่น้องของผู้ทำเอง เมื่อกระทำผิดก็ไม่อาจจะเว้นได้

2. การจัดการโดยพิธีกรรมทางศาสนาและมี

ในภาคอีสานจะมีการจัดการทรัพยากร โดยอาศัยพิธีกรรม เช่น บุญทรงแทน บุญทอดหัวพิธีบุญกุ บุญเหล่าพระเจ้า บุญวังแซ่ ชาวบ้านบอกว่าต้องดูให้ถึงต้นน้ำ คือ บุญวังแซ่ หรือฝัดต้นน้ำ ช่วงเวลาที่ชาวบ้านทำพิธีกรรมจะอยู่ในฤดูแล้งตรงกับพุธโตพุธหนึ่งของเดือน 6 (เมษายน หรือพฤษภาคม) ชาวบ้านจะมาทำบุญเลี้ยงผีที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันเป็นประจำ ทรัพยากรของแต่ละหมู่บ้าน อย่างน้อยมี 3 อย่างคือ แหล่งน้ำ ที่ดิน ป่าไม้ การทำพิธีกรรมมีชาวบ้านหลาย ๆ หมู่บ้านมาร่วมกันไม่ใช่หมู่บ้านเดียว

เมื่อพิจารณาจากบริบทของพิธีกรรม ชาวบ้านให้ความหมายทรัพยากรไว้ 3 อย่างด้วยกันคือ

2.1 ทรัพยากรที่เป็นเอกชนหรือส่วนตัว เช่น ที่ดิน บ้าน ไร่ สวน

2.2 ทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของเลย เช่น อากาศ แสงแดด

2.3 ทรัพยากรส่วนร่วม เช่น แหล่งน้ำ ป่าไม้ ที่ดิน

ทรัพยากรส่วนร่วมที่มีพิธีกรรมทางศาสนาเป็นหลัก การจัดการทรัพยากรโดยความร่วมมือของชุมชน ๆ เป็นเจ้าของ เช่น นับถือผีเดียวกัน เข้าร่วมพิธีกรรมเดียวกัน มีสิทธิใช้ทรัพยากรร่วมกัน ถ้านำไปใช้ส่วนตัวจะผิดผี ต้องขอขมาโดยผ่านเจ้า แต่ถ้าต้องการต้นไม้ใหญ่ไปสร้างวัด สร้างโรงเรียน ก็ขออนุญาตจากผีโดยผ่านเจ้า นอกจากนี้ชาวบ้านจะทำรั้วแบ่งเขตนากับเขตป่าสงวนอย่างชัดเจน เช่น บริเวณเหล่าพระเจ้า บุญคู่ดอนพระแท่น แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านแบ่งขอบเขตทรัพยากรส่วนตัวกับส่วนรวมได้

โลกทัศน์ของชาวอีสานจะมองว่า ผีเป็นเจ้าของทรัพยากรแต่ละคนเป็นผู้ใช้ประโยชน์และจัดการ ผีจึงเป็นสิ่งสมมติเป็นนามธรรมที่ทุกคนไม่อาจปฏิเสธและถกเถียงได้ทุกคน ยอมรับเชื่อฟัง เคารพ มีกฎระเบียบ ชาวบ้านเข้าไปจัดการทรัพยากรโดยผ่านผีจริง ๆ แล้ว เจ้าของและผู้ใช้ทรัพยากรคือชาวบ้าน

5. ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน

ผลการวิจัยของ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) พบว่า ตลอดระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา คณะวิจัยของโครงการป่าชุมชนได้ทำการศึกษาเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน ทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน โดยทำการศึกษาหมู่บ้านป่าชุมชนในภาคเหนือ 4 แห่ง และหมู่บ้านป่าชุมชนในภาคอีสาน 8 แห่ง การเลือกพื้นที่ที่กรณีศึกษาได้พยายามให้ครอบคลุมความหลากหลายในด้านต่าง ๆ เช่น ลักษณะทางกายภาพ ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ อายุของหมู่บ้าน ระดับความสัมพันธ์กับภายนอก เป็นต้น

ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า มิได้เป็นความสัมพันธ์ที่ราบเรียบและหยุดนิ่ง หากแต่มีทั้งปัญหาการต่อสู้กับความผันแปรของธรรมชาติและ ความขัดแย้งทางสังคม เพราะชุมชนมิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวในสุญญากาศ หากแต่ดำรงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ทั้งกับชุมชนอื่น ๆ ในท้องถิ่น ตลอดจนต้องเกี่ยวข้องกับรัฐและกลไกตลาด ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง ชุมชนก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบของความสัมพันธ์และระบบการจัดการป่าอยู่ตลอดเวลา

ชุมชนที่มีวิถีปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าอยู่ในปัจจุบัน มีทั้งชุมชนที่อยู่ใกล้เมืองและชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากเมือง มีทั้งชุมชนขนาดใหญ่และชุมชนขนาดเล็ก มีทั้งชุมชนที่มีวิถีการผลิตเพื่อบริโภค วิถีการผลิตแบบผสมผสานก้ำกึ่งระหว่างการผลิตเพื่อบริโภคกับการผลิตเพื่อขาย

จนกระทั่งถึงผลผลิตเพื่อขายเป็นหลัก มีทั้งชุมชนเก่าและชุมชนใหม่ ชุมชนพื้นราบและชุมชนบนที่สูง มีทั้งชุมชนชาติพันธุ์ไทยและชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่มักเรียกรวม ๆ กันว่าชาวเขา มีทั้งชุมชนที่อยู่ในเขตป่าสงวน เขตอุทยานแห่งชาติ เป็นต้น หากแต่ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามักมีลักษณะร่วมกันอยู่ 8 ประการ คือ

1) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามักมีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความว่าเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น หรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลและเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน สำนึกของความเป็นชุมชนอาจจะสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเซ่นผีปู่ตา เป็นต้น ความเชื่อ และพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยตอกย้ำสำนึกของความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่ยังเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ โดยนัยนี้ ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3) การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิง ไม้สำหรับมุงหลังคา รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษาป่ามีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อ และการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในทางเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกรานจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ มากมายดังต่อไปนี้ คือ

4.1) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ที่สืบทอดต่อกันมา จิตสำนึกในการรักษาป่า อาจเกิดจากการรักษาไว้ตามประเพณีความเชื่อและพิธีกรรม โดยนัยนี้ ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นเท่านั้น หากแต่คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ป่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำมาหากินระบบครอบครัวเครือญาติโครงสร้างอำนาจกฎระเบียบ คุณภาพชีวิต อุดมการณ์ โลกทัศน์และระบบคุณค่าทางสังคม

ในชุมชนดั้งเดิมมากมายหลายแห่งในภาคเหนือ เช่น บ้านแม่หาร อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับธรรมชาติและมนุษย์ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องของผีอารักษ์ซึ่งเป็นผู้ดูแลป่าของหมู่บ้าน ผีฝ่ายและผีนาผู้ดูแลฝ่ายและนา ผีขุนน้ำดูแลป่าต้นน้ำทั้งหมด และผีอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ตามลำห้วยและในป่า ตลอดจนป่าช้าเผาศพ หรือป่าบริเวณน้ำซับ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นที่สิงสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้พิทักษ์รักษา ดังนั้นจึงเป็นการไม่สมควรที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะย่างกรายไปรบกวน การเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าบริเวณดังกล่าวจึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจและไม่ลงโทษ ในลักษณะนี้ระบบการจัดการป่าของชาวบ้าน จึงเป็นระบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่สั่งสอนสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง กลุ่มผู้อาวุโสและผู้นำตามธรรมชาติ ร่วมกันคณะกรรมการหมู่บ้านจะร่วมกันทำหน้าที่บริหารจัดการและตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ และการปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของชุมชน ความสามารถของชาวบ้านแม่หาร และหมู่บ้านใกล้เคียงอีก 5 หมู่บ้าน ในการรวมพลังป้องกันการลักลอบตัดไม้ไปขาย การประท้วงต่อต้านสัมปทานทำไม้จากภายนอกและเรียกร้องต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้มีการยกเลิกสัมปทาน จนมีการสั่งระงับสัมปทานป่าแม่หารในปี พ.ศ.2530 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงประสิทธิภาพในการรวมพลังของชาวบ้านและความยึดมั่นในการอนุรักษ์ป่าบนฐานของจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน

ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ชุมชนดั้งเดิมหลายแห่งในภาคอีสาน เช่น บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านก็มีพื้นฐานมาจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และจารีตประเพณี โดยชาวบ้านได้ใช้หลักความเชื่อต่าง ๆ เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตที่ผูกพันกับป่ามาหลายชั่วอายุคน เช่น ความเชื่อในเรื่องหินสีก้อน ซึ่งตั้งอยู่ในป่าที่บนภูตืนสวนทราย ลักษณะของหินเป็นหินก้อนโต ตั้งอยู่สีมูมของสีเหลี่ยมผืนผ้า ชาวบ้านเชื่อว่าหินทั้งหมดไหลลงจากพื้นดิน และเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านจะสืบทอดประเพณีการประกอบพิธีกรรมต่อหินทั้งสี่ เพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช้าวปลาอุดมสมบูรณ์และให้อยู่กินอย่างสงบสุข นอกจากนั้น ในพิธีตั้ง

กล่าวยังมีการขอบคุณทเวอาารักษ์และเจ้าป่าเจ้าเขาที่ประทานความอุดมสมบูรณ์และช่วยปกป้องรักษาป่าอีกด้วย บริเวณป่าที่ตั้งของหินทั้งสี่จึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามมิให้มีการตัดไม้หรือรุกร้ารบกวน

ในจารีตประเพณีของชุมชนดั้งเดิมของภาคอีสานหลายแห่ง ยังมีหลักการที่ลึกซึ้งและซับซ้อนเกี่ยวกับการตัดไม้ เช่น ก่อนตัดจะต้องทำพิธีขอไม้จากทเวอาารักษ์ ต้องตัดไม้ให้ล้มไปในทิศตะวันออก เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีพิธี เช่น ไหว้ปู่ตา ซึ่งเป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของสมาชิกทุกคน ชุมชนดั้งเดิมในภาคอีสานทุกแห่ง จึงนิยมสร้างศาลปู่ตาไว้ในป่าที่บิใกล้หมู่บ้านและเก็บรักษาป่าบริเวณนั้นไว้เป็นดอนปู่ตา โดยทุกคนในหมู่บ้านเป็นเจ้าของและมีหน้าที่ดูแลรักษาร่วมกัน ความเชื่อในเรื่องผีปู่ตาจึงเป็นกลไกในการรักษาขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีของชุมชนส่งเสริมสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน ป้องกันการละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคม และยังเป็นการรักษาทรัพยากรป่าให้คงสภาพไว้เพื่อเป็นแหล่งสะสมอาหาร เช่น เห็ด สมุนไพร ผักป่า และแหล่งเชื้อเพลิงของชาวบ้านไปพร้อม ๆ กัน

ในชุมชนดั้งเดิมบางแห่งของภาคอีสาน เช่น บ้านโป่งน้อย ในป่าดงชุมคำ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี มีประเพณีให้คู่บ่าวสาวที่เพิ่มแต่งงานใหม่ "อยู่ตบอยู่เล่า" ก่อนที่จะแยกครัวเรือนไปสร้างบ้านใหม่ โดยเชื่อว่าการทำเช่นนั้นเป็นการฝึกให้ผ่านความยากลำบากในการดำรงชีวิต เมื่อไปอยู่เรือนใหม่จะได้มีความสุขสบาย ในอีกหลาย ๆ ชุมชนมีประเพณีให้คู่บ่าวสาวที่แต่งงานใหม่ อยู่กับครัวเรือนของแม่เป็นเวลา 2-3 ปีก่อน เพื่อใช้เวลาในการสะสมไม้สำหรับการสร้างบ้าน เมื่อได้ไม้เพียงพอแล้วจึงแยกไปสร้างบ้านเรือนใหม่ต่อไป ประเพณีเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า แม่จะเป็นชุมชนบ้านป่าและมีไม้อยู่อย่างมากมาย แต่ชาวบ้านก็ส่งสอนลูกหลานให้เลือกตัดและใช้เวลาสะสมไม้มานานหลายปี เพื่อให้ไม้ใหม่เกิดแทนที่ไม้ที่ถูกตัด เป็นการสงวนทรัพยากรป่าไว้ใช้อย่างยั่งยืน

4.2) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาป่าซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการผลิตในภาคเกษตร ด้วยเหตุนี้เอง เงื่อนไขปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า คือ การรักษาป่าต้นน้ำ หรือแหล่งน้ำซับของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิต ส่งผลให้การรักษาป่าชุมชน คือ การรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงพบว่าชุมชนมากมายหลายแห่งในภาคเหนือ และบางแห่งของภาคอีสาน มีกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนและมีบทลงโทษสำหรับ

ผู้ฝ่าฝืนสมาชิกทั้งหมดของชุมชนจะรวมตัวกันเพื่อต่อสู้เมื่อมีบุคคลภายนอก เช่น สัมปทานบุกรุก ล่วงล้ำเข้าไปในเขตป่าต้นน้ำซึ่งชุมชนปกป้องรักษาเอาไว้

4.3) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก การรุกรานจากภายนอกหรือการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอกมักก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากชุมชน ข้อมูลจากการวิจัยภาคสนามในทั้งสองภาคพบว่า บ่อเกิดสำคัญที่สุดประการหนึ่งของจิตสำนึกในการรักษาป่าในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการรุกรานและแย่งชิงทรัพยากรของชุมชนโดยบุคคลภายนอก การรุกรานอาจแบ่งแยกออกได้เป็น 4 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

4.3.1) การต่อต้านสัมปทานทำไม้ ต้นกำเนิดของการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นขบวนการในหลายชุมชนทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน เกิดจากการต่อต้านบริษัททำไม้ที่ไม่ได้รับสัมปทานจากรัฐ ดังเช่นในกรณีของบ้านแสงภา และบ้านแม่หาร เป็นต้น การต่อต้านสัมปทานนี้ หากพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านมิได้คัดค้านการตัดไม้โดยตัวของมันเอง แต่ชาวบ้านคัดค้านการทำลายป่าต้นน้ำลำธาร ดังนั้น หากบริษัทสัมปทานจะตัดไม้จากบริเวณป่าอื่น ๆ เช่น ป่าใช้สอย ก็อาจไม่ได้รับการต่อต้านจากชาวบ้าน แต่เมื่อใดที่สัมปทานทำไม้เข้าไปรุกรานเขตป่าต้นน้ำ ชาวบ้านจะรวมตัวกันต่อต้านอย่างรุนแรง เมื่อเป็นดังนี้จะเห็นได้ว่าชาวบ้านให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับป่าต้นน้ำขนาดเล็ก ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชน โดยนัยนี้เอง การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของประเทศจึงต้องให้ความสำคัญกับศักยภาพและความสามารถของชาวบ้านในการดูแลพิทักษ์รักษาต้นน้ำลำธารขนาดเล็ก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสายน้ำขนาดใหญ่ อีกทอดหนึ่ง ดังนั้น กิจกรรมป่าชุมชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารของประเทศไทยโดยรวม

4.3.2) การต่อต้านโครงการของรัฐ ต้นกำเนิดของจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าในหลาย ๆ พื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสานเกิดจากการต่อต้านโครงการของรัฐซึ่งเข้าไปบุกรุกแย่งชิงทรัพยากรป่าและที่ดินทำกินของราษฎรดังเช่น โครงการ คจก. ซึ่งก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงของชุมชนแทบทุกแห่งในภาคอีสานที่ได้รับผลกระทบจากการรุกรานของรัฐ หากโครงการดังกล่าวจะมีคุณความดีอยู่บ้างก็อาจจะอยู่ที่การกระตุ้นเร่งเร้าให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงภัยคุกคามจากภายนอก และเริ่มมีการรวมตัวกันวางแผนการจัดการทรัพยากร วางมาตรการและโครงการต่าง ๆ เพื่อลดพื้นที่เพาะปลูกพืชพาณิชย์และเร่งทำการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่า เพื่อสร้างเงื่อนไขต่อรองกับรัฐโดยชุมชนเสนอตัวเป็นผู้อนุรักษ์ป่าแทนรัฐเสียเอง

นอกเหนือไปจากโครงการ คจก. ชาวบ้านในภาคอีสานหลายพื้นที่ยังได้มีการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านสวนป่าของรัฐ ดังเช่นโครงการปลูกป่าเสริมและปลูกสวนยูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าดงมะไฟ โครงการปลูกสวนยูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าดงชุมค่า และโครงการปลูกสวนยูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าภูหลง เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่มีการปลูกป่าทั้งของรัฐดังกล่าวนี้ทับที่ทำกินเดิมของชาวบ้าน การต่อต้านโครงการของรัฐจึงกลายเป็นพลังกระตุ้นอย่างมีนัยสำคัญให้เกิดจิตสำนึกในการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก และนำไปสู่การวางแผนการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรต่อไป

4.3.3) การต่อต้านธุรกิจเอกชน ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งก่อให้เกิดการรวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์ป่าอย่างเป็นขบวนการ ดังเช่นกรณีการรวมตัวกันของชาวบ้านในท้องถิ่น เพื่อต่อต้านนายทุนบุกรุกป่าห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่และการต่อต้านการให้สัมปทานปลูกสวนยูคาลิปตัสในภาคอีสานแก่บริษัทเอกชน เช่น โครงการสัมปทานเอกชนปลูกป่ายูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าโนนลาน และพื้นที่ป่าภูเพ็ก - ภูล่อมข้าว เป็นต้น

4.3.4) การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่กระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นขบวนการ คือ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง ดังกรณีศึกษาของป่าชุมชนบ้านเมืองงาม อำเภอแม่เฒ่า จังหวัดเชียงใหม่

บ้านเมืองงามเป็นชุมชนเก่าแก่ของชาวปกากะญอ ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณ 80 ปีมาแล้ว ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตชายแดนไทยกับพม่า พื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำฝางและป่าสงวนแห่งชาติดอยบ่อคำ เนื่องจากเป็นชายแดนพื้นที่แถบนี้จึงเป็นบริเวณที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อพยพเคลื่อนย้ายระหว่างพรมแดนเป็นประจำ มีหมู่บ้านทั้งเก่าและใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อีกประมาณ 7 กลุ่ม ได้แก่ ละฮู อะฮา ไทยใหญ่ ลีซอ จีนฮ่อ เมียน และคนเมือง ตั้งอยู่กระจัดกระจายทั่วบริเวณ ราวปี พ.ศ. 2500 รัฐเริ่มขยายอำนาจเข้ามาในพื้นที่ ด้วยเหตุผลของความมั่นคง มีการตั้งฐานปฏิบัติการของตำรวจตระเวนชายแดน มีการสร้างโรงเรียน ถนน อ่างเก็บน้ำ และไฟฟ้า เริ่มมีการลักลอบตัดไม้เพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้น ทำให้ป่าเสื่อมสภาพลง

ชาวบ้านเมืองงามมีวิธีการจัดการป่าโดยแบ่งพื้นที่ป่าของหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ประมาณ 1,500 ไร่ออกเป็นป่าต้นน้ำ ป่าอภัยทาน และป่าห้วยไร่ปลายนา ชาวบ้านเมืองงามถือว่าป่าเป็นทรัพย์สินส่วนรวมซึ่งสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่มีสิทธิใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ส่วนทรัพยากรอื่น ๆ เช่น เห็ด หวาย หน่อไม้ ชิง ฯลฯ ก็อนุญาตให้คนต่างหมู่บ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ แต่ห้ามนำไปขาย เมื่อรัฐได้ประกาศพื้นที่ป่าแถบนี้เป็นป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2510 และ พ.ศ. 2517 ตามลำดับ

ทำให้สถานภาพของป่าตามจารีตประเพณีของชาวบ้านไม่สอดคล้องกับสถานภาพของป่าตามกฎหมาย คนต่างหมู่บ้านเริ่มเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าซึ่ง “ไม่มีเจ้าของ” เพิ่มมากขึ้น ความกดดันจากการแย่งชิงทรัพยากรของชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ ทำให้ผู้นำและชาวบ้านเมืองงามเริ่มจัดกลุ่มตรวจป่าและจัดเวรดับไฟป่าอย่างสม่ำเสมอ ความจำเป็นในการปกป้องป่าของหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านเริ่มจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อออกกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่า ทำการจับกุมขบวนการทำไม้เถื่อนบนดอยใกล้หมู่บ้านโน้มน้าวให้สมาชิกของ ชุมชนลดพื้นที่ทำไร่ลงและปรับระบบการหมุนเวียนที่ดินทำไร่โดยทำการปลูกข้าวทุกปีแต่สลับชนิดของพืชเพื่อลดความกดดันของพื้นที่ป่าชุมชน

4.4 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ในชุมชนชนบทมากมายหลายแห่งทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน ความเสื่อมทรามของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ภาวะฝนแล้งหรือมาล่าช้า ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการผลิตทางการเกษตรได้ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักว่าหากปล่อยให้เหตุการณ์ยังคงเป็นไปเช่นนี้จะมีผลกระทบต่อการยังชีพของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ประวัติของการรักษาป่าของหมู่บ้านบางแห่ง เช่น บ้านน้ำไคร้ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน จึงเป็นประวัติของการเผชิญภัยแล้งและความพยายามในการฟื้นฟูป่า โดยมีการพัฒนากฎเกณฑ์การใช้ป่าของหมู่บ้านขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

ในทำนองเดียวกัน ปัญหาภัยแล้งได้ทำให้ชุมชนชนบทมากมายหลายแห่งในภาคอีสานเริ่มหันมาให้ความสนใจกับการอนุรักษ์ป่าที่ยังพอมีเหลืออยู่ทำการปลูกป่าเพิ่มเติม ลดพื้นที่ปลูกพืชพาณิชย์ลงและหันมาปลูกไม้ผลในลักษณะของวนเกษตรเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านในหลาย ๆ พื้นที่ได้เริ่มต้นตัวในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน อีกทั้งยังมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่า 7 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

นอกเหนือไปจากเงื่อนไขปัจจัยดังกล่าวข้างต้น จิตสำนึกในการรักษาป่ายังอาจเกิดขึ้นจากปัจจัยอื่นอีก เช่น ความพยายามของชาวบ้านในการรักษาป่าไว้เพื่อการใช้สอยและเป็นแหล่งอาหารของชุมชน การรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กรภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน หรือหน่วยงานของรัฐ หรืออาจเกิดจากการสนับสนุนของพระสงฆ์ เป็นต้น

5) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง จากกรณีศึกษาป่าชุมชนทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน ข้อมูลได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชุมชนแทบทุกแห่งที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าล้วนแล้วแต่เป็นชุมชนที่มีผู้นำ ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ

ของชุมชนได้แล้วยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งไปกว่านั้นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำชุมชน คือ การทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก

6) ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ชุมชนที่สามารถอนุรักษ์ป่าไว้ได้ล้วนแล้วแต่เป็นชุมชนที่มีองค์กรชาวบ้านในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านหรือกลุ่มผู้ใช้และดูแลรักษาป่า เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ป่า คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล เป็นต้น องค์กรประชาชนอาจเป็นองค์กรตามประเพณี หรือองค์กรทางการที่รัฐจัดตั้งขึ้นก็ได้ แต่องค์กรเหล่านี้จะต้องทำหน้าที่รับผิดชอบในด้านการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรมตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในด้านของระบบนิเวศ รวมทั้งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น การทำงานขององค์กรชาวบ้านมักวางอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบกันมาอีกทั้งยังต้องมีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมการเมืองและระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถตอบสนองของความต้องการของชุมชนอันเป็นเงื่อนไขหลักให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านทั้งหมดในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

นอกจากนั้น องค์กรชาวบ้านในแต่ละชุมชนยังต้องเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการใช้ทรัพยากรระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในละแวกเดียวกัน เช่น เครือข่ายของชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือเครือข่ายของชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เป็นต้น มีการประชุมปรึกษาหารือและร่างกฎเกณฑ์และวางแผนจัดการทรัพยากรในระดับเครือข่ายขึ้นเพื่อลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนต่าง ๆ

7) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยนัยของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ชุมชนบ้านป่าในอดีตทั้งในภาคเหนือและภาคอีสานมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน และชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตามในบางพื้นที่การยึดมั่นในสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรจารีตประเพณีได้เริ่มเสื่อมคลายลงหลังจากที่รัฐออกกฎหมายลิดรอนสิทธิและอำนาจการจัดการทรัพยากรไปจากชุมชน ชุมชนที่ยังสามารถอนุรักษ์ป่าไว้ได้มักเป็นชุมชนที่ยังคงยึดมั่นในจารีตประเพณีที่ว่าป่าเป็นของชุมชน ผู้ที่รักษาป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์และชุมชนมีสิทธิในการจัดการเพื่อผลประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรมต่อสมาชิกของชุมชน

8) ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม จากการศึกษาวิจัยป่าชุมชนในทั้งสองภูมิภาค เราอาจจำแนกระบบการจัดการทรัพยากร

ของชุมชนออกเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากร

8.1) **หลักการจัดการ** โดยทั่วไปแล้วระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนหลักการพื้นฐาน 4 ประการ คือ ประการแรก การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประการที่สองการคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม ประการที่สาม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศและ ประการที่สี่ การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2) **วิธีการจัดการ** วิธีการจัดการป่าชุมชนอาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ประการแรก มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าใช้สอย ฯลฯ และทำการกำหนดขอบเขตป่าของชุมชน รวมทั้งขอบเขตของป่าประเภทต่าง ๆ อย่างชัดเจน ประการที่สอง มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบไม่ว่าจะเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน ตลอดจนมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชน ประการที่สาม มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาศของชุมชนและมีการจัดตั้ง "องค์กร" ของชุมชนขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลตรวจตรา และควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

สาระของกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่ามักมีลักษณะร่วมกันหลายประการ เช่น ห้ามมิให้ตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำโดยเด็ดขาด ในกรณีของป่าใช้สอยที่ยอมให้มีการใช้ประโยชน์ได้ การใช้ประโยชน์ เช่น การเก็บหาอาหารหรือของป่าจะต้องเก็บเท่าที่จำเป็นสำหรับการบริโภคเท่านั้น มิใช่เก็บเพื่อจำหน่าย การตัดไม้ในป่าใช้สอยต้องขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน และผู้ได้รับอนุญาตจะต้องตัดไม้เท่าที่จำเป็น นอกจากนี้ยังอาจมีการกำหนดค่าปรับและบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของชุมชน ในพื้นที่ที่มีปัญหาคนภายนอกลักลอบเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลักลอบตัดไม้อาจมีการจัดเวรยามเพื่อเดินตรวจพื้นที่เป็นประจำและเมื่อพบผู้กระทำผิดมักจะยึดของกลางไว้เป็นสมบัติส่วนรวม ส่วนผู้กระทำผิดนั้นชาวบ้านมักใช้วิธีการว่ากล่าวตักเตือนก่อน แต่หากตกลงกันไม่ได้หรือมีการฝ่าฝืนซ้ำอีกจึงจะส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ของทางการ

8.3) **รูปแบบการจัดการ** การจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจมีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายออกไปตามแต่เงื่อนไขทางกายภาพและสภาวะการทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละพื้นที่ เราอาจแปรรูปแบบการจัดการป่าชุมชนออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1) **รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี** รูปแบบการจัดการประเภทนี้พบได้ในชุมชนดั้งเดิมทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน การจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณี หมายถึง การนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรและที่ดินของหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อเรื่องผี และการยึดมั่นในวิถีคิด ว่าด้วยสิทธิชุมชน สิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาติ เป็นต้น มีการประกอบพิธีกรรมและการผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

8.3.2) **รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์** ในพื้นที่บางแห่งที่สิทธิชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกละเมิดจากจ้วง เช่น มีความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังกดดันต่อป่าค่อนข้างมาก เช่น มีการลักลอบตัดไม้ หรือในบางพื้นที่ที่ป่าเริ่มเสื่อมสภาพชาวบ้านอาจนำเอารูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีบวงสรวงต้นไม้ เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าของชุมชน และเพื่อระงับยับยั้งขบวนการลักลอบตัดไม้จากภายนอก เป็นต้น ในบางพื้นที่อาจนำเอารูปแบบการจัดการแบบเป็นทางการมาประยุกต์ใช้ เช่น มีการประชุมปรึกษาหารือและร่างระเบียบ ข้อบังคับในการใช้พื้นที่ป่าเป็นลายลักษณ์อักษร โดยอาจให้องค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้านและสภาตำบลให้การรับรอง เป็นต้น บางพื้นที่อาจมีการประยุกต์ความคิดใหม่ ๆ จากคำแนะนำของพระสงฆ์ องค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น

8.3.3) **รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง** ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชน และต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานไม้ การปลูกสร้างสวนป่า และโครงการ คจก. โดยมีการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนเอง เพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง

ลักษณะรวมทั้ง 8 ประการของชุมชนที่อนุรักษ์ป่าดังกล่าวข้างต้น คือเงื่อนไขปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และความยั่งยืนของชุมชน ข้อมูลจากการวิจัยได้ยืนยันอย่างชัดเจนว่าท่ามกลางสภาวะความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากร รวมทั้งความเสื่อมทรามของสภาพแวดล้อมและการลดรอนสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ทั้งโดยกฎหมายและนโยบายของรัฐเรากลับพบว่ามีชุมชนอีกมากมายหลายร้อยแห่งทั้งในภาคเหนือและภาคอีสานที่ยังทำการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนนับเนื่องแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยระบบการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ ป่าไม้กับการพัฒนาชนบท ของ ฉลาด รมิตานนท์ การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่น ของวิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และคณะ ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา ของ เสน่ห์ จามริก และคณะ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ของ ศลิษา พึ่งแสงแก้ว หมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร ของ ชูศักดิ์ วิทยาภัก ศักยภาพของหมู่บ้านในการพัฒนาของกาญจนา แก้วเทพ การจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็ก ของ ธรรมบุญ บุญไกรสร การจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ ของ สุวีรัตน์ กฤษณะรังสรรค์ บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ของ อุปกรณ์ ชูเชื้อ ระบบการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชน : กรณีศึกษาป่าตะโกร้างโนนระกา ของ มานะ นาคำ การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย ของ ชูสิทธิ์ ชูชาติ และภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการป่าไม้ชุมชน : ศึกษากรณีบ้านห้วยลึก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ของ บวร กุลติลก ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ศึกษาป่าไม้ สัมคมกับการพัฒนาชนบท เห็นว่ารูปแบบในการจัดการป่าไม้ มีดังนี้

1) ป่าไม้แบบประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม (Participatory Forestry) กิจกรรมทางด้านการบริหารป่าไม้ วางแผนโดยผ่านหน่วยงานป่าไม้อาชีพ โดยมุ่งเน้นให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ความรับผิดชอบต่อการบริหารยังคงอยู่กับนักป่าไม้มืออาชีพ

2) ป่าไม้หมู่บ้าน (Village Forestry) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริหารป่าไม้และแหล่งไม้ขนาดเล็กที่ดำเนินการโดยคนที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมมาแบบนักป่าไม้มืออาชีพ นักป่าไม้อาจมีบทบาทให้คำปรึกษา แนะนำ แต่ไม่ใช่ผู้ลงมือบริหารด้วยตนเอง การวางแผนการบริหารป่าไม้และการนำแผนไปปฏิบัติ สามารถทำได้โดยเอกชนหรือรูปแบบสหกรณ์ หรือกิจกรรมร่วมของชุมชนแบบใดแบบหนึ่งก็ได้

3) ป่าไม้ชุมชนหรือป่าไม้ของส่วนรวม (Communal or Community Forest) เป็นรูปแบบหนึ่งของป่าไม้หมู่บ้านซึ่งการบริหารและการดำเนินการต่าง ๆ กระทำในลักษณะกิจกรรมร่วมของชุมชน

4) ป่าของชาวนาชาวไร่ (Farmer's Forest) เกี่ยวข้องกับป่าไม้ในระดับหมู่บ้าน การจัดการเกี่ยวกับแหล่งไม้เป็นความรับผิดชอบของชาวไร่ ชาวนา ในฐานะที่เป็นเอกชน

ดังนั้น จะเห็นว่าการจัดการป่าไม้มีหลายรูปแบบ กล่าวคือ หนึ่งการจัดการป่าไม้โดยหน่วยงานป่าไม้อาชีพ ซึ่งมุ่งเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น สองการจัดการป่าไม้โดยชุมชนและนักป่าไม้มีอาชีพมีบทบาทเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำเท่านั้น ทั้งนี้การจัดการป่าไม้โดยชุมชนยังมีหลายรูปแบบด้วยกัน คือ ป่าไม้ของชาวนา ชาวไร่ในฐานะที่เป็นเอกชน ป่าไม้ส่วนรวมของชุมชน และป่าไม้หมู่บ้านที่อาจจะจัดการโดยเอกชน สหกรณ์ หรือกิจกรรมร่วมของชุมชน ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางในการศึกษารูปแบบการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชน

วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และคณะ (2535) ได้ศึกษาการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่น พบว่าพัฒนาการของรูปแบบการจัดการป่าชุมชนมี 2 ลักษณะ คือ หนึ่ง การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิม โดยอาศัยระบบความเชื่อ สอง การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคม เป็นการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังของชาวบ้านในชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการวางแผน การดำเนินการดูแลรักษา ซึ่งเป็นผลจากการเกิดวิกฤตของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ทำให้ชุมชนต้องมีการจัดการระเบียบทางสังคมเพื่อรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนร่วมกันทั้งในภาวะการณ์ปัจจุบันและในระยะยาว

นอกจากนั้น วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และคณะ ได้ศึกษาพบว่าองค์ประกอบที่สำคัญของการจัดการป่าชุมชน มีดังนี้

- 1) หน่วยของการจัดการทางสังคม
- 2) ระบบแรงจูงใจของการจัดการป่าชุมชน
- 3) ระบบการถือครองที่ดินและต้นไม้
- 4) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

องค์ประกอบทั้ง 4 ประการ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1) หน่วยของการจัดการทางสังคม

1.1) ครัวเรือน เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดที่จัดการป่าไม้ชุมชน โดยแต่ละครัวเรือนมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การเป็นเจ้าของที่ดินและต้นไม้

1.2) คณะกรรมการ รับผิดชอบดูแลรักษาป่า การออกกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า การจัดการผลผลิตไม้ และการแบ่งปันผลประโยชน์จากการขายไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาหมู่บ้าน

1.3) สถาบัน วัดเป็นสถาบันที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในอาณาบริเวณของวัด โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงมีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดด้วย

2) ระบบแรงจูงใจของการจัดการป่าชุมชน แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ แรงจูงใจภายใน และแรงจูงใจที่เกิดจากเครื่องล่อภายนอก

2.1) แรงจูงใจภายใน ความเชื่อเรื่องผีหรือความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีส่วนในแรงจูงใจและควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน

2.2) แรงจูงใจที่เกิดจากเครื่องล่อภายนอก ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม เครื่องล่อที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตที่ได้จากป่าชุมชนซึ่งชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ เป็นต้น เครื่องล่อที่เป็นนามธรรม ได้แก่ การอนุรักษ์ป่าไว้ให้ลูกหลานได้เห็นและประโยชน์ การแสดงความเคารพผีบรรพบุรุษ เพื่อให้คุ้มครองและช่วยให้การทำมาหากินเป็นไปด้วยดี เป็นต้น

3) ระบบการถือครองที่ดินและต้นไม้ เป็นประเด็นสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการป่าชุมชน ระบบการถือครองที่ดินและต้นไม้ แบ่งออกเป็น 3 ระบบ ดังนี้

3.1) ที่ดินและต้นไม้ เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน เจ้าของที่ดินและต้นไม้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าไปใช้ประโยชน์ได้

3.2) ที่ดินและต้นไม้ เป็นกรรมสิทธิ์ของสถาบัน ในกรณีของวัดป่า วัดมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและต้นไม้ แต่วัดเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ตามกฎเกณฑ์ที่วัดกำหนดและตามธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่น

3.3) ที่ดินและต้นไม้ เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนร่วมกัน การดำเนินการต่าง ๆ ต้องได้รับความเห็นชอบจากชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตัดสินใจและการใช้ประโยชน์ต้องดำเนินการโดยชุมชนและเพื่อชุมชนโดยรวม โดยมีองค์กรของหมู่บ้านเป็นแกนนำในการจัดการ แต่ต้องปรึกษาและให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังนั้น ถ้าชาวบ้านคนใดถือสิทธิ์เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยพลการและเพื่อประโยชน์ส่วนตัวมักได้รับการลงโทษ หรือต่อต้านจากชุมชน

4) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

4.1) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น หาพืช หาอาหารธรรมชาติ สมุนไพร ไม้ เพื่อการก่อสร้างและซ่อมแซมสาธารณะสมบัติ เป็นต้น

4.2) การใช้ประโยชน์ป่าชุมชนในเชิงการพัฒนาชนบท ป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชนบท ทั้งในด้านการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของชุมชน ถ้ามองในมุมกว้างออกไป ป่าชุมชนได้มีส่วนในการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของประเทศ และของโลก ดังนั้น ป่าชุมชนจึงเป็นกิจกรรมที่ชุมชนทำเพื่อชีวิตของมนุษยชาติทั้งโลก นอกจากนั้น ป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน กรณีที่ชาวบ้านตัดไม้ขายแล้วนำเงินมาเป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน หรือให้ชาวบ้านกู้ยืมไปใช้จ่ายในกิจกรรมที่จำเป็น

4.3) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเชิงอนุรักษ์ ทั้งในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ป่าชุมชนเชิงอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมช่วยในการรักษาพันธุ์ไม้ และสมุนไพรพื้นเมืองไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและใช้ประโยชน์ ป่าชุมชนเชิงการอนุรักษ์วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือช่วยให้ชุมชนสืบสานระบบความเชื่ออันเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของวัฒนธรรม

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ศึกษาชุมชนที่อนุรักษ์ป่าพบว่า มีลักษณะร่วมกัน 8 ประการ คือ

1) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามักมีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความว่าเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน

2) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน - น้ำ - ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้

3) การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากร ดิน - น้ำ - ป่า เพื่อการเกษตรและการใช้ผลผลิตทางป่าในชีวิตประจำวัน

4) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ดังต่อไปนี้

4.1) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดต่อกันมา

4.2) จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน เป็นความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับ ระบบนิเวศ และระบบการผลิต ส่งผลให้เกิดการรักษาป่าชุมชน

4.3) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 4 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

4.3.1) การต่อต้านสัมปทานทำไม้

4.3.2) การต่อต้านโครงการของรัฐ

4.3.3) การต่อต้านธุรกิจเอกชน

4.3.4) การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง

4.4) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการผลิตทางการเกษตร ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงการรักษาป่า

5) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ผู้นำทางธรรมชาติ และผู้นำที่เป็นทางการ มีความเข้มแข็ง และภูมิปัญญาสูง สามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้ สามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ที่สำคัญที่สุด การทำงานของผู้นำตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนส่วนรวมเป็นหลัก

6) ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนเป็นองค์กรชาวบ้านรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง อาจเป็นองค์กรตามประเพณีหรือองค์กรทางการที่รัฐจัดตั้งขึ้น ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านหรือกลุ่มผู้ใช้และดูแลรักษาป่า

7) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่า จะต้องมีการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน ชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการ และออกกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรมต่อสมาชิกของชุมชน

8) ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อาจจำแนกระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนออกเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากร

8.1) หลักการจัดการ ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนหลักการพื้นฐาน 4 ประการ คือ ประการแรก การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประการที่สอง การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม ประการที่สาม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และ ประการที่สี่ การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2) วิธีการจัดการ วิธีการจัดการป่าชุมชนอาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ประการแรก มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ และการกำหนดขอบเขตป่าของชุมชนรวมทั้งขอบเขตของป่าประเภทต่าง ๆ อย่างชัดเจน ประการที่สอง มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ ไม่ว่าจะเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน ตลอดจนมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชน ประการที่สาม มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชน และมีการจัดตั้ง "องค์กร" ของชุมชนขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลตรวจตราและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

8.3) รูปแบบการจัดการ การจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจมีรูปแบบแตกต่างหลากหลายออกไปตามเงื่อนไขทางกายภาพและสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละพื้นที่ ซึ่งอาจแบ่งรูปแบบการจัดการป่าชุมชนออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1) รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี หมายถึง การนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรและที่ดินของหมู่บ้าน มีการประกอบพิธีกรรมและการผลิตซ้ำ อุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิตระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

8.3.2) รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ บางพื้นที่สิทธิชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกละเมิด มีความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังกดดันต่อป่าค่อนข้างมาก ป่าเริ่มเสื่อมสภาพ ชาวบ้านอาจนำเอารูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี โดยมีการประยุกต์ความคิดใหม่ ๆ จากคำแนะนำของพระสงฆ์ องค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐมาจัดการป่าชุมชน

8.3.3) รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชน และต่อต้านนโยบายของรัฐ

ดังนั้น ชุมชนที่อนุรักษ์ป่า สมาชิกชุมชนมีความสัมพันธ์กันที่แน่นแฟ้น มีจารีตของการจัดการทรัพยากร ทรัพยากรมีโอกาสที่ฟื้นฟูให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้เป็นชุมชนที่มีผู้นำเข้มแข็ง และมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านในการดูแลรักษาป่า ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดซึ่งจากประเพณีความเชื่อเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันระบบนิเวศที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตและการดำรงชีวิตของชุมชน และเกิดจากการต่อต้าน การรุกรานจากภายนอก โดยชุมชนมีหลักการจัดการทรัพยากรที่วางอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน คำนึงถึงการมีส่วนร่วมและผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความยั่งยืนของระบบการผลิตที่สมดุลกับระบบนิเวศ วิธีการและรูปแบบการจัดการป่านั้นมีการพัฒนาให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : กรณีเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านห้วยแก้วและแม่เตาดินมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนวิธีการอยู่ร่วมกับป่าอย่างต่อเนื่องท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

เริ่มจากยุคการตั้งถิ่นฐาน มีความเชื่อเรื่องผี เป็นอุดมการณ์ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และใช้ความเชื่อดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ป่าห้วยแก้วสืบทอดกันมาถึงยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. 2491 – 2496) รัฐเริ่มใช้อำนาจในการจัดการป่าห้วยแก้วมากขึ้น ด้วยการให้สัมปทานป่าห้วยแก้วแก่เอกชน ทำให้ระบบนิเวศของป่าแตกสลาย ชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหาการไม่ยอมรับในสิทธิตามประเพณีของชุมชนและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกชุมชน

ต่อมารัฐบาลอนุญาตให้เอกชนเช่าป่าห้วยแก้วเพื่อปลูกไม้ผล ชาวบ้านต้องเผชิญกับการแย่งชิงทรัพยากรของท้องถิ่น ชาวบ้านจึงพร้อมกันต่อสู้คัดค้านการเช่าป่าของเอกชนเป็นการแสวงหาความชอบธรรม และเป็นธรรมของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นโดยวิธีการต่าง ๆ หลายวิธีคือ

- 1) การร้องเรียนต่ออำนาจรัฐในท้องถิ่น
- 2) การร้องเรียนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่สูงกว่าระดับท้องถิ่น
- 3) การร้องขอความเป็นธรรมต่อกลุ่มพลังอื่น ๆ
- 4) การใช้พลังมวลชนกดดัน เมื่อ 3 วิธีแรกไม่ได้ผล ชาวบ้านจึงเข้ายึดพื้นที่เพื่อระงับ

การดำเนินการของเอกชนผู้เช่าป่า

เมื่อรัฐระงับการดำเนินการของเอกชนผู้เช่าป่าแล้ว ชาวบ้านก็ปรับเปลี่ยนวิธีการเพื่อให้รัฐและบุคคลภายนอกยอมรับการจัดการป่าของชุมชน โดยตั้งเป็นชมรมอนุรักษ์ป่าห้วยแก้วปลูกฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลาย วางกฎระเบียบอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาดำเนินงานรับผิดชอบจัดการป่าชุมชนต่อไป

การจัดการทรัพยากรของชุมชนดังกล่าว เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อไว้ใช้ในชุมชน และต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรของชุมชนภายนอก แสวงหาความชอบธรรมและเป็นธรรมของสิทธิชุมชน ในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) ศึกษาหมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร : กรณีศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ พบว่า การบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระดับท้องถิ่นภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมมีเป้าหมายหลัก คือ ให้มีการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ให้ความเสมอภาคในการใช้ทรัพยากร และดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชน

นอกจากนั้นยังพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง มีผลกระทบต่อระบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดส่งผลอย่าง

รวดเร็วและชัดเจน คือ การกอบโกยทรัพยากรของท้องถิ่น ทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนเอง ชาวบ้านมุ่งหารายได้ที่เป็นตัวเงินมากขึ้น สภาพแวดล้อมทางสังคมเช่นนี้ ทำให้เกิดรูปแบบใหม่ของการร่วมมือกันในหมู่บ้าน กล่าวคือ รูปแบบความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ หรือความสัมพันธ์แบบสองต่อสองที่เป็นรากฐานของการร่วมมือกันตามประเพณีดั้งเดิมเปลี่ยนไปสู่ความร่วมมือที่ต้องผูกยึดเข้าด้วยกัน โดยกฎระเบียบ การร่วมมือและแลกเปลี่ยนแรงงานไม่สามารถจะคาดหวังได้ตามความสมัครใจของเพื่อนบ้านเหมือนแต่ก่อน แต่ต้องมีกฎระเบียบที่ตกลงกันไว้ภายในกลุ่ม

ดังนั้น ระบบการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำชุมชนต้องเปลี่ยนรูปแบบให้สถาบัน หรือองค์กรที่เป็นทางการมากขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันในความเสมอภาค เพราะในสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปความสัมพันธ์แบบสองต่อสอง ระบบเครือญาติและเพื่อน จะก่อให้เกิดความลักลั่นในการจัดสรรทรัพยากร สิทธิและหน้าที่ที่กำหนดไว้ในกฎระเบียบขององค์กรจะต้องใช้กับทุกคนในชุมชน ในสังคมหมู่บ้านที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเข้ามามีอิทธิพลอย่างกว้างขวางนั้น ชาวบ้านคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตนมากขึ้น จึงเป็นที่ยอมรับไม่ได้ที่จะเห็นใครคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใด กลุ่มหนึ่ง ได้ผลประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวมแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้น การสร้างสถาบันการจัดการทรัพยากรให้เป็นองค์กรที่เป็นทางการขึ้นมาจึงเป็นสิ่งจำเป็น

การสร้างระบบการจัดการทรัพยากรส่วนรวมให้เป็นสถาบันที่เป็นทางการ จำเป็นที่ต้องมีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ซึ่งยังไม่ได้รับการยอมรับให้ถูกต้องตามกฎหมาย ดังนั้น การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำในระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนจะประสบผลสำเร็จได้ก็ยังคงอาศัยความร่วมมือตามประเพณีดั้งเดิมอยู่ และต้องพึ่งพาความผูกพันในเชิงจริยธรรมของชาวบ้านที่มีต่อเพื่อนบ้านและชุมชนตัวเอง

ชุมชนไม่ได้ปฏิเสธบทบาทของรัฐในการสนับสนุนการจัดการลุ่มน้ำของชุมชน ถ้าการเข้ามาของรัฐเป็นลักษณะของการสร้างสรรค์ และสนับสนุนทางเทคนิค ทัศนคติเช่นนี้ทำให้มีความเป็นไปได้สำหรับการจัดการร่วมกันระหว่างชาวบ้าน ซึ่งเป็นผู้ใช้และจัดการทรัพยากรกับหน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่ดูแลทรัพยากรลุ่มน้ำ การจัดการร่วมในลักษณะนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายสามารถตรวจสอบซึ่งกันและกันได้

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ศึกษาศักยภาพในการพัฒนาของหมู่บ้านพบตัวแปรที่ศึกษาศักยภาพในการพัฒนาของหมู่บ้านแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

- 1) ตัวแปรด้านบุคคล หมายถึง ศักยภาพของผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- 2) ตัวแปรด้านวัฒนธรรม และทรัพยากรในชุมชน หมายถึง ทรัพยากรอันจะเป็นเงื่อนไขเชื้ออำนวยการให้ชุมชนได้แสดงศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่

3) ตัวแปรด้านความสามารถในการบริหารจัดการ การพัฒนาที่เป็นการทำงานกลุ่มร่วมกันศักยภาพในการบริหารจัดการนับเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ศักยภาพในการบริหารจัดการที่พบจากการศึกษา ได้แก่

3.1) ศักยภาพในการดำเนินงานตามขั้นตอนการพัฒนา ประกอบไปด้วย การคัดเลือกสมาชิกเข้ากลุ่ม การจัดการศึกษาอบรมให้แก่สมาชิก การตั้งระเบียบกฎเกณฑ์ การดำเนินการ การติดตามผล และการขยายงาน

3.2) ศักยภาพในการจัดการกับความขัดแย้ง ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในชีวิตสังคมทุกหนทุกแห่ง ทุกกาลเวลา สาเหตุความขัดแย้งในชุมชนมาจากผลประโยชน์ ความคิดเห็นที่แตกต่างกัน และเรื่องส่วนตัว ปัจจุบันกลไกการจัดการความขัดแย้งโดยพิธีกรรม ประเพณีต่าง ๆ ลดน้อยลง สภาพผู้เฒ่าหมดอำนาจไป ดังนั้น การรื้อฟื้นศักยภาพในการจัดการความขัดแย้งภายในชุมชน คือ การปฏิสังขรณ์กลไกเก่า ๆ ให้ฟื้นคืนมาทำหน้าที่ได้ใหม่ หรือการติดตั้งกลไกใหม่ ๆ ขึ้นมาทำงาน ในอีกด้านหนึ่งก็พยายามลดสาเหตุที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งให้น้อยลง

3.3) ศักยภาพในการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมในรูปแบบใหม่ ชาวบ้านมีศักยภาพในการนำเอารูปแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมมาปรับใช้ในบริบทใหม่อย่างมาก ตัวอย่างที่พบได้อย่างชัดเจน คือ โครงการประปาหมู่บ้านในเขตจังหวัดพะเยา และลำปาง หลังจากที่ได้จัดการวางท่อประปาเรียบร้อยแล้ว มีปัญหาว่าจะมีระบบการบริหารจัดการอย่างไรในเรื่องการดูแลรักษาท่อประปา เมื่อผู้นำกลุ่มเสนอว่าเอาระบบเหมืองฝายมาใช้ในโครงการประปานี้ก็แล้วกัน ปรากฏว่าทุกคนเข้าใจทันที เป็นการต่อยอดระบบใหม่ลงบนรากฐานของลำต้นเดิม ทำให้ระบบใหม่เจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว และง่ายดายเพราะชาวบ้านมีต้นทุนทางวัฒนธรรมในเรื่องนี้เป็นอยู่ดีอยู่แล้ว

3.4) ศักยภาพในการสร้างพลังต่อรองกับภายนอก จากสถานะที่ยังไม่มีการรวมกลุ่มชาวบ้านมารวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเป็นเป้าหมายหลัก แล้วจึงนำเอาพลังกลุ่มไปจัดการกับความขัดแย้งภายนอก

ธรรมบุญ บุญไกรสร (2540) ศึกษาการจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็ก พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็กของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้แก่ ระบบนิเวศวิทยา ระบบอุดมการณ์ และสถานะเศรษฐกิจและสังคม โดยระบบดังกล่าวข้างต้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งระหว่างปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบภายในระบบเดียวกัน และมีความสัมพันธ์กันระหว่างระบบ กล่าวคือ ปริมาณฝน มีความเกี่ยวข้องกับปริมาณน้ำในฝาย และลักษณะดินมีความเกี่ยวข้องกับปริมาณน้ำในฝายเช่นเดียวกัน ปริมาณน้ำในฝายมากหรือน้อยทำให้ชาวบ้านปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการ เทคโนโลยีการใช้น้ำ วิธีการใช้น้ำถูกพัฒนากลายเป็นกฎระเบียบของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ระเบียบ

การใช้น้ำส่งผลถึงปริมาณการใช้ประโยชน์จากฝ่ายของสมาชิก ซึ่งเกี่ยวข้องกับปริมาณพื้นที่ทำการเกษตรและรายได้ของเกษตรกร ระเบียบการต่าง ๆ ที่ประกาศใช้จึงต้องสอดคล้องกับสภาพทางสังคมเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำด้วย

สุวีรัตน์ กฤษณะรังสรรค์ (2540) ศึกษาการจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ ศึกษากรณี : หมู่บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน การศึกษาพัฒนาการในการจัดการป่าของชุมชนพบว่า ในยุคของการก่อตั้งหมู่บ้าน บ้านก้อทุ่ง อยู่ในอิทธิพลของผู้อุปถัมภ์ ซึ่งเป็นผู้มีเชื้อสายเจ้าจากเมืองตากเข้ามาดูแลการตัดไม้ที่ให้สัมปทานกับบริษัทเอกชน การจัดการป่าไม้ในช่วงนี้ เป็นการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเต็มที่ คือ การตัดไม้สัก เก็บค่าต่อไม้จากบริษัทเอกชน การเก็บของป่า เมื่อหมดอายุสัมปทานทำไม้ของบริษัทเอกชนกลุ่มผู้อุปถัมภ์ยังทำหน้าที่ต่อไป กล่าวคือ ทำหน้าที่เป็นผู้นำชุมชนให้การช่วยเหลือชาวบ้าน ป่าถูกปล่อยให้พื้นดินตามธรรมชาติประมาณ 20 ปี

ยุคต่อมา อำนาจรัฐส่วนกลางแผ่ขยายเข้าไปถึงหมู่บ้านก้อทุ่ง ประกอบกับอำนาจของผู้อุปถัมภ์ค่อยคลายตัวลง เนื่องจากการเสียชีวิตของผู้สืบทอดอำนาจ รัฐเข้ามามีบทบาทในชุมชน มีการแต่งตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน การนำพื้นที่เพาะปลูกของชาวบ้านก้อทุ่งไปจัดสรรเป็นที่อยู่อาศัยให้กับชาวบ้านอีก 3 หมู่บ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภูมิพลในปี พ.ศ. 2506 การอนุญาตให้บริษัทเอกชนได้รับสัมปทานทำไม้ที่ป่าแม่หาด แม่ก้อ อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งครั้งนี้มีการทุจริตมากมายในการทำไม้ รวมถึงการลักลอบตัดไม้จากคนภายนอก ภาวะบีบคั้นจากการถูกรัฐนำที่ทำกินไปจัดสรรเป็นที่อยู่อาศัย การลักลอบตัดไม้เถื่อนจากคนภายนอกชุมชน ชาวบ้านก้อทุ่งยุคนี้จึงมีอาชีพเสริมจากการเกษตร คือ การลักลอบตัดไม้เถื่อนเนื่องจากทำรายได้ดี

ต่อมาในปี พ.ศ. 2524 มีการประกาศเขตป่าแม่หาด แม่ก้อ เป็นอุทยานแห่งชาติแม่ปิง โดยยอมรับความเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาก่อนการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติของหมู่บ้านก้อทุ่ง มีการกันพื้นที่ออกเป็นเขตจัดการพิเศษ ตัวแทนชุมชนและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ร่วมกันวางแนวเขตของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมตัดสินใจ ทำให้เกิดการยอมรับการอยู่ร่วมกันของชุมชนกับอุทยานแห่งชาติ ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์และยอมรับการจัดการป่าชุมชนในที่สุด

อย่างไรก็ตาม พื้นที่หมู่บ้านก้อทุ่งทั้ง 4 หมู่บ้าน คือ บ้านก้อทุ่ง และบ้านก้อจัดสรรอีก 3 หมู่บ้าน บางพื้นที่มีการออกหนังสือรับรองสิทธิ์ในที่ดินแล้วจึงสามารถขายหรือให้บุคคลภายนอกเช่าได้ หมู่บ้านก้อจัดสรรทั้ง 3 หมู่บ้าน ได้รับข่าวสารติดต่อกับบุคคลภายนอกมากกว่าบ้านก้อทุ่ง ซึ่งอยู่แยกออกมาโดดเดี่ยวชาวบ้านก้อจัดสรรทั้ง 3 หมู่บ้านได้ขายที่ดินบางส่วนของหมู่บ้านให้กับบุคคลภายนอก ผลที่ตามมาคือ มีการบุกรุกพื้นที่ทำกินและป่าใช้สอยของหมู่บ้าน ชาวบ้านก้อทุ่ง

จึงรวมตัวกันภายใต้การนำของพ่อหลวง และคณะกรรมการหมู่บ้านกันอาณาเขตของป่าแพะหลวง ซึ่งเป็นป่าไม้ใช้สอยของหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ที่สุด เพื่อป้องกันการบุกรุกของคนภายนอก ประกอบกับขณะนั้นพัฒนาการได้นำแนวคิดป่าชุมชนมาเผยแพร่ ชาวบ้านก้อทุ่งจึงรวมใจกันเรียกป่าแพะหลวงว่าป่าชุมชน พร้อมทั้งประกาศให้เป็นที่รับรู้โดยทั่วไปในปี พ.ศ. 2533

ชาวบ้านก้อทุ่งรวมตัวกันเพื่อต่อต้านการบุกรุกแย่งชิงทรัพยากรจากบุคคลภายนอกทั้งเอกชนและรัฐ โดยกันพื้นที่ป่าแพะหลวง ป่าไม้ใช้สอยผืนใหญ่ที่สุดของหมู่บ้านไว้และประกาศเป็นป่าชุมชน เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการป่าโดยใช้สิทธิชุมชนในการต่อต้านการบุกรุกแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก คนในชุมชนมีสิทธิใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าโดยใช้ระบบชาวบ้านเป็นคนควบคุมกันเองใช้ความเคารพยำเกรงพ่อหลวงเป็นเครื่องมือในการรักษาป่า บุคคลใดกระทำการที่กระทบต่อชุมชนชุมชนย่อมมีสิทธิลงโทษคนผู้นั้น โดยผ่านทางพ่อหลวง ซึ่งระบบควบคุมกันเองนี้ยังใช้ได้ผลดีจนถึงปัจจุบัน

อุปกกรณ์ ชูเชื้อ (2544) ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทพระสงฆ์และกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ และการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง พื้นที่ในการศึกษา คือ ชุมชนบ้านท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ และชุมชนบ้านท่าลาด อำเภอภูซำ จังหวัดยโสธร ผลการศึกษาพบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการจัดการป่าด้วยการเป็นผู้ให้การศึกษ ผู้พัฒนาจิตใจ ผู้ให้การแนะนำส่งเสริมการประกอบสัมมาชีพ ผู้นำด้านกิจกรรมกลุ่ม และผู้นำด้านการอนุรักษ์ป่า บทบาทดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ จิตสำนึก และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า และผลการศึกษาสรุปบทเรียนได้ว่า การจัดการป่าตามแนวทางของพระสงฆ์เป็นวิธีการสร้างให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีคุณภาพทั้งจากภายในตนและภายนอก การเปลี่ยนแปลงภายในก่อให้เกิดความตระหนักในเรื่องกฎธรรมชาติของมนุษย์และป่า การปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ ผลกระทบจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และแนวทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เหมาะสม โดยการให้การศึกษที่สอดคล้องกับชีวิตจริง ส่วนการเปลี่ยนแปลงภายนอกมุ่งหมายให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมในเชิงเกื้อกูลต่อกันและกัน มีการจัดกิจกรรมและส่งเสริมสัมมาชีพด้วยการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและกลไกทางสังคม

แนวทางของพระสงฆ์ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าโดยการร่วมแสดงเจตจำนงในการอนุรักษ์และร่วมกันดูแลรักษาป่าด้วยความรู้สึกแห่ง

ความเป็นเจ้าของ มีการฟื้นฟูและจัดสรรให้ป่าเป็นประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย

เพราะฉะนั้น การจัดการป่าอย่างยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ประชาชนที่สัมพันธ์กับชีวิตจริงเพื่อสร้างให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนทั้งภายในและภายนอก

มานะ นาคำ (2543) ได้วิจัยระบบการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชนกรณีศึกษาป่าตะโกร้างโนนระกา จังหวัดสุรินทร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของป่าสาธารณะประโยชน์ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าสาธารณะประโยชน์ ระบบคิดเกี่ยวกับป่าสาธารณะประโยชน์ ระบบการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ และปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชนผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของป่าสาธารณะประโยชน์และความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่าสาธารณะประโยชน์แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรก ตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน - พ.ศ. 2503 แต่ก่อนป่ามีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านตัดต้นไม้ถางป่าเพื่อขยายที่ทำกินพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ในป่าลดจำนวนลง พื้นที่ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์สาธารณะประโยชน์ของชุมชนแห่งแรกถูกจับจองเป็นที่นาของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงย้ายป่าทำเลเลี้ยงสัตว์มาเป็นป่าตะโกร้างโนนระกา ช่วงที่สอง คือ ช่วงดูแลรักษาฟื้นฟูป่าสาธารณะประโยชน์ (พ.ศ. 2504 - ปัจจุบัน) ป่าตะโกร้างโนนระกาถูกใช้ประโยชน์จนเสื่อมโทรมเหลือแต่ต้นไม้ขนาดเล็ก และมีการจับจองพื้นที่ป่าเป็นที่ทำกิน จนเกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจากหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ขีดป่าจึงประสานความร่วมมือกับหน่วยราชการ จัดการแก้ไขปัญหาการจับจองพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์เป็นที่ทำกินโดยยอมสูญเสียพื้นที่ป่าซึ่งชาวบ้านจับจองเป็นที่นาไปทำการกันขอบเขตป่าสาธารณะประโยชน์ให้ชัดเจนดูแลรักษาป่าให้ฟื้นคืนสภาพขึ้นมา ชาวบ้านได้ใช้ป่าสาธารณะประโยชน์เป็นแหล่งเก็บหาของจากป่าและเลี้ยงสัตว์มาจนถึงปัจจุบัน

ในโลกทัศน์ของชาวบ้าน ป่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุมชน ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์เป็นที่สาธารณะประโยชน์ที่ชุมชนใกล้เคียงได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน การให้คุณค่าและความสำคัญต่อทรัพยากรในป่า ชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออารักษ์คุ้มครองดูแลรักษาทรัพยากร ชาวบ้านมีความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร จะบอกกล่าวเซ่นไหว้ขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อชาวบ้านติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้นได้รับความรู้ข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยมากขึ้น ความเชื่อดังกล่าวและการปฏิบัติตามความเชื่อถึงจึงลดความเข้มข้นลง ในขณะที่เดียวกันประชากรเพิ่มมากขึ้นทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ประโยชน์จนเสื่อมโทรมลง การจัดการป่าสาธารณะประโยชน์จึงต้องอาศัยกฎเกณฑ์และองค์กรที่เป็นทางการเข้ามาจัดการ โดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ใกล้ขีดป่ารวมตัวกัน

แบบหลวม ๆ ประสานความร่วมมือกับหน่วยราชการจัดการกับปัญหาการจับจองพื้นที่ป่าเป็นที่ทำกิน หลังจากนั้นก็นำนั้นเห็นว่าป่าตะโกร้างโนนระกาใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายหมู่บ้าน จึงประสานความร่วมมือกับสภาตำบลนาดี ซึ่งเป็นองค์กรชุมชนที่เป็นทางการให้ทำหน้าที่ในการจัดการป่าจนกระทั่งได้รับการยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลนาดีในปี พ.ศ. 2539 ได้ทำหน้าที่จัดการป่าตะโกร้างจนถึงปัจจุบัน

การดำเนินการจัดการป่าตะโกร้างโนนระกาในด้านการดูแลรักษามีกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า ขุดคลองรอบพื้นที่ป่า ทำถนนเป็นแนวกันไฟภายในบริเวณป่า การฟื้นฟูมีการปลูกต้นไม้ การใช้ประโยชน์ได้ใช้เป็นแหล่งเก็บของของป่าและเลี้ยงสัตว์ โดยชาวบ้านมีโอกาสใช้ประโยชน์เท่าเทียมกัน

ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชนได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการจัดการป่าตะโกร้างโนนระกา ทั้งนี้ผู้นำชุมชนต้องเห็นความสำคัญกับการจัดการป่า สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกในการจัดการป่า 2) การจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ภายใต้องค์กรชุมชนที่เป็นทางการ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นทำให้อำนาจหน้าที่ในการจัดการป่าได้รับการยอมรับและปฏิบัติตาม มีทรัพยากรที่สนับสนุนการจัดการป่าอย่างต่อเนื่อง และสามารถประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกได้ดี 3) นโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นทำให้องค์กรชุมชนมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น กระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทำให้องค์กรชุมชนประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกได้ดี 4) การประสานงานระหว่างองค์กรชุมชนกับหน่วยงานภายนอกในการจัดการป่า องค์กรชุมชนต้องการรับรองอำนาจหน้าที่และการสนับสนุนทรัพยากรในการจัดการป่าจากองค์กรภายนอก 5) ความเชื่อมโยงกระตุ้นให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ 6) ระบบคิดของชาวบ้านต่อป่าสาธารณะประโยชน์ ชาวบ้านเห็นว่าป่าสาธารณะประโยชน์เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และเก็บหาของจากป่าร่วมกัน ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินและทรัพยากรจากป่าสาธารณะประโยชน์ชัดเจนว่าเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน 7) ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่เป็นเครือญาติกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นคนชาติพันธุ์เขมรเหมือนกัน และเป็นชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะประโยชน์ร่วมกัน

ฐิติ ฐชาติ (2541) ได้วิจัยเรื่องการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้ง การศึกษาเรื่องการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านของ กะเหรี่ยง ลัวะ และคนไทยในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าภาคเหนือของประเทศไทย ในการศึกษาเน้นหนักเกี่ยวกับ

วิธีการของกะเหรี่ยงแต่ก็ได้เปรียบเทียบกับลัวะและคนไทย นอกจากนี้ศึกษาเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาแล้วยังวิเคราะห์ว่าการใช้ภูมิปัญญามีปัญหา อุปสรรค และความสำเร็จอย่างไรบ้าง

วิธีการวิจัย การวิจัยใช้วิธีการหลายอย่างรวมกัน เช่น การอ่านเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การเก็บข้อมูลวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักพัฒนาและผู้วิจัย และการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ได้สำรวจหมู่บ้านต่าง ๆ ในภาคเหนือตอนบนประมาณ 40 หมู่บ้าน และเจาะลึก 20 หมู่บ้าน

จากการศึกษาพบว่า ในแนวความคิดของชาวบ้าน ระบบนิเวศป่าประกอบด้วยสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ อุณหภูมิ แร่ธาตุ ฝน ฯลฯ และสิ่งมีชีวิต ได้แก่ สัตว์ พืช และมนุษย์ นอกจากนี้ระบบนิเวศปายังประกอบด้วยผี สาง เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านใช้ระบบการผลิตและการดำรงชีวิตแบบพึ่งพิงป่าโดยยึดหลักการอนุรักษ์การพึ่งพาอาศัย การเคารพ การนับถือ ความกลัว และการสำนึกบุญคุณ ระบบนิเวศป่าในการผลิตเพื่อยังชีพจึงดำรงอยู่ได้ แต่ได้เริ่มมีการสูญสลายเมื่อมีการพัฒนาพื้นฐานปัจจัยการผลิต และระบบการผลิตเพื่อขยายเข้าสู่ในเขตหมู่บ้านภาคเหนือเมื่อประมาณ 4 ทศวรรษที่ล่วงมาแล้ว ในท่ามกลางการขยายตัวของความเจริญในรูปแบบใหม่ ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังคงรักษาระบบนิเวศป่าไว้ได้ โดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องการใช้แนวความคิดคำสอนเชิงวรรณกรรมมุขปาฐะ ความเชื่อ พิธีกรรม และการสร้างกฎกติกาในการรักษาระบบนิเวศป่า กะเหรี่ยงเป็นชนเผ่าที่ใช้วรรณกรรมมุขปาฐะกล่อมเกล่า และให้การศึกษาแก่ผู้เยาว์มากกว่าชาวบ้านกลุ่มอื่น

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่า ได้แก่ การนับถือผี การผูกสายสะดือทารกไว้ที่ต้นไม้ ระบบเหมืองฝาย การประปาภูเขา การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การปลูกป่า การทำไร่หมุนเวียน และการสร้างแนวป้องกันไฟ ในพิธีกรรมดังกล่าวแล้วเป็นการปฏิบัติที่แสดงถึงความเคารพ ความกตัญญู ความกลัว การอ่อนน้อม การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ในปัจจุบันพิธีกรรมดังกล่าวได้ขยายตัวกว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน

จากการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม กฎข้อบังคับ และการลงโทษต่อผู้ฝ่าฝืนบุกรุกป่า จึงทำให้ป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนโดยเฉพาะจังหวัดที่มีกะเหรี่ยงลัวะ อยู่มากมีพื้นที่ป่ามากที่สุดในประเทศไทย เมื่อเปรียบเทียบกับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 – 2538

ในปัจจุบันมีป่าซึ่งชาวบ้านรักษาเท่าที่สำรวจพบประมาณ 400 ป่า มีองค์กรชาวบ้านรักษาป่า 42 องค์กร ในเขตลุ่มน้ำ ปิง วัง ยม น่าน กก อิง ยวม และปาย ในท่ามกลางความสำเร็จก็มีอุปสรรคควบคู่กันไป ทั้งนี้เพราะชาวบ้านบางกลุ่มร่วมมือกับนายทุน และนักการเมืองบางคน

บุกรุกทำลายป่า ในส่วนของข้าราชการบางหน่วยงานก็ไม่ยอมรับวิธีการรักษาป่าของชาวบ้าน ดังนั้น ปัญหาจึงมาจากทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน การแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุด คือ การใช้วิธีการหลักศาสนาและวัฒนธรรม สร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดขึ้นในการต่อต้านลัทธิบริโภคนิยมและวัตถุนิยม การบริโภคอย่างชาญฉลาด และใช้วิธีการแห่งปัญญาในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ นอกจากนี้ทำให้สังคมเกิดสันติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันแล้วยังช่วยให้การอนุรักษ์ระบบนิเวศ แต่ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ต้องแก้ไขปัญหาด้านโครงสร้าง คือ ระบบการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา กฎหมาย และการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับระบบการผลิตในเขตภูเขาควบคู่ไปด้วยการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าเป็นเพียงวิธีการหนึ่ง ซึ่งจะใช้ควบคู่กันหลายวิธี ในการอนุรักษ์ โดยยึดหลักการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนและเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างพืช สัตว์ และมนุษย์ในระบบนิเวศเดียวกัน

บวร กุลติก (2538) ได้วิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการป่าไม้ชุมชน : ศึกษากรณีบ้านห้วยลึก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงรูปแบบ และวิธีการจัดการดูแลป่าไม้ชุมชนดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านห้วยลึก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และปัญหาอุปสรรคในการดำเนินการอนุรักษ์ป่าชุมชนดั้งเดิมแห่งนี้ ผู้ให้ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นผู้อาวุโสและผู้นำในหมู่บ้าน จำนวน 10 คน และผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านที่เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มอย่างมีระบบ (Systematic random sampling) จำนวน 77 คน เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured interview) ที่ผ่านการทดสอบความตรง ความเป็นปรนัย และความเที่ยงแล้ว การรวบรวมข้อมูลได้ดำเนินการระหว่างเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนธันวาคม 2537 ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ คือ

1. ลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ และสังคมของผู้ให้ข้อมูลทั้ง 2 กลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มแรกที่เป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้านนั้นมีอายุเฉลี่ย 63 ปี ทั้งหมดเป็นเพศชาย ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก โดยมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองเฉลี่ย 9 ไร่ ต่อครอบครัว ส่วนอาชีพรองคือ รับจ้างและค้าขาย มีสมาชิกเฉลี่ย 6 คนต่อครัวเรือน หนึ่งของผู้ให้ข้อมูลอาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้มาตั้งแต่เกิด ส่วนอีกครึ่งหนึ่งย้ายมาจากถิ่นอื่น แต่มาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านห้วยลึกแห่งนี้เป็นระยะเวลา 30 ปีโดยเฉลี่ย ดังนั้น ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้จึงนับได้ว่ามีประสบการณ์และรู้เห็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับป่าชุมชนแห่งนี้มาเป็นระยะเวลายาวนาน ส่วนผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 50 ปี ส่วนมากจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก โดยมีที่ดินเป็นของตนเองเฉลี่ย 6 ไร่ต่อครอบครัว

และมีอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพรอง ส่วนมากได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้มาตั้งแต่เกิด ส่วนผู้ที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นได้มาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้เป็นระยะเวลาสั้นเช่นกัน คือ มีระยะเวลาเฉลี่ย 23 ปี ชาวบ้านหัวหน้าครอบครัวเหล่านี้มีทัศนคติในทางบวกกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยแสดงความคิดเห็นว่าป่าชุมชนเป็นแหล่งผลิตไม้เพื่อใช้สร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ ป้องกันรักษาสภาพแวดล้อม เป็นแหล่งพักผ่อนของสัตว์ป่า เป็นบ่อเกิดความสามัคคีของประชาชนในชุมชน เป็นแหล่งชั่งน้ำใจจัดความแห้งแล้งของภูมิอากาศ ช่วยในการอนุรักษ์ดิน และเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

2. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ผลการวิจัยพบว่าผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดระบุว่าได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้โดยใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา คือ การเผาศพ และผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ใช้เป็นแหล่งของไม้ที่สามารถนำมาปลูกสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้าน ตลอดทั้งใช้ป่าชุมชนเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและใช้เป็นเขตอภัยทาน

3. ความเชื่อของชาวบ้านที่มีผลให้ป่าแห่งนี้ยังยืน ผลการวิจัยพบว่าผู้ให้ข้อมูลทั้งสองกลุ่ม คือ ผู้อาวุโส ผู้นำของหมู่บ้านและชาวบ้านมีความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ทุกคนระบุว่า เป็นคำสั่งสอนของบรรพบุรุษที่ให้รักษาป่าแห่งนี้ไว้เป็นอนุสรณ์แก่หมู่บ้านเพื่อให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันและที่สำคัญคือ ทุกคนเชื่อว่าป่าแห่งนี้มีวิญญาณเจ้าพ่อคอยปกป้องรักษา หากผู้ใดเข้าไปลักลอบตัดไม้และเก็บผลผลิตหรือกระทำด้วยประการใด ๆ ให้ป่าเกิดความเสียหายเพื่อประโยชน์ส่วนตนจะได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิต ซึ่งเป็นเหตุการณ์แบบนี้ได้เกิดขึ้นอยู่หลายครั้ง ผู้ที่รอดตายต้องทำพิธีขอขมาลาโทษต่อเจ้าพ่อซึ่งปัจจุบันบุคคลเหล่านั้นบางคนยังมีชีวิตอยู่ ความเชื่อทั้ง 2 ประการนี้มีผลให้ป่าแห่งนี้ไม่ถูกทำลาย แต่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้ป่านานาพรรณที่มีค่าทางเศรษฐกิจและสามารถสนองตอบความต้องการที่แท้จริงของชุมชนบ้านห้วยลึกแห่งนี้ได้ตลอดมา

4. รูปแบบการจัดการและดูแลรักษาป่าชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดระบุว่าได้ร่วมมือกันในการดูแลรักษาป่าชุมชน โดยแผ้วถางวัชพืชในโอกาสมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสถานที่เคารพ และผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ระบุว่ามีการจัดการผลประโยชน์ให้แก่ชุมชน คือ ให้ผลผลิตเพื่อประกอบเป็นอาหาร เศษไม้ปลายไม้ในการเผาศพ ใช้ไม้ก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ส่วนรวม ตลอดจนใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ ส่วนการดูแลรักษานั้นชาวบ้านทุกคนช่วยกันดูแลรักษามีให้บุคคลจากถิ่นอื่นมาทำลายโดยปราศจากการสนับสนุนจากทางภาครัฐและเอกชน แต่ไม่มีการจัดเวรยามคอยดูแลรักษาป่าแต่อย่างใด

5. ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด ระบุว่าเหตุที่ไม่สามารถเข้าไปจัดการอนุรักษ์ป่าผืนนี้ได้เต็มที่นั้นเนื่องจากชาวบ้านกลัวผีในป่าจึงไม่กล้าเข้าไปจัดการอย่างแท้จริง ขาดงบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์สนับสนุน จากภาครัฐในการจัดทำแนวป้องกันไฟป่าและอุปกรณ์ที่ใช้ในการดับไฟป่า ตลอดจนเจ้าหน้าที่ป่าไม้ขาดความสนใจและให้การสนับสนุนในกิจกรรมป่าชุมชน

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ยกมา จะเห็นได้ว่า การจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ป่าคงอยู่อย่างยั่งยืนนั้นจะต้องอาศัยแนวทางในการจัดการหลายมิติ คือ

1. มิติทางกฎหมายและการปกครอง คือ การใช้อำนาจตามโครงสร้างของรัฐที่มีอยู่ แต่ต้องให้สอดคล้องกับวิถีของชุมชนอำนาจนั้นจึงจะเป็นผล

2. มิติทางวัฒนธรรม โดยอาศัยแนวคิดความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความศรัทธาในศาสนาเป็นหลักในการโน้มน้าวจิตใจของชุมชนให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าแล้วหันมาร่วมกันรักษาป่าเพื่อชุมชนร่วมกัน

3. มิติแห่งคุณค่า คือ การที่ชุมชนมองเห็นประโยชน์และคุณค่าของป่าจากความที่เคยพึ่งพาและผูกพันกับป่ามาเป็นเวลานานเมื่อป่าถูกทำลายมีความรู้สึกเสียดาย หวงแหน และได้ร่วมกันป้องกันรักษาเอาไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกันต่อไป ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ยึดแนวทางในมิติทางวัฒนธรรม คือ มุมมองในด้านความคิด ความเชื่อ ความผูกพันระหว่างคนในชุมชน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และคนในชุมชนกับบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก

บทที่ 3

สภาพป่าและวิธีการจัดการป่าของชุมชน

จังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่ 9,899,286.25 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายประมาณ 3.7 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 37.37 ของพื้นที่จังหวัด ซึ่งแยกเป็นป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 50 ป่า เนื้อที่ 3,511,338 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 35.5 ของพื้นที่จังหวัด และป่าไม้ถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี รวม 24 ป่า เนื้อที่ 178,892 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 1.8 ของพื้นที่จังหวัด และจากการแปรภาพถ่ายดาวเทียม LANSAT-S เมื่อปี พ.ศ. 2538 จังหวัดอุบลราชธานีมีสภาพป่าที่เหลืออยู่จริงประมาณ 1,559,375 ไร่ หรือร้อยละ 15.75 ของพื้นที่จังหวัด (ภาพที่ 1)

สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี ได้ดำเนินการส่งมอบพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อดำเนินการปฏิรูปที่ดินให้แก่เกษตรกรจำนวน 35 ป่า เนื้อที่ 1,563,310 ไร่ หรือประมาณ 15.7 ของพื้นที่จังหวัด และจากการสำรวจตรวจสอบพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติจำนวนดังกล่าวตามบันทึกข้อตกลงระหว่างกรมป่าไม้ และส.ป.ก.เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2538 ปรากฏว่ามีพื้นที่ที่ไม่สมควรนำไปปฏิรูปที่ดินและต้องกันออกประมาณ 147,065 ไร่

การดำเนินการปฏิรูปที่ดินของสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2534 – 2541 ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ 29 ป่า สรุปผลการมอบเอกสาร ส.ป.ก. 4 – 01 จำนวน 33,393 ราย จำนวนแปลง 39,075 แปลง เนื้อที่รวม 621,233 ไร่

จากข้อมูลข้อเท็จจริงดังกล่าว เห็นได้ว่า พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่จะต้องนำมาดำเนินการปฏิรูปที่ดินคงเหลือประมาณ 795,012 ไร่ ซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวมีป่าแปลงเล็กแปลงน้อยที่ได้สำรวจและกันคืนกรมป่าไม้มากกว่า 1 แสนไร่ อยู่กระจายทั่วไปหากผืนป่าเหล่านี้มิได้ดำเนินการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพ รวดเร็วทันต่อเหตุการณ์และสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จะยังผลให้พื้นที่ที่คงสภาพป่าเหล่านี้ถูกบุกรุกทำลายเพิ่มเติม สร้างเงื่อนไขและปัญหาข้อขัดแย้งเกิดขึ้นได้ ดังนั้นกระบวนการจัดทำป่าชุมชนในพื้นที่ที่ไม่สมควรนำไปปฏิรูปที่ดินจึงมีความเป็นไปได้เหมาะสมสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 โดยสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าแปลงเล็กแปลงน้อยเหล่านี้ เพื่อให้เป็นแหล่งอาหาร (Food Bank) และใช้ประโยชน์อื่นของชุมชนอย่างยั่งยืน (สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี : 2542)

ปัจจุบัน ณ วันที่ 20 มิถุนายน 2545 ได้มีการขึ้นทะเบียนจัดตั้งป่าชุมชนไปแล้วจำนวน 65 ป่า นอกจากนี้ยังมีป่าที่คนในชุมชนนั้น ๆ ได้ร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมากเพียงแต่มิได้เรียกว่าป่าชุมชนและมีได้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน

ในการวิจัยเรื่อง การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี ครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาป่าชุมชน 3 แห่ง คือ ป่าศรีสุข ตำบลหนองเหล่า อำเภอน้ำขุ่น ใน ซึ่งเป็นป่าที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยต้นไม้และสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมากแต่ได้ถูกบุกรุกทำลายโดยคนในชุมชนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินจนเหลือสภาพป่าอยู่เป็นหย่อม ๆ ตามชุมชนทั้ง 9 แห่ง ของตำบลหนองเหล่าโดยแต่ละป่าได้รับการดูแลรักษา และฟื้นฟูด้วยองค์การชุมชนอย่างต่อเนื่องจนสภาพป่าอยู่ตัวและกำลังจะฟื้นกลับไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ดังในอดีต ป่าดงภูถ่อน ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติขนาดใหญ่มีพื้นที่ครอบคลุมสามอำเภอคือ อำเภอศรีเมืองใหม่ อำเภอโพธิ์ไทร และอำเภอโขงเจียม โดยเจาะศึกษาเฉพาะในเขตตำบลนาเจริญ อำเภอศรีเมืองใหม่เท่านั้นที่องค์การชุมชนเพิ่งเริ่มก่อตั้งแต่มีป่าที่ค่อนข้างสมบูรณ์ และป่าดงหมองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของดงภูถ่อนในเขตพื้นที่ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม ซึ่งเป็นพื้นที่มีป่าค่อนข้างจะสมบูรณ์แต่มีองค์การชุมชนที่ดูแลรักษาอ่อนแอ ซึ่งจะได้นำเสนอรายละเอียดของสภาพป่าและการจัดการป่าของชุมชนตามลำดับต่อไป

1. ป่าศรีสุข

1.1 ลักษณะทั่วไปของป่าศรีสุข

ป่าศรีสุขเดิมชาวบ้านเรียกว่า “ป่าดงเซ” เพราะมีพื้นที่อยู่ติดกับลำเซบาย ตลอดแนวทางทิศเหนือและทิศใต้เป็นป่าผืนใหญ่มีพื้นที่ประมาณ 4,596 ไร่ ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านป่าก่อที่มีอายุตั้งแต่ 35 ปีขึ้นไป จำนวน 30 คน เล่าว่า ในอดีตป่าผืนนี้เป็นป่าดงดิบที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและแหล่งพักพิงของชุมชนในแถบนี้ซึ่งมีอยู่เป็นหย่อม มีต้นไม้ใหญ่ที่สำคัญ ๆ อยู่หลายชนิด เช่น ต้นก่อ ต้นกะบก ต้นยางนา ต้นตะแบง ต้นประดู่ ไม้แดง เป็นต้น และมีสัตว์ป่าเป็นจำนวนมาก เช่น เสือโคร่ง เก้ง กวาง นก กระต่าย ลิง ชะนี อีเห็น แต่ได้ถูกบุกรุกทำลายเพื่อตั้งบ้านเรือนและเป็นที่ทำกินของราษฎรซึ่งอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่จนสามารถจัดตั้งเป็นตำบลศรีสุขได้ จากนั้นป่าดงเซจึงได้ถูกเรียกว่าป่าศรีสุขตามชื่อของตำบลศรีสุข แต่พื้นที่ป่าจะอยู่ในเขตหมู่บ้านป่าก่อ หมู่ 9 เป็นหลัก ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 ได้มีการแยกตำบลจากตำบลศรีสุขมาตั้งเป็นตำบลหนองเหล่า ดังนั้น พื้นที่ป่าเกือบทั้งหมดจึงอยู่ในเขตตำบลหนองเหล่า มีบ้านป่าก่อ หมู่ 9 เป็นหมู่บ้านหลักของป่าดังกล่าว

ปัจจุบันป่าศรีสุขบ้านปาก่อ ยังคงสภาพเป็นป่าสาธารณประโยชน์อยู่เพียง 450 ไร่ มีลักษณะที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ต้นไม้ที่พบเป็นไม้ขนาดเล็กที่พึ่งเติบโตจากสภาพเดิมที่เสื่อมโทรม มีไม้ยาง ไม้กะบก ไม้ตะแบก ไม้ประดู่ ไม้มะม่วงป่า ไม้แดง ต้นก่อ ต้นพยอม ต้นชัน ต้นเลือดนก ต้นยางนา ต้นมะดัน ต้นคอแลน ต้นอาลาง ต้นกระเจียด ต้นไผ่ ต้นลำดวน ต้นมะขามป้อม ต้นหว้า ต้นเปื่อย ต้นพันธุ์ชาติ ต้นน้ำเกลี้ยง ต้นบุก หินตั้ง เครือไม้ต้น หย่าลิภา ต้นใจดี ฝายน้ำ เข็มป่า น้ำจ้อย ผักเม็ก ต้นกระเบา เปราะหนาม ผักตบหมูป หวายป่า ผักอีลุ่มตุ้มเป้า ต้นหวดซ่า ซ่าป่า แหนงปลาตุก เครือหมาน้อย สะมัด เครือเหียง ผักสาบ นมวัว กระโดนโคก ผักกูดน้อย ลังกาลิ้นแฮด เอนอ้า เพริน ลิ้นพังกระทือ ต้นช่อย เครือน้ำมัน สามสิบกลีบ ต้นสะดัง สอนสัตว์ป่าที่พบมี กิ้งก่า แย้ กระแต นก และงู ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากป่าแห่งนี้แหล่งอาหารและเชื้อเพลิง เป็นสำคัญและมีลักษณะการใช้เป็นครั้งคราวมิได้พึ่งพาป่าในการดำรงชีวิตเป็นหลัก ในอดีต ชาวบ้านจะใช้ป่าแห่งนี้เป็นที่ปล่อยญาติ ผี และวิญญาณชั่วร้าย ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าถ้านำมาปล่อยที่ป่าแล้วญาติและวิญญาณเหล่านั้นจะหาทางกลับไม่เจอ

1.2 การเปลี่ยนแปลงของป่าศรีสุข

ป่าศรีสุขได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของการถูกทำลายของมนุษย์แต่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และมีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมชัดเจนในช่วงปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา โดยในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการตั้งหมู่บ้านปาก่อและมีคนอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น ความต้องการพื้นที่และทรัพยากรไม้ในการสร้างบ้านเรือน และที่ทำกินก็มีมากขึ้น การบุกรุกทำลายป่า จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมกันทั้งบุกรุกเอาที่ป่ามาเป็นที่ดินนา ตัดไม้มาแปรรูปขาย ตัดมาเผาถ่าน ตัดมาสร้างบ้าน และเผาในหน้าแล้ง นอกจากนี้ในช่วงหลัง พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ทางราชการได้เข้ามาพัฒนาหมู่บ้านโดยการสร้างโรงเรียน ตัดถนน ทำฝายกันน้ำก็ได้มีการตัดไม้ ถางป่าปรับพื้นที่เพิ่มขึ้นไปอีก ดังนั้น สภาพป่าจึงเป็นป่าเสื่อมโทรม มีต้นไม้ขนาดเล็กที่กำลังจะฟื้นตัวอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนไม้ขนาดใหญ่จะพบเพียงร่องรอยในอดีตเท่านั้น รอบ ๆ ป่าจะเป็นที่ทำกิน ที่นา ที่สวนของชาวบ้าน บางส่วนเป็นป่าละเมาะ ป่าหญ้าคา และต้นไม้เล็ก ๆ อยู่เป็นหย่อม ๆ ชาวบ้านพึ่งมาสนใจและร่วมกันดูแลรักษาป่ากันอย่างเป็นรูปธรรมขึ้นในปี พ.ศ. 2540 โดยการนำของนายกรม ศรีสมุทร โดยเห็นว่าป่าที่เคยมีมาในอดีตกำลังจะหมดไปและนึกเสียดายกลัวจะหาแหล่งพึ่งพิงและแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงให้เป็นมรดกของลูกหลานในชุมชนต่อไปอีกไม่ได้ ประกอบกับกระแสการอนุรักษ์จากภายนอกให้ได้รับการกระตุ้นมากขึ้น และในปี พ.ศ. 2542 ทางสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี ได้เข้าไปกระตุ้นส่งเสริมโดยการจัดอบรมและศึกษาดูงาน กลับมาแล้วได้ร่วมกันหาแนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าให้เป็นป่าชุมชนต่อไป ดังนั้นป่าแห่งนี้จึงได้รับการเอาใจใส่ดูแลกันอย่างเป็นระบบและประสานกับทางราชการอย่างจริงจังในรูปของป่าชุมชนตั้งแต่ปี

พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา และหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลหนองเหล่าอีก 9 หมู่บ้านก็ได้ดำเนินการกับป่าสาธารณประโยชน์และป่าวัฒนธรรมที่มีอยู่ในเขตหมู่บ้านของตนเองเช่นกัน

1.3 สภาพของชุมชนในเขตพื้นที่ป่าศรีสุข

ชุมชนที่อยู่ข้างเคียงและอยู่ในเขตป่าศรีสุขมีทั้งที่เป็นชุมชนในเขตตำบลศรีสุข คือ บ้านอีต้อมหมู่ 6 และบ้านหนองห้าง หมู่ 7 ตำบลหนองเหล่า 9 หมู่บ้าน คือ บ้านหนองเหล่า หมู่ 1 บ้านคูขาด หมู่ 2 บ้านคูขาด หมู่ 3 บ้านโพนเมือง หมู่ 4 บ้านโพนเมือง หมู่ 5 บ้านปากอ หมู่ 6 บ้านสร้างช้าง หมู่ 7 บ้านคำหมี หมู่ 8 และบ้านปากอ หมู่ 9 แต่ในงานวิจัยนี้จะพูดถึงเฉพาะป่าศรีสุขที่อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลหนองเหล่า 9 หมู่บ้าน และศึกษาเจาะลึกที่บ้านปากอ หมู่ 9 เป็นหลัก มีข้อมูลภาพรวมของตำบลและของแต่ละหมู่บ้านดังนี้

ตำบลหนองเหล่าอยู่ห่างจากอำเภอเซียงใน 9 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 29,233 ไร่ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นลูกคลื่นสลับที่ราบลุ่มต่ำลาดเอียงลงสู่ลำเซบาย โดยมีลำเซบายไหลผ่านทางทิศตะวันออกและทิศเหนือ มีหมู่บ้านทั้งหมด 9 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งหมด 6,670 คน ความหนาแน่นเฉลี่ย 125 คน ต่อตารางกิโลเมตร

ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพการเกษตร ปลูกข้าวเหนียว ข้าวหอมมะลิ พริก และปอแก้ว เป็นหลัก มีการคมนาคมระหว่างหมู่บ้านสะดวก มีระบบสาธารณสุขปกคลุมทุกหมู่บ้าน

ลักษณะของดินเป็นดินร่วนปนทราย ส่วนใหญ่มีดินเค็มและดินเปรี้ยวบางพื้นที่จะมีดินเค็มปน 1,000 ไร่ และดินเหนียวประมาณ 300 ไร่ เป็นตำบลนำร่องชุมชนเข้มแข็งของอำเภอเซียงในเนื่องจากมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งในหลายหมู่บ้านโดยเฉพาะบ้านคูขาด หมู่ 2 และบ้านปากอ หมู่ 9

สภาพของชุมชนเป็นชุมชนเก่าแก่อายุ 200 ปี ถึง 14 ปี ซึ่งมีข้อมูลโดยสรุปของแต่ละหมู่บ้าน ดังนี้

1.3.1 บ้านหนองเหล่า หมู่ 1

บ้านหนองเหล่า หมู่ 1 ตั้งอยู่บนเนินดินเตี้ย ๆ ในที่รกร้างจากคนที่เคยอยู่มาก่อนโดยคนเฒ่าคนแก่เล่าว่าเคยเป็นเมืองมาก่อน ชื่อว่า “เมืองคอนสวรรค์” โดยตั้งขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2250 ปัจจุบันมีทั้งหมด 237 ครัวเรือน มีประชากร 1,122 คน อยู่ห่างจากจังหวัดอุบลราชธานีประมาณ 45 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอเซียงใน 7 กิโลเมตร คนที่อาศัยอยู่ที่บ้านหนองเหล่าจะเป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยอีสาน หรือไทย – ลาว นับถือศาสนาพุทธ มีอาชีพหลักในการทำนา มีการปลูกพริกและเจียรไนพลอยเป็นอาชีพเสริม ประชากรส่วนใหญ่มีบรรพบุรุษมาจากที่เดียวกัน คือ อพยพมาจากบ้านโพนเมือง ซึ่งเป็นบ้านเก่าแก่ในเขตนี้จึงมีความเป็นอยู่ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันแบบเครือญาติ มีความสงบเรียบร้อยและสามัคคีกันดี มีความเชื่อ

ในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ภูติผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น วัดป่า ดอนปู่ตา ซึ่งชาวบ้านจะให้ความเคารพ ยำเกรงและมีพิธีกรรมเช่นไหว้ตามฤดูกาล มีป่าชุมชนอยู่ 5 แห่งรวมพื้นที่ประมาณ 982 ไร่

1.3.2 บ้านคูขาด หมู่ 2 และหมู่ 3

บ้านคูขาดตั้งอยู่บนที่ราบดอนห่างจากตัวอำเภอเชิงในประมาณ 5 กิโลเมตร ก่อตั้งเป็นหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2372 โดยผู้คนที่อพยพมาจากอำเภอตระการพืชผลเป็นกลุ่ม คนที่พูดภาษาไทยอีสาน หรือ ไทย-ลาว นับถือศาสนาพุทธ มีอาชีพหลักในการทำนา มีการปลูกผักสวนครัว ปลูกพริกและทำหัตถกรรมถักทอหมวก กระเป๋า ทำข้าวโป่งขายเป็นอาชีพเสริม สภาพทางสังคมเป็นสังคมแบบพึ่งพาอาศัยกันเสมือนญาติพี่น้อง มีความสามัคคีกันดี มีการดำรงชีพอย่างสงบราบรื่น มีทั้งหมด 252 ครัวเรือน มีประชากร 1,488 คน มีป่าสาธารณะประโยชน์ 825 ไร่ แต่ไม่มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับป่าแต่อย่างใด

1.3.3 บ้านโพนเมือง หมู่ 4 และหมู่ 5

บ้านโพนเมืองเป็นบ้านเก่าแก่ในเขตตำบลหนองเหล่า ตั้งมาแล้วประมาณ 200 ปีเศษ อยู่ห่างจากตัวอำเภอเชิงในประมาณ 8 กิโลเมตร สภาพทั่วไปจะเป็นที่ราบสูง มีดินร่วนปนทราย มีครัวเรือนรวมทั้ง 2 หมู่ จำนวน 178 ครัวเรือน มีประชากร 900 คน นับถือศาสนาพุทธ เป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยอีสาน หรือไทย - ลาว มีอาชีพหลักในการทำนา มีการทำเสื่อ จักสานทั่วไป และรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับป่าตามบรรพบุรุษ คือ มีป่าช้า และดอนปู่ตาในหมู่ 4 จำนวน 324 ไร่ และที่สาธารณะประโยชน์ในหมู่ 5 อีก 38 ไร่

1.3.4 บ้านปากอ หมู่ 6 และหมู่ 9

บ้านปากอตั้งอยู่บนที่ราบดอน อยู่ห่างจากจังหวัดอุบลราชธานี ประมาณ 55 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเชิงในประมาณ 17 กิโลเมตร ตั้งเป็นหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2531 โดยคนที่อพยพมาจากบ้านโพนเมือง บ้านคูขาด แยกการปกครองเป็น 2 หมู่ คือ หมู่ 6 และหมู่ 9 มีประชากรรวม 2 หมู่ 201 ครัวเรือน จำนวน 1,052 คน มีอาชีพหลักในการทำนาและปลูกพริก ทอดผ้า รับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม เป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยอีสาน หรือภาษาไทย - ลาว นับถือศาสนาพุทธ มีสภาพทางสังคมแบบพี่น้องพึ่งพาอาศัยกัน มีความโอบอ้อมอารี เพราะส่วนใหญ่ มีพื้นฐานทางความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมเป็นอันเดียวกันจึงนับถือกันเสมือนญาติพี่น้อง มีความสามัคคีกันดี มีความสงบเรียบร้อย มีความเชื่อเรื่องบาปบุญ ผีसानางไม้ ผีแถน และพิธีกรรมเกี่ยวกับป่า มีการใช้พื้นที่ป่าเป็นป่าช้า และหาของป่า ในกรณี หมู่ 6 เป็นที่ปล่อยภูติผี วิญญาณชั่วร้าย และพิธีบวงสรวงป่า บวชป่า และสูขวัญป่าในเดือนมีนาคม และพฤษภาคมของทุกปี ปัจจุบันมีป่าชุมชนเหลืออยู่ในหมู่ 6 จำนวน 100 ไร่ และหมู่ 9 จำนวน 450 ไร่

1.3.5 บ้านสร้างช้าง หมู่ 7

บ้านสร้างช้าง ตั้งอยู่บนที่ราบดอนในเขตพื้นที่ป่าห่างจากตัวอำเภอเชียงใน 10 กิโลเมตร แยกมาจากตำบลศรีสุข ในปี พ.ศ. 2531 มีครัวเรือนทั้งหมด 59 ครัวเรือน มีประชากร 298 คน มีอาชีพหลักในการทำนา มีการปลูกพริก ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงไก่ ค้าขาย และรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม เป็นกลุ่มที่พูดภาษาไทยอีสาน หรือไทย - ลาว นับถือศาสนาพุทธ มีพื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์เหลืออยู่ประมาณ 600 ไร่ แต่ไม่มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับป่าแต่อย่างใด

1.3.6 บ้านคำหมี หมู่ 8

บ้านคำหมี ตั้งอยู่บนที่ราบดอนติดลำเขาบายห่างจากตัวอำเภอเชียงใน ประมาณ 15 กิโลเมตร ตั้งในปี พ.ศ. 2485 เดิมขึ้นอยู่กับตำบลศรีสุข เพิ่งแยกตัวมาขึ้นกับตำบลหนองเหล่าในปี พ.ศ. 2534 มีทั้งหมด 63 ครัวเรือน มีประชากร 264 คน เป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยอีสานหรือไทย - ลาว นับถือศาสนาพุทธ มีอาชีพหลักในการทำนาและเพาะปลูกพืชผักสวนครัว เนื่องจากอยู่ใกล้ลำเขาบาย สภาพทางสังคมมีการพึ่งพาอาศัยกันแบบเครือญาติ มีป่าสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านประมาณ 120 ไร่ แต่ไม่มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับป่าแต่อย่างใด

1.4 การจัดการป่าของชุมชน

การจัดการป่าของชุมชนมีอยู่หลายมิติ ทั้งมิติวัฒนธรรม คือ ความเชื่อ ค่านิยม ความเคารพ กตัญญู และเกรงกลัวต่อสิ่งเร้นลับ มิติทางคุณค่า คือการมองเห็นคุณค่าความสำคัญของป่าต่อวิถีชีวิตของชุมชน และมิติทางกฎหมายและการปกครอง คือ ความเกรงกลัวต่อการถูกลงโทษทางกฎหมายและทางสังคมตามกติกากำหนดและการยำเกรงต่อผู้นำของชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนของป่าศรีสุขจะมีลักษณะของการจัดการป่าในชุมชนของตนเองแตกต่างกันไป ดังนี้

1.4.1 ป่าศรีสุข บ้านหนองเหล่า หมู่ 1

ป่าศรีสุขในเขตพื้นที่บ้านหนองเหล่า หมู่ 1 ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่มียุกว่า 200 ปี และเป็นที่ตั้งของตำบลหนองเหล่า มีพื้นที่ทั้งหมด 982 ไร่ เป็นป่าดอนปูด้า 32 ไร่ ป่าวัดเก่า คือ ป่าหนองหอยไทร 350 ไร่ ป่าสาธารณประโยชน์สีหนาม 178 ไร่ ป่าสาธารณประโยชน์โคกอินนิล 340 ไร่ และป่าสาธารณประโยชน์ดงดีดัว 82 ไร่ เดิมป่าเหล่านี้จะได้รับการดูแลจากชุมชนอย่างไม่เป็นระบบโดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อทางวัฒนธรรมโดยเชื่อว่าที่ดอนปูด้ามีเจ้าที่เจ้าทางเป็นผู้ดูแลปกป้องรักษาป่า และชาวบ้านจะมีพิธีการเช่นสรงโดยการนำหัวหมู อาหาร คาว หวานต่าง ๆ ไปถวายเป็นประจำทุกปี ส่วนป่าหอยไทรเป็นที่ตั้งของวัดเก่าซึ่งมีสภาพป่าที่ค่อนข้างสมบูรณ์และมีการปลูกเสริม โดยห้ามตัดโดยเด็ดขาด ส่วนป่าสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เก็บรักษาไว้เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันในรูปของแหล่งอาหาร สมุนไพร และไม่ใช้สอย โดยมีได้มองในแง่ของวัฒนธรรมแต่จะมอง

ในแง่ของคุณค่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ทางสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี ได้เข้าไปส่งเสริมให้ชุมชนร่วมกับองค์กรปกครองและองค์การบริหารในท้องถิ่นช่วยกันดูแลรักษาป่าโดยการจัดการให้มีการฝึกอบรมและศึกษาดูงานแล้วร่วมกันจัดทำแผนการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเพื่อประโยชน์ของชุมชนร่วมกันต่อไป จากนั้นจึงได้มีการจัดตั้งป่าทั้ง 5 แห่ง ของบ้านหนองเหล่าเป็นป่าชุมชนขึ้นมาอย่างจริงจัง และมีการจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแล มีการปลูกป่าเสริมในที่ว่าง มีการออกกฎระเบียบของป่าเฉพาะขึ้นมาควบคุม และมีการปรับไหมสำหรับผู้ฝ่าฝืนอย่างจริงจัง โดยมีสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานีให้การสนับสนุน

1.4.2 ป่าศรีสุข บ้านคูขาด หมู่ 2

ป่าศรีสุขบ้านคูขาด หมู่ 2 ซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่อีกหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2372 มีพื้นที่ 780 ไร่ มีลักษณะเป็นป่าสาธารณประโยชน์โดยเปิดเป็นสวนป่าให้ประชาชนเข้าไปพักผ่อน ทำการปล่อยนกปล่อยปลา ซึ่งป่าแห่งนี้เคยถูกบุกถูกตัดไม้ไปเผาถ่าน และเป็นที่ทำกินมาตลอดจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2538 ได้มีอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนบ้านคูขาดนำชาวบ้านพัฒนาและอนุรักษ์ป่ามาจนถึงปัจจุบันมีป่าเหลืออยู่ประมาณ 800 ไร่ มีคณะกรรมการขึ้นมาดูแลตรวจตราและชาวบ้านที่มีที่นาอยู่บริเวณรอบป่าไม้ช่วยกันดูแลอีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการปลูกป่าเสริมตามโอกาสอันเหมาะสมอีกด้วย คนในชุมชนจะใช้ประโยชน์จากป่าในรูปของแหล่งอาหารป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ไข่มดแดง หวาย และผัก ผลไม้ต่าง ๆ รวมทั้งเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและเลี้ยงสัตว์โดยไม่มีพิธีกรรมและความเชื่อใด ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง

1.4.3 ป่าศรีสุขบ้านคูขาดหมู่ 3

ป่าศรีสุข บ้านคูขาด หมู่ 3 เดิมเป็นพื้นที่ที่ทางราชการจองไว้เพื่อสร้างสนามบิน เมื่อไม่ได้สร้างจึงเป็นที่ว่างเปล่า ชาวบ้านจึงได้บุกบุกเพื่อหาประโยชน์ทั้งในรูปของการตัดไม้เผาถ่าน และจับจองเอาที่เป็นที่ทำกิน ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 25 ไร่ ชาวบ้านเห็นป่าจะหมดจึงได้ร่วมกันรักษาโดยไม่ให้ทำลายแต่เข้าไปหาของป่าได้ นอกจากจะใช้มิติในแง่ของคุณค่าและการปกครองแล้วไม่ได้มีมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องเลย

1.4.4 ป่าศรีสุข บ้านโพนเมือง หมู่ 4

ป่าศรีสุข บ้านโพนเมือง หมู่ 4 เป็นป่าขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก่อน เมื่อบ้านโพนเมืองเข้าไปตั้งอยู่ในบริเวณป่า ป่าจึงถูกทำลายแผ้วถางเพื่อเป็นที่สร้างบ้านและที่ทำกิน จะมีป่าเหลืออยู่เป็นหย่อม ๆ รอบหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ป่าดงบ้าน" ชาวบ้านโพนเมืองจะรักและหวงแหนป่ามาก และปัจจุบันมีป่าเหลืออยู่ 324 ไร่ เป็นป่าธรรมชาติ 300 ไร่ ดอนปูด 24 ไร่ โดยชาวบ้านจะให้ความเคารพและมีพิธีกรรมเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นสภาพของป่าจึงค่อนข้างหนาที่บ มีต้นไม้หลากหลายชนิด ชาวบ้านจะใช้ป่าแห่งนี้แหล่งอาหารและ

เชื้อเพลิง มีคณะกรรมการขึ้นมาดูแลรักษาป่า มีกฎระเบียบของป่าเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลหนองเหล่าที่ได้รับการส่งเสริมจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี

1.4.5 ป่าศรีสุข บ้านโพนเมือง หมู่ 5

ป่าศรีสุข บ้านโพนเมือง หมู่ 5 อยู่ติดกับหนองใหญ่ ตำบลยางซึ้งกึ่ง ดงนั้น ชาวบ้านหนองใหญ่จึงเข้ามาบุกเบิกเพื่อใช้ประโยชน์ทำให้ป่ามีสภาพเสื่อมโทรมและเหลืออยู่เพียง 38 ไร่ ชาวบ้านโพนเมืองทนเห็นสภาพป่าถูกทำลายไม่ได้จึงไปร้องเรียนที่อำเภอ ทางอำเภอและสำนักงานป่าไม้อำเภอจึงได้ออกมารังวัดและขึ้นทะเบียนเป็นป่าสาธารณประโยชน์ของบ้านโพนเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ปัจจุบันป่ามีสภาพสมบูรณ์ มีต้นไม้ใหญ่อยู่จำนวนมาก เช่น ต้นกะบก พยุง นนทรี ยางชาติ และยางนา นอกจากนี้ยังมีไม้ขนาดเล็กอยู่หลายชนิด มีการปลูกเสริมในบางโอกาส และมีคณะกรรมการดูแลโดยมีกฎระเบียบในการดูแลอย่างเป็นระบบ

1.4.6 ป่าศรีสุข บ้านปาก่อ หมู่ 6

ป่าศรีสุข บ้านปาก่อ หมู่ 6 มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่เสื่อมโทรม ถูกปล่อยทิ้งไว้จำนวนประมาณ 100 ไร่ ชาวบ้านใช้เป็นที่พักและฝังศพ เป็นแหล่งอาหาร และเก็บฟืน เมื่อได้รับการกระตุ้นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ชาวบ้านจึงได้เห็นคุณค่าของป่า มีการปลูกต้นไม้เสริมในที่ว่างและตั้งกรรมการขึ้นมาดูแล มีกฎระเบียบเกี่ยวกับแนวทางที่ได้รับการส่งเสริมจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี

1.4.7 ป่าศรีสุข บ้านสร้างช้าง หมู่ 7

ป่าศรีสุข บ้านสร้างช้าง หมู่ 7 เป็นป่าผืนใหญ่ที่ชาวบ้านได้อพยพเข้ามาบุกเบิกตั้งบ้านเรือนอยู่ในปี พ.ศ. 2518 นอกจากนี้ยังบุกเบิกเป็นที่ทำกิน เช่น ไร่ป่อ เผาถ่าน ตัดไม้แปรรูปขาย และเผาป่าในหน้าแล้งอยู่เป็นประจำจนกระทั่งมาในปี พ.ศ. 2533 ทางราชการได้มอบหมายให้หมู่บ้านเป็นผู้ดูแลป่าดังกล่าว ซึ่งเหลืออยู่ประมาณ 600 ไร่ แต่การดูแลยังไม่เป็นระบบ สภาพป่าจึงเป็นป่าร้างมีต้นไม้ขนาดกลางและขนาดเล็กอยู่เป็นหย่อม ๆ ชาวบ้านไม่ได้ประโยชน์จากป่ามากนัก ต่อมาเมื่อสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานีเข้ามากระตุ้นส่งเสริมจึงได้มีการตั้งกรรมการขึ้นมาดูแลป่าและมีการปลูกป่าทดแทน มีกฎระเบียบเกี่ยวกับป่า

1.4.8 ป่าศรีสุข บ้านคำหมี หมู่ 8

ป่าศรีสุข บ้านคำหมี เดิมมีพื้นที่ประมาณ 400 ไร่ แต่ถูกบุกเบิกทำลายและจับจองเป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้านจนแทบจะไม่เหลือ ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 120 ไร่ เท่านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ขนาดเล็กและขนาดกลางที่ทิ้งพื้นที่จากการถูกทำลายขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าเป็นแหล่งอาหาร และเชื้อเพลิง

1.4.9 ป่าศรีสุข บ้านปากอ หมู่ 9

ป่าศรีสุข เดิมชื่อว่า "ป่าดงเข" เพราะพื้นที่ป่ามีพื้นที่ติดกับลำเซบาย ตลอดแนวทางด้านทิศเหนือและใต้ ต่อมาหลายหมู่บ้านได้รวมกันจัดตั้งเป็นตำบลศรีสุข ป่าดงเขจึงได้ถูกขนานนามตามพื้นที่ที่ตำบลตั้งอยู่ คือ ป่าศรีสุข ป่าอยู่ในพื้นที่ป่าที่รับผิดชอบของบ้านปากอ หมู่ 9 ในปัจจุบัน แต่ก่อนมีพื้นที่ประมาณ 1,800 ไร่ ปัจจุบันเหลืออยู่ประมาณ 450 ไร่ ต่อมาชาวบ้านปากอได้เข้าร่วมโครงการปลูกป่าตามนโยบายของทางราชการ จึงให้ชาวบ้านปากอเกิดความรักหรือรันทมมีความรักและความห่วงแหนป่า และเป็นประโยชน์แก่ลูกหลานในอนาคตจึงได้มีการประชุมปรึกษาหารือในระดับหมู่บ้านและได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี ทำให้มีการจัดตั้งองค์กร คณะกรรมการ และกฎระเบียบบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าศรีสุข

สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านปากอ เริ่มแรกนายท้าว บุตรวงษ์ นำชาวบ้านศรีสุขมาตั้งรกรากอยู่บ้านปากอ จำนวน 4 หลังคาเรือน ต่อมาได้มีราษฎรบ้านโพธิ์เมือง บ้านคูน้อย มารวมตัวกันมากขึ้น จึงได้มีการตั้งหมู่บ้านเนื่องจากพื้นที่นั้นส่วนใหญ่เป็นป่าอ ชื่อหมู่บ้านจึงตั้งชื่อเป็นป่าอตามพื้นที่ ผู้นำหมู่บ้านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

1. นายสน	บุญโฮม
2. นายบุญมา	สายทอง
3. นายทา	สายทอง
4. นายคำ	ชูศรี
5. นายบุคดี	บุญยิ่ง
6. นายวัฒน์	บุญเอื้อ

นายวัฒน์ บุญเอื้อ ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2531 ในปี พ.ศ. 2534 ได้แยกหมู่บ้านออกจากตำบลศรีสุขมาขึ้นกับตำบลหนองเหล่า เป็นบ้านปากอ หมู่ 6 ในปี พ.ศ. 2536 ได้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นใหม่แทนนายวัฒน์ บุญเอื้อ ในครั้งนั้นผู้ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน คือ นายวิเศษ เกิดสุข หลังจากนายวิเศษได้ทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านได้ 3 เดือน ก็ได้ทำการแยกหมู่บ้านออกเป็นหมู่ 6 และหมู่ 9 โดยได้นายทองสา ศรีสมุทร เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 9 เป็นคนแรก และในปี พ.ศ. 2540 ได้ทำการเลือกผู้ใหญ่บ้านหมู่ 9 ขึ้นใหม่ คือ นายกรมศรีสมุทร จนถึงทุกวันนี้ บ้านปากอ มีลักษณะภูมิประเทศทั่วไปจะเป็นที่ราบดอน สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย มีพื้นที่ทั้งหมด 3,550 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม 3,000 ไร่ เป็นพื้นที่อยู่อาศัย 100 ไร่ และเป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ 450 ไร่

เส้นทางเข้าหมู่บ้านเป็นทางลาดยางเส้นทางเข้าภายในหมู่บ้านเป็นทางลูกรัง
เส้นทางสายหลักที่ตัดผ่านจากอำเภอม่วงสามสิบไปเรื่อยในเป็นถนนลาดยาง และอีกเส้นทางหนึ่ง
คือ ทางจากหมู่บ้านโพนเมืองเป็นทางลาดยาง

สภาพสังคมของหมู่บ้านปากอ หมู่ 9 เป็นสังคมพี่น้อง อาศัยพึ่งพาซึ่งกันและ
กัน มีความโอบอ้อมอารีเพราะส่วนใหญ่ประชาชนจะเป็นเชื้อสายเดียวกัน คือ นับถือกันเหมือนพี่
เหมือนน้อง จึงทำให้มีความเป็นอยู่อย่างราบรื่น มีจำนวนครัวเรือน 101 ครัวเรือน มีประชากร
ทั้งหมด 513 คน แยกเป็นชาย 246 คน เป็นหญิง 267 คน มีอาชีพหลัก คือ ทำนา อาชีพเสริม คือ
ปลูกพริก และได้จัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเกี่ยวกับการทอผ้า และเสื้อเสริมหลังเสร็จจากฤดูทำนาเพื่อเป็น
รายได้เสริม นับถือศาสนาพุทธ มีวัดตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ใช้วัดเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา
มีพระสงฆ์จำนวน 6 รูป มีโรงเรียน 1 แห่ง ใช้ร่วมกับบ้านปากอ หมู่ 6 ทำการสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็ก
จนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีครู - อาจารย์ทั้งหมด จำนวน 8 คน มีนักเรียนทั้งหมด จำนวน 138
คน แบ่งเป็นชาย จำนวน 71 คน หญิง จำนวน 67 คน ใช้สถานีอนามัยร่วมกับบ้านหนองเหล่า
ในหมู่บ้านจะมีระบบประปาและไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ในหมู่บ้าน

การจัดการทรัพยากรป่าในอดีตชุมชนไม่ได้ดูแลรักษาป่าอย่างจริงจัง เพราะ
อาจจะเพราะพื้นที่ป่ามีอยู่เป็นจำนวนมากจึงไม่จำเป็นต้องดูแล มีแต่จะใช้ประโยชน์จากป่า
ทั้งในรูปของแหล่งอาหาร ไม้ใช้สอย แหล่งเชื้อเพลิง พืชสมุนไพร และที่ทำกิน ต่อมาเมื่อป่าใกล้จะ
หมดจึงได้มีการรวมตัวกันคิดหาทางอนุรักษ์ แต่ลำพังคนในชุมชนเองไม่มีพลังพอที่จะควบคุมได้
เนื่องจากความเชื่อต่าง ๆ ที่เคยทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวเมื่อมีความจำเป็นทางเศรษฐกิจจึงทำให้
ความเกรงกลัวน้อยลง ต่อมาเมื่อมีหน่วยงานราชการเข้ามาให้การฝึกอบรมและส่งเสริมจึงได้หัน
กลับมาฟื้นฟูป่าให้มีความสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง โดยมีลำดับขั้นของการจัดตั้งป่าชุมชน ดังนี้ วันที่ 3
สิงหาคม พ.ศ. 2542 เริ่มจัดประชุมชาวบ้านและจัดตั้งองค์กรต่าง ๆ วันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2542
ดำเนินการปลูกป่าสาธารณประโยชน์ จำนวนเนื้อที่ 100 ไร่ ใช้กล้าไม้ประมาณ 5,400 ต้น วันที่ 10
สิงหาคม พ.ศ. 2542 คณะกรรมการออกชี้แนวเขตป่าศรีสุข วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2542
ชาวบ้านบ้านปากอร่วมกันปลูกป่าในเขตชุมชน จำนวน 6,500 ต้น วันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2542
คณะกรรมการ และชาวบ้านได้ทำการติดป้ายแนวเขตป่าชุมชนและทำแนวกันไฟรอบแนวป่า วันที่
30 สิงหาคม พ.ศ. 2542 ร่วมประชุมและจัดตั้งระเบียบกติกาต่าง ๆ ของป่าชุมชน วันที่ 1 กันยายน
พ.ศ. 2542 คณะกรรมการหมู่บ้านได้จัดเวรยามเข้าไปดูแลรักษาป่าศรีสุข โดยแบ่งเป็นกลุ่มลาด
ตระเวนกลุ่มละ 7 คน โดยเข้าเวรยามตั้งแต่เวลา 10.00 - 16.00 น. ของแต่ละผลัด ผลัดหนึ่งจะเข้า
เวร 1 ครั้งต่อเดือน

ในอดีตชุมชนเคยมีความเชื่อว่าในป่าจะมีผีสงนางไม้ เทพอารักษ์สิงสถิตย์อยู่ ชาวบ้านจะเกรงกลัวความลี้ลับและอาถรรพ์ของป่า จึงได้มีประเพณีเกี่ยวกับป่าสืบทอดกันต่อมา คือ การบวชป่าในเดือนมีนาคม การสู่ขวัญป่าในเดือนพฤษภาคมของแต่ละปี โดยมีหมอพรหมณ์เป็นผู้นำสวดและให้ชาวบ้านปฏิญาณตนต่อเทพารักษ์ในป่าว่าจะไม่ตัดไม้ทำลายป่า ถ้าใครตัดให้มีอันเป็นไปภายใน 9 วัน 10 วัน เป็นต้น

ปัจจุบันได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาดูแล 5 ฝ่าย คือ กรรมการดำเนินการ กรรมการกลาง กรรมการบริหาร/ปกครองป้องกัน กรรมการฝ่ายสนับสนุน และกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ พร้อมมีกฎระเบียบของป่า ดังนี้

1. ห้ามตัดไม้ทำลายป่าชุมชน ถ้าใครฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 10,000 บาท
2. ห้ามวางเพลิงในเขตป่าชุมชน ถ้าใครฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 50,000 บาท
3. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในเขตป่าชุมชน ถ้าใครฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 5,000 บาท
4. การใช้ไม้ที่ตายแล้วต้องผ่านคณะกรรมการฝ่ายที่เกี่ยวข้องก่อน ถ้าใครฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 5,000 บาท
5. ค่าปรับ 50 เปอร์เซ็นต์ จะเป็นรางวัลแก่พลเมืองที่ดีแจ้งข่าว และส่วนที่เหลือจะเป็นทุนในการดำเนินงานต่อไป
6. ในการทำผิดของบุคคลคนเดียว ถ้าคณะกรรมการได้ใช้ดุลยพินิจโดยการตักเตือน ปรับแล้วยังไม่หยุดการกระทำความผิด คณะกรรมการสามารถดำเนินการจับกุมหรือดำเนินการตามกฎหมายแก่บุคคลนั้นโดยชอบธรรม
7. ห้ามใครบุกรุกเขตป่าชุมชนทำประโยชน์ส่วนตัว ถ้าใครฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 10,000 บาท

2. ป่าดงภูหล่น

2.1 ลักษณะทั่วไปของป่าดงภูหล่น

ป่าดงภูหล่นมีสภาพเป็นป่าสงวนแห่งชาติ มีพื้นที่ประมาณ 195,980 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอศรีเมืองใหม่ อำเภอโพธิ์ไทร และอำเภอโขงเจียม เดิมเป็นป่าดงดิบ หรือป่าเบญจพรรณ มีภูเขาสลับซับซ้อน มีต้นไม้ขนาดใหญ่อยู่เป็นจำนวนมากจนไม่สามารถมองเห็นเดือนเห็นตะวันได้ ไม้สำคัญที่มีอยู่ในป่า เช่น ไม้เต็ง ไม้จิก ไม้ตะแบง ไม้พยุง ไม้แคน ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้แดง ไม้ชาติ ไม้ประดู่ ไม้พวง ไม้พยอม ไม้กาบ ส่วนสัตว์ป่า ได้แก่ เก้ง กวาง หมูป่า เสือโคร่ง ช้าง กูเห่า กูเหลือม กูจงอาง เป็นต้น ป่าดงภูหล่นถือเป็นผืนป่าที่ใหญ่ที่สุดที่เหลืออยู่ของ

จังหวัดอุบลราชธานี ในอดีตรัฐเคยให้สัมปทานตัดไม้แก่บริษัทเอกชน และเคยให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้เข้ามาตัดไม้และปลูกป่าทดแทนแต่ไม่เป็นผล ชาวบ้านบางพื้นที่จึงได้รวมตัวกันร้องขอจัดการป่าด้วยชุมชนเองต่อทางราชการจึงสามารถควบคุมป่าไว้ได้ แม้ขณะนี้ยังมีบางบริษัทได้รับสัมปทานอยู่ คือ บริษัทอุบลราชธานีทำไม้ จำกัด ซึ่งได้รับสัมปทานป่าในโครงการไม้กระยาเลยภูห่อน (อบ.6) ตำบลหนามแท่ง อำเภอศรีเมืองใหม่ เป็นระยะเวลา 30 ปี ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2516 ถึงวันที่ 30 กันยายน 2545 นอกจากการสัมปทานจากบริษัทเอกชนแล้ว ชาวบ้านเกือบทั้งหมดที่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าได้อาศัยป่าเป็นแหล่งพักพิงในด้านอาหาร สิ่งปลูกสร้าง เชื้อเพลิงที่ทำกิน การแปรรูปไม้ขาย และตัดไม้ขาย ดังนั้น ป่าจึงถูกบุกรุกทำลายลงอย่างรวดเร็วทั้งจากคนในเขตพื้นที่ป่าเองและคนนอกป่า โดยไม่มีการหวงห้ามจับกุมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนน้อยไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึงและชาวบ้านเองก็ไม่ได้คิดว่าป่าจะหมด และถ้าป่าหมดแล้วจะทำอย่างไร คิดเพียงแต่ว่าเมื่อมีโอกาสก็ใช้โอกาสที่มีอยู่แสวงหาประโยชน์ให้เต็มที่ก่อนที่จะหมดโอกาสไป ดังนั้น สภาพป่าที่เหลืออยู่ปัจจุบันจึงมีอยู่เป็นหย่อม ๆ กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นราบระหว่างเขาโดยมี หมู่บ้าน ที่นา สวนป่ายุคาลิปตัส สวนยางพารา และไร่ของชาวบ้านสลับอยู่เป็นช่วง ๆ จะมีสภาพความเป็นป่าค่อนข้างสมบูรณ์เฉพาะพื้นที่ส่วนที่เป็นภูเขาซึ่งยากต่อการบุกรุกแต่ก็มีการตัดไม้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์และจำหน่ายอยู่บ้าง ซึ่งภูเขาบางลูกแทบจะไม่มีไม้เหลืออยู่และไม้ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันจะเป็นไม้ขนาดเล็ก และขนาดกลางที่ทิ้งพื้นผิวจากการอนุรักษ์มาเมื่อ 4 – 5 ปีนี้ เช่น ไม้เต็ง ไม้แดง ไม้พยุง ไม้ตะแบก ไม้สะแบง ไม้ประดู่ ไม้ไผ่เปราะ ผักหวาน และหญ้าชนิดต่าง ๆ ส่วนสัตว์ป่าจะเป็นสัตว์ขนาดเล็กซึ่งเพิ่งเริ่มจะมีให้เห็นเช่นกัน ได้แก่ กระรอก กระแต ไก่ป่า เป็นต้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงของป่า

การเปลี่ยนแปลงของป่าดงภูห่อน จะมีลักษณะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปในระยะเริ่มแรกประมาณ ปี พ.ศ. 2450 โดยการบุกรุกทำลายของชาวบ้านเพื่อใช้เป็นที่ทำกินและปลูกบ้าน และอีกส่วนหนึ่งโดยการสัมปทานของบริษัทเอกชน แต่ก็มีเฉพาะในบางเขตพื้นที่มิได้ทำเพื่อการค้าอย่างเป็นทางการลักษณะ ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2535 – 2540 ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยมีบุคคลทั้งจากภายในพื้นที่และภายนอกที่มีความตื่นตัวในการตัดไม้และหาของป่าขาย โดยมีการนำเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาใช้จึงทำให้ป่าเสื่อมโทรมและหดหายไปอย่างรวดเร็ว พื้นที่ป่าก็ถูกยึดครองแปรสภาพเป็นที่นา ที่สวนของส่วนบุคคลไปโดยไม่อาจยับยั้งได้ จนกระทั่งรัฐได้เปลี่ยนแปลงแนวนโยบายในเรื่อง การจัดการป่าโดยให้ประชาชนและองค์กรชุมชนในท้องถิ่นเข้ามา มีบทบาทในการดูแลและใช้สอยตามความเหมาะสมและให้แนวคิด ข้อเสนอแนะโดยการรณรงค์ให้เห็นคุณค่าความสำคัญของป่าและโทษภัยที่จะมาถึงเมื่อขาดป่า จากนั้นการบุกรุกทำลายป่า

จึงลดลง และมีการลักลอบตัดไม้บ้าง เผาป่าบ้างในบางพื้นที่แต่ไม่มากดังเช่นที่เคยมีมาเหมือน 5 – 10 ปีก่อน ปัจจุบันป่าที่สามารถกันแนวเขตไว้ได้มีแนวโน้มจะฟื้นตัวกลับไปสู่ความอุดมสมบูรณ์ ด้วยพืชพรรณที่มีคุณค่าต่อชีวิตของชุมชน แต่มีบางส่วนที่ชาวบ้านได้จับจองไว้ก่อนหน้าก็จะถูกทำลายเป็นที่ไร่ที่นาไปมากที่สุด และชุมชนเองก็ไม่สามารถที่จะยับยั้งได้

2.3 สภาพของชุมชนในเขตพื้นที่ป่าดงภูหล่น

ในเขตป่าดงภูหล่นทั้งหมดมีป่าชุมชนตั้งอยู่ 3 อำเภอ 33 ตำบล 229 หมู่บ้าน เฉพาะที่ตำบลนาเลนซึ่งเป็นเขตพื้นที่กรณีศึกษามี 1 หมู่บ้าน โดยมีบ้านร่องเขเป็นหมู่บ้านหลัก และเป็นหมู่บ้านเดียวที่มีการจัดการป่าชุมชน ดังนั้นข้อมูลที่จะนำเสนอต่อไปนี้จึงเป็นเพียงข้อมูลของบ้านร่องเขเพียงแห่งเดียว

บ้านร่องเข ตั้งอยู่ที่ราบเชิงเขา ห่างจากตัวอำเภอศรีเมืองใหม่ประมาณ 25 กิโลเมตร ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2466 หรือเมื่อ 79 ปีมาแล้ว โดยเริ่มต้นมีเพียง 4 ครอบครัวเพื่อหาที่ทำกินใหม่ที่มีแหล่งน้ำ ป่าไม้ และสัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันมีทั้งหมด 65 ครัวเรือน มีประชากร 277 คน มีอาชีพหลักในการทำนา มีที่นาโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 30 ไร่ และที่ทั้งหมดมีเอกสารสิทธิ์เป็น สปก. 4 – 01 มีรายได้เสริมจากการขายของป่า ค่าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ และรับจ้างทั่วไปในท้องถิ่น และต่างถิ่น ชาวบ้านทั้งหมดเป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาไทย – อีสาน หรือไทย – ลาว นับถือศาสนาพุทธ มีวัด 1 แห่ง มีไฟฟ้า ประปา ถนนเข้าหมู่บ้านได้ทุกฤดูกาล แต่จะขรุขระลำบากบ้างในฤดูฝน มีกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่สำคัญ คือ กลุ่มทำขมจีนซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการกองทุนเพื่อสังคม (SIF) กลุ่มวัยอินทรีย์ กองทุนหมู่บ้าน กรรมการป่าชุมชน คนในชุมชนมีความสามัคคีกันดี มีการเคารพนับถือผู้อาวุโสในตระกูล และผู้นำในชุมชน ดังนั้น ชุมชนบ้านร่องเขจึงมีความเป็นเอกภาพสูง ชาวบ้านจะมีความเชื่อในเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขา และเจ้าปู่ ว่าเจ้าป่าจะเป็นผู้ดูแลปกป้องรักษาคน สัตว์ และป่าไม้ ถ้าใครจะทำอะไรในเขตป่าจะต้องบอกกล่าวไม่เช่นนั้นจะมีอันเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ เช่น เจ็บไข้ อุบัติเหตุ เข้าฝัน หรืออันตรายถึงชีวิตได้ ซึ่งถ้าใครทำผิดจะต้องให้เจ้ากวน (แม่จ้ำ) นำเครื่องเซ่น ซึ่งมีเหล้า ไก่ตัว อาหารคาวหวาน กระทงหน้าวัวไปเซ่นขอมาจึงจะลู่แก่โทษ และชาวบ้านจะให้ความเคารพเชื่อฟังเจ้าปู่ตानीมากในเดือนพฤษภาคมของทุกปีจะมีการเลี้ยงเจ้าปู่ตानीที่คุ้มปู่ตानीเพื่อบอกกล่าวเจ้าปู่ “ให้ลูกหลานอยู่ดีมีแฮงให้อักสมฮักษาบ้านเรือนความเจ็บอย่าให้ได้ความไข้อย่าให้มี ให้ฝนตกตามฤดูกาล”

2.4 การจัดการป่าของชุมชน

การจัดการป่าในเขตพื้นที่ดงภูหล่นของชุมชนในอดีตจะออกมาในรูปของการใช้ประโยชน์มากกว่าการอนุรักษ์ เนื่องจากป่ามีอยู่มากมายจนชาวบ้านไม่คิดว่าจะมีวันหมด ดังนั้นความคิดในเชิงอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อวันข้างหน้ายังไม่เกิดขึ้น ประกอบกับสภาพของป่าเป็นป่า

สาธารณชนถ้าตัวเองไม่ใช่ประโยชน์จะมีคนอื่นใช้ประโยชน์แทนซึ่งทำให้เสียโอกาส การบุกรุกที่ป่า จึงคิดว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมและถือเป็นการชอบ ความขยันของผู้ที่ทำได้สำเร็จ ป่าที่มีอยู่จึงมีการจับจองและจัดสรรเพื่อรอวันบุกเบิกเป็นที่นา ที่ไร่ของของชุมชน นอกจากนี้ป่าในส่วนที่เป็นป่าสาธารณหรือป่าไม้รัฐ ชุมชนจะถือว่าไม่มีเจ้าของใครต้องการใช้ประโยชน์ก็สามารถทำได้ ปราบกฎการณที่เกิดขึ้นในอดีตจึงมีทั้งชาวบ้านแย่งชิงกันตัดไม้ทำลายป่า ล่าสัตว์ และเก็บเกี่ยวทุกอย่างที่เป็นประโยชน์จากป่าทั้งเพื่อยังชีพและเพื่อการค้า ในส่วนราชการเองก็ให้สัมปทานป่า ดิน และหินตามโอกาส จะมีเพียงเจ้าหน้าที่ของรัฐจากสำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดอุบลราชธานีเข้าไปตั้งสำนักงานในหน่วยอนุรักษ์และรักษาในพื้นที่บางจุด แต่ก็ไม่สามารถควบคุมได้มากนัก การบุกรุกทำลายป่าและจับจองบุกเบิกที่ทำกินจึงดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง แม้มีคนในพื้นที่จะเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าและเห็นคุณค่าของป่าเนื่องจากได้เคยอาศัยป่ามาเกือบตลอดชีวิตก็ตาม แต่คนนอกพื้นที่ได้มองในเรื่องของผลประโยชน์เป็นหลักจึงไม่ยำเกรงใด ๆ ต่อใคร จนในที่สุดสภาพป่าที่เคยมีอย่างสมบูรณ์ก็ลดลงเรื่อย ๆ จนแทบจะไม่มีอะไรเหลือ ทำให้คนในพื้นที่เกิดความรู้สึกเสียหายในคุณค่าและผลประโยชน์อันมหาศาลของป่าที่เคยมีมาในอดีต จึงได้มีการปรึกษาหารือร่วมกันในหมู่ผู้นำชุมชนบ้านร่องเขซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และผู้อาวุโสในชุมชน ประกอบกับนโยบายของกรมป่าไม้ในเรื่องการจัดการป่าได้มีการเปลี่ยนแปลงและยอมรับสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชน จึงได้มีการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐจากสำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานี เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และผู้นำชุมชนเพื่อกันพื้นที่ป่าดงภูหล่นในเขตพื้นที่ภูขามบ้านร่องเขเป็นป่าชุมชนในปี พ.ศ. 2541 และมอบสิทธิในการดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์ให้คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านร่องเขเข้าไปจัดการกับป่าผืนนี้ได้ตามที่เห็นสมควร คณะกรรมการจึงได้มีการดำเนินการกับป่าดังนี้

1. สำรวจจริงวัดพื้นที่เพื่อกันเขตป่าชุมชนออกจากเขตป่าสงวนแห่งชาติ และป่าส่วนบุคคล
2. แต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาคณะหนึ่งโดยมีนายสอน คำสมศรี อายุ 71 ปี ผู้ที่เป็นต้นตระกูลหลักซึ่งคนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เป็นประธาน มีเจ้าอาวาสผู้ใหญ่บ้าน และอบต. เป็นที่ปรึกษา
3. จัดชุดตรวจตราดูแลป่าชุดละ 9 – 10 คน เพื่อดูแลไฟป่าและการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าทุกวันผลัดเปลี่ยนกัน
4. จัดทำแนวกันไฟโดยทำเป็นทางเดินเท้ากว้างขนาด 6 เมตร รอบผืนป่า 1,300

ไร่

5. สร้างศาลาที่พักบนเขา และตามจุดพักรอบป่าเพื่อความสะดวกสำหรับ
คนทำงานและผู้มาเยือน
6. จัดทำป้ายเพื่อให้คติข้อคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และกตिकाในการดูแลป่า
7. ร่วมกับทางป่าไม้เขต และเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองจัดพิธีสูขวัญป่าสืบชะตา
ต้นไม้
8. นำเด็กและเยาวชนเข้าไปศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับป่าและปลูกฝังให้เกิดความ
สำนึกในคุณค่าของป่า
9. ตั้งกฎระเบียบในการดูแลป่า เพื่อใช้บังคับกับบุคคลทั่วไป ดังนี้
  - (1) ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าชุมชนบ้านร่องเข ผ่าฝืนปรับ 500 – 5,000
บาท ต่อราย
  - (2) ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด ผ่าฝืนปรับ 500 – 5,000 บาท ต่อราย
  - (3) ห้ามเก็บของป่าทุกชนิด ผ่าฝืนปรับ 500 – 5,000 บาท ต่อราย
  - (4) ห้ามจุดไฟเผาป่า หรือก่อให้เกิดไฟไหม้ป่าบริเวณป่าชุมชน ผ่าฝืนปรับ
500 – 5,000 บาท ต่อราย
  - (5) คณะกรรมการกระทำผิดเพิ่มโทษอีกเท่าตัว
  - (6) ผู้ใดชี้เบาะแส จับผู้กระทำผิด คณะกรรมการจะมีรางวัลให้ครึ่งหนึ่งของ
ค่าปรับในครั้งนั้น
  - (7) การกระทำผิดใด ๆ ที่ไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการ
คณะกรรมการจะไม่รับผิดชอบ
  - (8) การกระทำผิดใด ๆ ที่คณะกรรมการไม่สามารถกระทำได้คณะกรรมการ
จะนำตัวส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย
  - (9) ห้ามเข้าป่าชุมชนโดยพลการยกเว้นคณะกรรมการ

มาตรการดังกล่าวสามารถยับยั้งการทำลายป่าได้อย่างชัดเจน เพราะนอกจากป่า
ชุมชนจะได้ดำเนินการอย่างแข็งขันแล้ว เจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่ฝ่าย
ปกครองก็ให้การยอมรับและสนับสนุนด้วยว่าใครฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของชุมชนจะต้องเจอกับมาตรการ
ทางกฎหมาย ซึ่งเจ้าหน้าที่จะเอาแน่ทำให้คนต่างถิ่นหยุดการบุกรุก ส่วนคนในชุมชนให้ความ
เคารพเชื่อฟังผู้นำซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านและเป็นผู้อาวุโสอยู่แล้วประกอบกับมีความเชื่อเรื่องเจ้าปู่ตา
ผู้รักษาคน รักษาป่า จึงไม่มีใครกล้าบุกรุกทำลาย และฝ่าฝืนกฎระเบียบของป่า ปัจจุบันสภาพป่า
ชุมชนบ้านร่องเขได้กลับฟื้นคืนมาอย่างเห็นได้ชัด มีไม้ไผ่เปราะ ผักหวาน และต้นไม้หลากหลายที่

เคยเกือบจะสูญพันธุ์ไปแล้วกลับคืนมาเป็นจำนวนมาก ได้นำความร่ำรวยในสมบูรณณ์กลับมาสู่ชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยชุมชนคาดว่าจะใช้เวลาประมาณ 10 ปี จึงจะเปิดป่าให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมต่อไป

3. ป่าดงหมอง

3.1 ลักษณะทั่วไปของป่าดงหมอง

ตามคำบอกเล่าของผู้สูงอายุของชาวบ้านบะไ้ จำนวน 20 คน ที่ให้สัมภาษณ์เล่าว่า ในอดีตป่าแถบนี้เป็นป่าดงดิบ หรือป่าเบญจพรรณ มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่ง เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร มีความชุ่มชื้น มีลำห้วยไหลผ่านถึง 3 แห่ง คือ ห้วยขิม ห้วยสูง ห้วยเรือ และห้วยมะปราง มีต้นไม้ขนาดใหญ่อยู่ประมาณ 6,000 ไร่ ที่สำคัญ คือ ไม้ตะเคียน ไม้ยางนา ไม้สน 2 ใบ ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้กะบาก ไม้สะแบง มีสัตว์ป่าจำพวก ช้าง เสือโคร่ง ลิง ชะนี หมูป่า ไก่ป่า นกยูง นกเขา ไก่ฟ้า เป็นต้น อยู่เป็นจำนวนมาก ป่าแห่งนี้มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง คือ ทิศเหนือติดกับบ้านโนนสวรรค์ ทิศใต้ติดกับอุทยานแห่งชาติผาแต้ม ทิศตะวันออกติดกับบ้านหนองมือ และทิศตะวันตกติดกับบ้านนาบัว ซึ่งในอดีตมีผู้คนอาศัยอยู่ในเขตป่าน้อยมาก ป่าจึงคงเหลืออยู่อย่างถาวร ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2481 ได้มีการอพยพเข้าไปอยู่ในเขตป่ามากขึ้น ป่าจึงได้ถูกบุกรุกทำลายลงเรื่อย ๆ จนปัจจุบันมีป่าเหลืออยู่เป็นหย่อม ๆ ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกทำลายไปหมดสิ้นเหลือเพียงร่องรอยและไม้ขนาดเล็กอยู่กระจัดกระจาย บางแห่งกลายเป็นที่นา บางแห่งกลายเป็นที่ไร่ และบางแห่งเป็นที่ว่างเปล่าไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรเป็นเพียงป่าหญ้าที่ไม่มีคุณค่าต่อการใช้สอย มีสภาพป่าเหลืออยู่เพียง 20 เปอร์เซ็นต์ของป่าในอดีต คือ ประมาณ 1,000 ไร่ จาก 6,000 ไร่ เท่านั้น โดยใน 1,000 ไร่ได้กันไว้เป็นป่าชุมชน 400 ไร่ แม้ในเขตพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ปัจจุบันก็จะถูกลักลอบเข้าไปตัดไม้และถูกไฟเผาอยู่เป็นระยะ ๆ แม้จะไม่รุนแรงเท่ากับในช่วงที่ผ่านมาก็ตาม แต่มีส่วนสำคัญที่จะทำให้ป่าหมดสภาพไปในไม่ช้า ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 ได้มีการตั้งกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาดูแลป่า แต่ก็ไม่สามารถควบคุมได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากขาดความเป็นเอกภาพและการประสานร่วมมือกับทั้งคนในชุมชนเอง และกับหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้อง

3.2 การเปลี่ยนแปลงของป่า

การเปลี่ยนแปลงของป่าได้เริ่มขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2481 เมื่อมีชาวบ้านจากบ้านห้วยยาง จำนวน 5 ครัวเรือน อพยพเข้ามาทำไร่ในเขตป่าและเห็นความอุดมสมบูรณ์จึงได้ชักชวนชาวบ้านอื่น ๆ มาด้วยจำนวน 13 ครัวเรือน จากนั้นก็ได้มีชาวบ้านจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาอยู่เรื่อย ๆ ทั้งจากอำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอเดชอุดม อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดมุกดาหาร และจังหวัดเลย จนมีสภาพเป็นหมู่บ้าน

ตั้งในปัจจุบัน ผู้คนเหล่านี้ได้บุกเบิกแผ้วถางป่าเพื่อสร้างบ้านเรือน และที่ทำกินรวมทั้งเครื่องใช้ต่าง ๆ ด้วย สภาพป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์จึงค่อย ๆ ลดลงและต่อมาได้มีการตัดถนนลาดยางสายโขงเจียม - เขมราฐ ซึ่งได้ทำลายป่าไปเป็นจำนวนมากเช่นกันจากนั้นได้มีการสร้างวัด สร้างโรงเรียน ซึ่งก็ได้ใช้พื้นที่ป่าเป็นแหล่งปลูกสร้างและใช้ไม้จากป่าเป็นวัสดุก่อสร้าง ส่วนทางราชการได้ให้สัมปทานตัดไม้แก่บริษัทเอกชน ดังนั้น สภาพป่าจึงได้เสื่อมลงตามลำดับ ดังนี้

ปี พ.ศ. 2481 ชาวบ้านจากบ้านห้วยยางอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านบะไห
ปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2493 สัตว์ป่าต่าง ๆ เริ่มสูญหายไปจากป่าและหายากมากขึ้น เนื่องจากถูกชาวบ้านไล่ล่าออกไปขายและมีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อจับจองเป็นที่ทำกินมากขึ้น

ปี พ.ศ. 2507 ได้มีการตั้งโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนขึ้นในหมู่บ้าน โดยได้เอาพื้นที่ป่าช้าของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งซึ่งได้มีการตัดไม้ทำลายป่าเป็นจำนวนมากเช่นกัน

ปี พ.ศ. 2511 ได้สร้างวัดประจำหมู่บ้าน โดยได้เอาที่ดินสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านเป็นที่ตั้ง ซึ่งก็ได้มีการจัดไม้ทำลายป่าเพื่อเป็นที่ก่อสร้าง และตัดไม้เป็นวัสดุก่อสร้างจำนวนหนึ่ง

ปี พ.ศ. 2516 กรมป่าไม้ได้ประกาศพื้นที่ป่าเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติดงภูถ้ำ

ปี พ.ศ. 2518 ได้มีการตัดถนนลูกรังสายโขงเจียม บะไหขึ้น

ปี พ.ศ. 2519 ได้มีการสร้างฝายกั้นน้ำตามนโยบายเงินผันของรัฐบาล หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ ขึ้นทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2530 - 2531 ได้สร้างถนนลาดยางสายโขงเจียม - เขมราฐ ผ่านใจกลางหมู่บ้านหลังจากถนนลาดยางเข้ามาทำให้มีการตัดไม้ทำลายป่ามากขึ้น เนื่องจากการคมนาคมสะดวกสบายชาวบ้านได้เปลี่ยนหลังคาบ้านจากมุงด้วยหญ้าคามมาเป็นสังกะสีหมู่บ้านขยายตัวมากขึ้นคนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น

ปี พ.ศ. 2534 ได้มีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติผาแต้มทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน

ปี พ.ศ. 2536 ได้มีการสร้างตลาดประจำหมู่บ้านและประปาหมู่บ้าน

จากสภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเห็นได้ว่าป่าแห่งนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญอยู่ 2 ช่วง คือ ช่วง พ.ศ. 2481 - 2507 เป็นช่วงของการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนและบุกเบิกป่าเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นที่ทำกินของผู้คน และช่วง พ.ศ. 2511 - 2531 ซึ่งเป็นช่วงการพัฒนา

บ้านเมืองแต่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ซึ่งในอดีตเราไม่ได้ให้ความสำคัญในสิ่งนี้มากนัก ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของป่ามีอยู่ 2 อย่าง คือ

1. ชาวบ้านถือเป็นตัวการสำคัญที่มีส่วนทำให้ป่าลดหายไป เพราะมีการตัดไม้เพื่อนำไปสร้างบ้านเรือน และเครื่องใช้ ตลอดจนการเผาป่า ถางป่า เพื่อยึดเป็นที่ทำกิน และตัดไม้แปรรูปขายทั้งขายโดยตรงและขายในรูปของบ้านเก่า

2. ทางราชการ แม้ดูแล้วจะไม่มีส่วนในการทำลาย หรือมีโดยไม่มีเจตนา คือ มีการให้สัมปทานป่าในช่วงปี พ.ศ. 2512 – 2516 ซึ่งบางครั้งบริษัทที่ได้รับสัมปทานจะมีการตัดไม้นอกเขตสัมปทาน และมีการพัฒนาโดยการก่อสร้างวัด โรงเรียน ฝาย ถนนหนทาง และประปา เป็นต้น ซึ่งทุกครั้งที่ก่อสร้างจะมีผลกระทบต่อป่าด้วยทั้งในด้านการแผ้วถางป่า และปรับพื้นที่ป่าเพื่อเป็นที่ก่อสร้าง บางครั้งได้มีข้าราชการและนายทุนเข้าไปในรูปของนายหน้าให้ชาวบ้านแปรรูปไม้ไว้แล้วรับไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2536 – 2540 มีรถเข้า – ออกหมู่บ้านทั้งกลางวัน กลางคืน เพื่อนำไม้ออกมา ปัจจุบันสภาพป่าจึงเป็นป่าเสื่อมโทรมไม่มีต้นไม้ใหญ่เหลืออยู่ จะมีเพียงต้นไม้ขนาดเล็กขึ้นอยู่เป็นหย่อม ๆ โดยมีร่องรอยของการถูกทำลายและไฟป่าเผาผลาญ และบางส่วนได้กลายเป็นพื้นที่นา ที่สวนของชาวบ้าน บางส่วนเป็นป่าละเมาะ ป่าหญ้าคา จะพอมีดั้งไม้หนาแน่นอยู่บ้างเฉพาะในเขตอนุรักษ์พันธุ์ไม้สน 2 ใบ ของป่าไม้เขตอุบลราชธานีเท่านั้น ซึ่งก็มีพื้นที่ไม่มากนักเพราะเพิ่งมาตั้งในปี พ.ศ. 2527 ซึ่งป่าได้ถูกทำลายไปมากแล้ว

3.3 สภาพของชุมชนในเขตพื้นที่ป่า

บ้านบะไห ซึ่งเป็นหมู่บ้านหลักที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่า และมีอิทธิพลต่อป่าผืนนี้มากที่สุด ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอโขงเจียม ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 21 กิโลเมตร ตามคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เล่าว่า ตั้งมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2481 โดยมีชาวบ้านอพยพมาจากบ้านห้วยยาง ซึ่งเป็นที่ตั้งของตำบลห้วยยางปัจจุบันโดยอพยพมาเพียง 5 ครอบครัว จากนั้นก็มีเพื่อนบ้านย้ายเข้ามาเรื่อย ๆ จนเป็นหมู่บ้านขนาดกลาง เนื่องจากบ้านบะไหตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีห้วยหรือลำธารไหลผ่านหลายสายทำให้เป็นแรงดึงดูดใจให้บุคคลจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก ปัจจุบันมี 154 ครัวเรือน ประชากร 771 คน ส่วนใหญ่จะอพยพมาจากต่างถิ่นจึงมีปัญหาในด้านการปกครองเพราะมีแนวคิดและประสบการณ์ต่างกันไม่มีใครเชื่อฟังใคร จึงขาดความเป็นเอกภาพ ประชากรที่อยู่ในหมู่บ้านบะไหมีทั้งที่เป็นคนไทยอีสานและคนลาวจากประเทศลาว ซึ่งอพยพเข้ามาสอดแทรกอยู่กับญาติพี่น้อง ในด้านความคิดและความเชื่อเป็นแบบไทย – อีสานทั่วไป คือนับถือศาสนาพุทธ เชื่อในเรื่องบาปบุญ และผีให้ ผีแค้นศาลปู่ตา ซึ่งจะมีการเลี้ยงโดยการเซ่นไหว้ปู่ตาปีละ 2 ครั้ง คือ ขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 และเดือน 6 ของทุกปี โดยเชื่อว่าปู่ตาและผีให้ ผีแค้นจะปกป้องคุ้มครองชีวิต สุขภาพของชุมชนให้มีความอยู่เย็น

เป็นสุข แต่จะได้รับอันตรายถ้าหากใครประพุดติผิดหรือฝ่าฝืนต่อจารีต แต่ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจที่ต้องทำมาหากินนำรายได้มาสูครอบครัว คนในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพมาจากต่างถิ่นจึงจำเป็นต้องบุกเบิกป่าเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำนา ทำไร่ ปลูกบ้าน และแปรรูปขาย เพื่อให้ตนเองได้ประโยชน์สูงสุดจากป่าซึ่งเป็นที่สาธารณะหรือที่หลวงจนมีบางครัวเรือนมีที่ถือครองถึง 500 ไร่ และ 60 ไร่ ตามลำดับ แต่โดยเฉลี่ยแล้วจะอยู่คนละ 20 ไร่ ซึ่งถ้ามองถึงข้อเท็จจริงเดิมที่แห่งนี้เป็นป่าดงแต่พอมีคนเข้ามาอยู่คนเหล่านี้สามารถบุกเบิกป่าเป็นที่ถือครองร่วมกันได้ 7,000 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 350 ไร่ ที่ทำกิน 6,650 ไร่ พื้นที่เหล่านี้จะใช้ประโยชน์ในการทำนา ซึ่งก็มีเพียงเล็กน้อยเป็นนาป่าที่ไม่สมบูรณ์เพียง 1,000 ไร่ ส่วนใหญ่จะทำข้าวไร่ ที่เหลือเป็นที่สวนจำนวน 1,520 ไร่ และที่ไร่ 4,130 ไร่ ส่วนใหญ่จะปลูกมันสำปะหลัง ปอแก้ว และมะม่วงหิมพานต์

ความสัมพันธ์กับป่าของชุมชนจะออกมาในรูปของการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่าง ๆ เสมือนหนึ่งว่าป่าคือชีวิตของชุมชนในทุก ๆ ด้าน ดังนี้

1. เป็นแหล่งอาหาร จำพวกพืชผักต่าง ๆ เช่น หน่อไม้ เห็ดขอน เห็ดระโงก เห็ดปลวก ผักหวาน ผักหนาม ดอกแคป่า ดอกกระเจียว เห็ดเผาะ นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่า เช่น กุ้ง กวาง หมูป่า ไก่ป่า บ้าง อีเห็น นก กิ้งก่า แอ้ และไข่มดแดง เป็นต้น
2. เป็นแหล่งไม้ใช้สอยในการสร้างบ้านเรือน เล้าไก่ คอกสัตว์ ยุงข้าว โต๊ะ เตียง และเครื่องใช้อื่น ๆ เช่น ไม้ คราด แยก โบรม หวด ครุไม้ เรือ เป็นต้น
3. เป็นแหล่งเชื้อเพลิง คือ ฟืน ชี้อย่าง น้ำมันสน
4. เป็นแหล่งสมุนไพรรักษาโรค เช่น ฟ้าทะลายโจร เสดดพังพอน กุง
5. เป็นแหล่งทำกิน คือ ทำไร่ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์

3.4 การจัดการป่าของชุมชน

การจัดการป่าของชุมชนในอดีตไม่ได้มองในเรื่องของการอนุรักษ์ เพราะป่าคือผลประโยชน์ที่ทุกคนจะต้องแสวงหาเนื่องจากป่าในอดีตไม่มีใครเป็นผู้ดูแลรักษาอย่างชัดเจน แม้จะรู้อยู่ว่าเป็นป่าของรัฐ แต่ในความเข้าใจของชุมชนรัฐก็คือหลวง และหลวงก็คือชาวบ้านทุกคน ดังนั้น ทุกคนจึงถือว่าตนเองมีความชอบธรรมที่จะแสวงหาประโยชน์จากป่าไม่อย่างเต็มขีดความสามารถใครมีทุนมาก มีแรงมาก มีเครื่องมือ เครื่องมือมากก็สามารถบุกเบิก และครอบครองได้มาก นอกจากที่ดินแล้วไม้แปรรูปก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จูงใจให้ชาวบ้านบุกเบิกที่ป่า การดูแลรักษาป่าในมิติของชุมชนจึงยังไม่มี จะมีเพียงการกันพื้นที่ไว้เพื่อประโยชน์ในทางวัฒนธรรม คือ ป่าช้า และดอนปู่ตาเท่านั้น

สภาพของการจัดการพื้นที่ป่าเพื่อใช้ประโยชน์ของชุมชนบ้านบะไห ซึ่งเป็นชุมชนหลักที่อยู่ในเขตป่าตองหมองจะมีลักษณะรุนแรงกว่าป่าอื่น ๆ ที่เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากชุมชนแห่ง

นี่เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่า ต้องอาศัยป่าในการดำรงชีพเป็นหลัก และประชากรสำคัญคนที่อยู่ในชุมชนนี้เป็นคนที่อพยพมาจากพื้นที่หลากหลาย แต่ละครอบครัวที่มาต่างก็มุ่งมาแสวงหาประโยชน์ จึงมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ไม่มีความสามัคคีกัน กลุ่มที่อพยพมาใหม่ซึ่งไม่มีความผูกพันกับป่ามาก่อนก็จะหาประโยชน์จากป่าโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดกับป่า ส่วนกลุ่มที่อยู่มาก่อนแม้จะเห็นคุณค่าของป่าและอยากจะอนุรักษ์แต่ก็ควบคุมเขาไม่ได้ และอีกประการหนึ่งชุมชนนี้เป็นเขตพื้นที่ชายแดนอยู่ติดกับเขตประเทศลาว มีทางคมนาคมไปมาสะดวกและอยู่ในเขตป่า ปัญหาสังคมไม่ว่าจะเป็นยาเสพติด การพนันต่าง ๆ จะมีอยู่มากมาย ในปี พ.ศ. 2527 ได้มีศูนย์อนุรักษ์พันธุ์ไม้อุบลราชธานีมาตั้งอยู่เพื่อศึกษาวิจัยพันธุ์ไม้สน 2 ใบ และป่าไม้ทั่วไป แต่ก็ไม่สามารถควบคุมรักษาป่าไว้ได้ เนื่องจากชาวบ้านไม่เชื่อฟัง และเจ้าหน้าที่เองก็ไม่สามารถควบคุมรักษาชาวบ้านก็จะทำอะไรตามปกติเหมือนกับไม่มีเจ้าหน้าที่อยู่ ชาวบ้านเพิ่งมาเริ่มมีกิจกรรมในเชิงอนุรักษ์ขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2544 หลังจากได้รับเงินสนับสนุนจากโครงการกองทุนทางสังคม (SIF) มาจำนวน 90,000 บาท โดยมีกิจกรรมที่สำคัญ ดังนี้

1. การจัดทำแนวกันไฟเป็นถนนดินรอบเขตป่าชุมชนจำนวนประมาณ 400 ไร่
2. ตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาดูแลรักษาป่า และมีการเดินลาดตระเวนป่า
3. มีการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ว่าง
4. มีการตั้งกฎระเบียบของป่าขึ้นมาใช้บังคับร่วมกัน ดังนี้

1) ห้ามตัดไม้ เผลาป่า ถางป่า ในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนมีโทษปรับ 1,000 บาท พร้อมกับอบบรมสั่งสอน และประจาน แต่ถ้ายังทำอีกก็จับส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจ

2) ห้ามล่าสัตว์ ในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนมีโทษปรับ 1,000 บาท พร้อมกับอบบรมสั่งสอน และประจาน แต่ถ้ายังทำอีกก็จับส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจ

3) ห้ามชาวบ้านในชุมชนอื่นเข้ามาตัดไม้ หาของป่า หรือล่าสัตว์ในเขตป่าชุมชนของบ้านบะไห ฝ่าฝืนมีโทษปรับ 1,500 บาท

แม้จะมีการจัดการป่าของชุมชนอย่างเป็นทางการขึ้นแล้ว แต่จากการสังเกตพบว่าได้ดำเนินการไปตามเงื่อนไขการขอรับทุนจากโครงการสนับสนุนทางสังคมของกองทุน SIF เท่านั้น ขณะทำงานยังไม่มีระบบและไม่มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องการบุกรุกทำลายป่ายังมีให้เห็นเป็นระยะ ๆ ทั้งในรูปของการตัดไม้ และเผาป่า ดังรูปถ่ายในภาคผนวก

บทที่ 4

วัฒนธรรมกับการจัดการป่าของชุมชน

ป่าชุมชนเป็นป่าที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ด้วยมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งจะเห็นว่าบรรดาป่าทั้งหลายที่อยู่นอกเขตป่าอนุรักษ์ของทางราชการจะเป็นป่าประเภทป่าวัฒนธรรม เช่น ป่าช้า ดอนปู่ตา วัดป่า และป่าศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบอื่น ๆ ดังนั้น การคงอยู่ของป่าชุมชนโดยเฉพาะป่าชุมชนในเขตพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งมีการบุกรุกทำลายเพื่อใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมและมีอัตราส่วนของการบุกรุกสูง จึงมีป่าเหลืออยู่เป็นหย่อม ๆ เฉพาะประเภทป่าชุมชนที่เป็นป่าวัฒนธรรมเท่านั้น ทั้งนี้เพราะชุมชนในชนบทของประเทศโดยเป็นชุมชนที่ก่อตัวขึ้นมาบนฐานของการพึ่งพาธรรมชาติและพึ่งพาซึ่งกันและกัน ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ความเกรงกลัว และกตัญญูต่อธรรมชาติ ความเกรงใจ และความเคารพต่อผู้นำและผู้อาวุโสในชุมชนโดยเฉพาะผู้อาวุโสในตระกูลจะมีอยู่สูงมาก ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวได้หล่อหลอมรื้อยรัดให้คนในชุมชนมีชีวิตร่วมกันได้อย่างสงบสุขและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และพึ่งพาธรรมชาติมาได้อย่างเป็นปึกแผ่นจนสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งเป็นพื้นฐานวัฒนธรรมแบบไทยแท้ที่มีมิติทางศาสนธรรมเป็นหลักยึดทั้งในการปฏิบัติต่อกันระหว่างคนในชุมชนและปฏิบัติต่อธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นต่อแม่น้ำ ต่อภูเขา ต่อต้นไม้ หรือแม้แต่ต่อสัตว์เล็ก เป็นต้น จากการศึกษาการจัดการป่าไม้ด้วยมิติทางวัฒนธรรมของป่าชุมชนทั้ง 3 กรณี คือ ป่าชุมชนศรีสุก บ้านปากอ หมู่ 9 อำเภอเชียงโน ป่าชุมชนดงภูหล่น บ้านร่องเข อำเภอศรีเมืองใหม่ และป่าชุมชนตองหมอง บ้านบะไห อำเภอโขงเจียม ซึ่งการศึกษาค้นคว้าได้พบว่าแต่ละชุมชนได้มีการนำเอามิติทางวัฒนธรรมมาจัดการกับป่า ดังนี้

1. **ป่าศรีสุก** จากการศึกษาป่าศรีสุกบ้านปากอ หมู่ 9 เป็นกรณีศึกษา พบว่ามีวัฒนธรรมเด่น ๆ ในการจัดการป่า คือ

1.1 **บ้านปากอมีวัฒนธรรมแบบชวา** เป็นหมู่บ้านที่ตั้งกันอยู่เป็นกระจุก มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบพี่น้อง มีวัดเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม มีที่นาเป็นแหล่งสำคัญในการประกอบอาชีพ ด้วยเหตุนี้คนในชุมชนจึงไม่จำเป็นต้องแสวงหาประโยชน์จากป่าในลักษณะที่จะทำให้ป่าสูญเสียสภาพอีกต่อไป ประกอบกับชุมชนดังกล่าวมีความเจริญอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคม และอยู่ในเขตพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของจังหวัดอุบลราชธานี จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน

1.2 **วัฒนธรรมแบบเครือญาติ** เนื่องจากบรรพบุรุษของชาวบ้านปากอเป็นผู้ที่อพยพมาจากถิ่นเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความสืบเนื่องในสายตระกูลกันมายาวนานไม่ปรากฏ

ว่ามีปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ของคนในชุมชนที่จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาท และความแตกแยก ดังนั้น คนในชุมชนจึงมีความสามัคคีกันดี มีกิจกรรมอะไรในชุมชนทุกคนจะให้ความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดี จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการจัดการป่าชุมชน

1.3 วัฒนธรรมในการเคารพผู้อาวุโสในชุมชน ในหมู่บ้านปากอ หมู่ 9 มีผู้อาวุโสหลายคนที่มีอายุ 60 ปี ขึ้นไป และทุกคนจะมีความผูกพันอยู่กับป่ามาเป็นเวลานานเคยเห็นความอุดมสมบูรณ์ของป่าและเคยพึ่งพาป่ามาก่อน จึงเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าต่อมาผู้อาวุโสเหล่านี้ได้เป็นแกนนำสำคัญร่วมกับผู้นำของชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าวัฒนธรรม จึงทำให้คนอื่น ๆ ในชุมชนซึ่งเป็นลูกหลานและสะใภ้ เขย ยอมรับเชื่อฟังและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

1.4 วัฒนธรรมในด้านความผูกพันกับป่าในอดีต จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโส ในชุมชนอย่างเช่น พ่อสุนทร ชูบุญ อายุ 56 ปี ท่านได้เล่าว่าชีวิตของท่านได้ผูกพันกับป่าผืนนี้มาเกือบตลอดชีวิต แต่ก่อนเคยเห็นป่ามีความอุดมสมบูรณ์แต่ปัจจุบันป่าได้ถูกบุกรุกทำลายโดยบุคคลที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเห็นแล้วนึกเสียดายอยากจะฟื้นฟูป่ากลับคืนมาให้เหมือนเดิมแต่ไม่มีอำนาจและความสามารถที่จะดำเนินการได้จนกระทั่งเจ้าหน้าที่จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานีเข้ามาฝึกอบรมและส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าจึงยินดีให้ความร่วมมือเต็มที่ ปัจจุบันพ่อสุนทรได้ทำหน้าที่เหรียญกษาปณ์ของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปากอ หมู่ 9

1.5 วัฒนธรรมด้านความกตัญญู โดยพื้นฐานของชุมชนได้มีการหล่อหลอมให้มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นป่าไม้ แม่น้ำ ภูเขา หรือสัตว์ และบุคคลก็ตามก็จะให้ความกตัญญูต่อสิ่งนั้น ชาวบ้านปากอ หมู่ 9 เกือบทุกคนที่ให้การสัมภาษณ์ พูดตรงกันว่าป่าเคยให้ความร่มเย็น ให้อาหาร และให้การพึ่งพาอาศัยมาเป็นเวลานานเห็นป่าถูกทำลายแล้วนึกสงสาร อยากจะช่วยเหลือฟื้นฟูให้มีความสมบูรณ์กลับมาอีกครั้งหนึ่ง นอกจากจะคำนึงถึงบุญคุณของป่าแล้วยัง นึกถึงบรรพบุรุษที่เคยดูแลรักษาผืนป่าแห่งนี้ไว้จนเหลือมาถึงปัจจุบัน เมื่อมีผู้นำในการอนุรักษ์ป่าแห่งนี้ทุกคนจึงไม่ลังเลที่จะให้ความร่วมมือ

1.6 วัฒนธรรมในการเชื่อผู้นำ ผู้นำถือว่ามีบทบาทสำคัญในการดำเนินการด้านต่าง ๆ หากเป็นผู้นำที่เข้มแข็งเอาจริงเอาจังและเสียสละเพื่อชุมชน และจะสามารถช่วยงานพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดีจึงเพราะจะได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี กรณีบ้านปากอ หมู่ 9 คนในชุมชนจะให้ความเคารพเชื่อฟังนายทองสา ศรีสมุทร ประธานดำเนินการป่าศรีสุข ซึ่งอดีตเคยเป็นกำนันตำบลหนองเหล่า ปัจจุบันดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลหนองเหล่าด้วย นายทองสาเป็นคนที่มัลลยาศัยดีชอบบริการและ

ให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนในด้านต่าง ๆ จึงได้รับการยอมรับเชื่อฟังเวลาทำงานหรือโครงการใด ๆ จากหน่วยงานของทางราชการหรือของหมู่บ้านนายทองสาจะประสานร่วมมือกับนายกรมศรีสมุทร ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 9 ซึ่งเป็นญาติกัน และทั้งสองคนจะให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ดังนั้นจึงสามารถนำคนในชุมชนไปร่วมกิจกรรมการดูแลรักษาป่าได้เป็นอย่างดี

1.7 วัฒนธรรมในการสืบทอดมรดก ในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจข้าวของมีราคาแพง ที่ทำมาหากินลดน้อยลง คนส่วนหนึ่งได้หันมาพึ่งพาป่าตามธรรมชาติ แต่พบว่าป่าได้ลดน้อยลงจากเงื้อมมือของมนุษย์จึงมีความวิตกว่ากาลข้างหน้าต่อไปเมื่อไม่มีป่าแล้วลูกหลานที่เกิดมาในภายหลังจะอยู่อย่างไร การร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไว้เป็นมรดกของลูกหลานในอนาคตจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งไม่เช่นนั้นลูกหลานจะลำบากมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นผู้นำในชุมชนจึงได้ยกประเด็นนี้มาชักชวนและทุกคนก็เห็นด้วยและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีที่ผ่านมายังไม่ปรากฏว่ามีใครฝ่าฝืนและไม่ให้ความร่วมมือ นอกจากจะมีเหตุจำเป็นเป็นครั้งคราว

1.8 วัฒนธรรมในด้านความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพอารักษ์ โดยพื้นฐานด้านความเชื่อแล้วคนในชุมชนจะมีความเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของภูติผี วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะมีอิทธิพลเหนือชีวิตของมนุษย์ถ้าหากมนุษย์ทำดีและถูกใจก็จะได้รับประโยชน์ หรือความดีใส่ตัว แต่ถ้าทำผิดก็จะได้รับโทษตั้งแต่ฝนร้าย เจ็บป่วย จนถึงตาย ที่ป่าผืนนี้คนก็เชื่อเช่นนั้น แม้ในช่วงหลัง ๆ ความเชื่อจะลดน้อยลงไปบ้างแต่ก็มีส่วนช่วยในการทำให้ป่าคงสภาพอยู่ได้มากเช่นกัน ถ้าหากไม่มีความเชื่อดังกล่าวป่านี้ป่าศรีสุทธาอาจจะไม่เหลือเลยก็ได้

1.9 วัฒนธรรมในการให้ความเชื่อถือและยอมรับในระบบราชการ จุดเด่นทางวัฒนธรรมของคนอีสานทั่วไปจุดหนึ่งคือการให้ความเชื่อถือและร่วมมือกับราชการไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม เมื่อมีทางราชการขอความร่วมมือมาหรือมีนโยบายมาคนในชุมชนจะสามารถขานรับและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เพราะการได้มีส่วนร่วมในการทำงานกับทางราชการจะถือว่าเป็นสิ่งที่มีเกียรติและมีศักดิ์ศรีและจะได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากทางราชการด้วยเช่นกัน คนในบ้านปากอ หมู่ 9 ก็ไม่แตกต่างไปจากคนอีสานทั่วไป คือ ยังเชื่อถือและมีความภาคภูมิใจและมีเกียรติที่ได้ร่วมมือกันกับสำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี ยิ่งทางราชการได้ยอมรับในสิทธิของชุมชนในการเป็นเจ้าของป่าและได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแลป่าและใช้ประโยชน์จากป่าตามความเหมาะสมด้วยแล้วยังทำให้มีกำลังใจและความกระตือรือร้นในการร่วมกันดูแลรักษาป่ามากขึ้น

1.10 วัฒนธรรมในเรื่องของความกลัว ชาวบ้านในชนบทโดยทั่วไปและที่บ้านปากอ หมู่ 9 จะไม่นิยมไปใช้ประโยชน์จากป่ามากนัก จะมีเพียงบางคนในบางฤดูกาลเท่านั้น ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่า กลัว เช่น กลัวงู กลัวหลงทางหาทางออกไม่ได้เพราะป่ามีอาถรรพ์ กลัวสัตว์

ร้ายอื่น ๆ รวมทั้งกลัวทำผิดต่อกฎระเบียบของป่าแล้วจะถูกปรับ หรือถูกส่งดำเนินคดีตามกฎหมายด้วย ซึ่งความกลัวดังกล่าวได้มีส่วนช่วยในการยับยั้งไม่ให้คนบุกรุกเข้าไปในเขตป่าได้เป็นอย่างดี

1.11 วัฒนธรรมกล่าวขวัญ และการตำหนิ เนื่องจากคนในชุมชนชนบทมีความใกล้ชิดและรู้จักกันเป็นอย่างดี เมื่อใครทำอะไร และได้อะไรมา ก็จะรับรู้ทั่วกันไปหมด และก็จะพูดต่าง ๆ กันไปทั้งในทางบวกหรือทางลบแล้วแต่ผู้เล่าจะพอใจ ซึ่งส่วนใหญ่จะพูดถึงทางบวกบ้างเล็กน้อย แต่จะพูดถึงทางลบมาก ๆ และบางครั้งมีการขยายความอีกด้วย ดังนั้น วัฒนธรรมการกล่าวขวัญ “เว้าพื้น” ของคนในชุมชนจึงมีผลต่อการยับยั้งไม่ให้คนฝ่าฝืนกฎกติกาของชุมชนได้ด้วยเพราะกลัวว่าจะถูกกล่าวขวัญถึงในทางไม่ดี และอาจจะไม่มีใครอยากจะทำผิดด้วยถ้าหากฝ่าฝืนกติกาของสังคม

1.12 วัฒนธรรมในด้านความเกรงใจ ชาวบ้านที่ได้รับการกระตุ้นส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ของรัฐได้เห็นความสำคัญของป่า และหาทางช่วยกันในการดูแลรักษาและฟื้นฟูโดยมีการจัดอบรมและศึกษาดูงานเมื่อกลับมาแล้วได้หารือกันว่าแต่ละพื้นที่จะมีกิจกรรมอะไร อย่างไร และเมื่อใด โดยเจ้าหน้าที่จะให้ความสำคัญกับชุมชนและเป็นกัลยาณมิตรที่ดีของชุมชนทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักเห็นคุณค่าในส่วนหนึ่งและความเกรงใจอีกส่วนหนึ่งเพราะเจ้าหน้าที่จะเข้ามากระตุ้นส่งเสริมในลักษณะติดตามผลอยู่เป็นระยะ ๆ ถ้าหากไม่มีผลอะไรออกมาก็เกรงใจ และกลัวจะเสียความสัมพันธ์ที่มีต่อกันได้

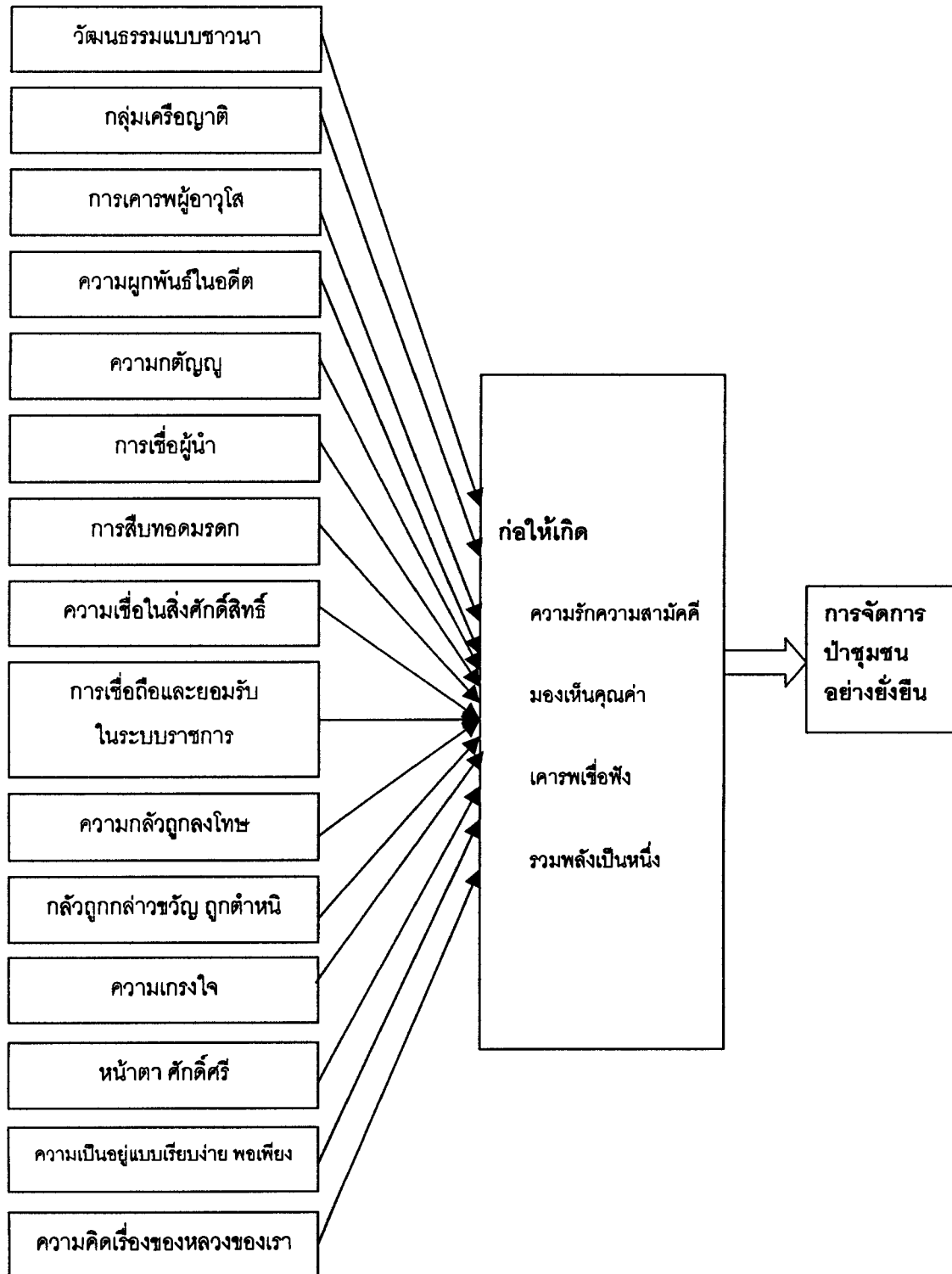
1.13 วัฒนธรรมในการมีหน้ามีตา และมีเกียรติ ในชุมชนยังเห็นว่าการทำอะไรให้เป็นผลสำเร็จและได้รับการยกย่องชมเชยจากหน่วยงานหรือบุคคลสำคัญเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่ควรจะได้รับอยู่ ดังนั้น การที่จะทำอะไรให้เป็นผลสำเร็จจึงเป็นงานที่ทุกคนจะต้องให้ความร่วมมือกัน ทั้งนี้เพื่อหน้าตาและศักดิ์ศรีของหมู่บ้านร่วมกัน เมื่อยกเหตุผลนี้มาอ้างก็จะทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกกลัวว่าจะเสียหน้าเหมือนกันจึงได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

1.14 วัฒนธรรมในด้านความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย พอเพียง โดยพื้นฐานของชุมชนก็จะมีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยผู้ที่เข้าไปเก็บของป่าจากป่าก็จะเก็บอย่างพอเพียงได้อยู่ได้กิน ไม่หวังที่จะได้ขายเพื่อหากำไร จากลักษณะของการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนในปัจจุบันจะมีลักษณะดังกล่าวแล้ว ซึ่งต่างจากในอดีตที่แต่ละคนพยายามที่จะแสวงหาและตัดทวงให้ได้ประโยชน์สูงสุดจากป่า

1.15 วัฒนธรรมหรือค่านิยมเกี่ยวกับคำว่า “ของหลวงของเรา” ในความเข้าใจของคนในชุมชนเข้าใจว่า ถ้าอะไรที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของสิ่งนั้นจะเป็นของหลวงหรือของรัฐ ซึ่งก็คือของทุกคน ดังนั้น ทุกคนจึงมีความรู้สึกว่าสิ่งนั้นไม่มีคุณค่าและไม่ใส่ใจที่จะดูแลรักษา มักจะพูดเสมอว่า “เอาเลยของหลวงดอก” เมื่ออะไรเป็นของหลวงผู้ที่ดูแลรักษาคือหลวง

ซึ่งได้แก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องถ้าหากเจ้าหน้าที่ดูแลไม่ได้ของสิ่งนั้นก็จะถูกทำลายไปโดย
ไม่ยั้ง ค่านิยมนี้ได้มีมายาวนานและฝังอยู่ในความรู้สึกของคนในชนบทมาตลอดจนถึงปัจจุบัน
ซึ่งยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้นอกจากจะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและมอบอำนาจในการจัดการให้
ตามความเหมาะสม เพื่อให้มีความรู้สึกร่วมว่าเป็นป่าของชุมชนมิใช่ป่าของรัฐหรือป่าของหลวง
ดังในอดีตที่เคยเป็นมาหลังจากที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดเข้ามาดำเนินการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนแล้ว
ทุกอย่างดีขึ้นเป็นลำดับเพราะชุมชนมีความรู้สึกที่ป่าแห่งนี้เป็นป่าของเรามิใช่ป่าของหลวง
อีกต่อไป

มิติทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
กรณีป่าศรีสุข บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

2. ป่าดงภูหล่น

ในชุมชนบ้านร่องเข ซึ่งเป็นหมู่บ้านแห่งเดียวของตำบลนาเลินที่มีการจัดตั้งป่าชุมชนจากการศึกษาพบว่า ชุมชนแห่งนี้มีวัฒนธรรมเด่นอยู่หลายอย่างที่หนุนเสริมต่อการรวมตัวกันจัดการป่าชุมชน ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวมีดังนี้

2.1 บ้านร่องเขเป็นหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมใกล้ป่า คือ มีอาชีพหลักในการทำนาแต่ต้องอาศัยป่าเป็นที่พึ่งในด้านไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งรับน้ำ และที่พักผ่อนหย่อนใจ ลักษณะดังกล่าวทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยผืนนาเป็นหลักเพียงอาศัยป่าเสริมในด้านอาหาร ไม้ใช้สอย และสมุนไพรบ้างเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ความจำเป็นที่จะบุกเบิกที่เพื่อใช้เป็นแหล่งแสวงหาประโยชน์เป็นหลักจึงไม่มี จะมีบ้างก็เพียงการบุกเบิกในเขตพื้นที่จับจองที่เคยได้จับจองไว้ก่อนที่จะมีการอนุรักษ์ป่าเท่านั้น

2.2 วัฒนธรรมแบบเครือญาติ ชาวบ้านร่องเขส่วนใหญ่จะสืบเชื้อสายมาจากวงศ์ตระกูลเดียวกัน ความสัมพันธ์ภายในชุมชนจึงมีลักษณะแบบพี่น้องทุกคนเสมือนเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน มีอะไรก็ปรึกษา แบ่งปัน และร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกัน ดังนั้น คนในชุมชนส่วนใหญ่จึงมีความรักสามัคคีกันดีว่าอะไรก็ตามกัน ทำอะไร ทำด้วยกัน ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนมีน้อยมาก ถ้ามีอะไรผู้อาวุโสในชุมชนจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยหาทางประนีประนอมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เพราะในชุมชนนี้มีคนอยู่เพียง 65 ครัวเรือน และจำนวน 277 คนเท่านั้น จึงไม่มีครอบครัวใดหัวดื้อแตกแถว

2.3 วัฒนธรรมการเคารพในผู้อาวุโส ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของผู้อาวุโสในชุมชน คือ จะให้คำปรึกษาแนะนำและอยู่เบื้องหลังของผู้นำที่เป็นทางการในชุมชนอย่างกรณีพ่อสอน คำสมศรี อายุ 71 ปี ประธานกรรมการป่าชุมชน ซึ่งเป็นผู้อาวุโสในชุมชนและเป็นลูกชายของต้นตระกูลแรก ๆ ที่อพยพมาตั้งบ้านร่องเข พ่อสอนจึงเป็นที่เคารพเชื่อฟังของคนในชุมชนรวมทั้งผู้ที่เป็นลูก เป็นหลาน เป็นเชย เป็นสะใภ้ด้วย จากการสัมภาษณ์ผู้ที่มาจากชุมชนอื่นซึ่งมาเป็นเชยของบ้านร่องเขได้รับการบอกเล่าว่า "เมื่อเรามาอยู่กับเพื่อน (ท่าน) ต้องดูเพื่อนเพื่อนพาท่าทำอะไรก็ต้องทำตามเพื่อน ไม่เช่นนั้นจะอยู่ลำบาก"

2.4 วัฒนธรรมความเชื่อในตัวผู้นำ ผู้ใหญ่บ้านคือนายฤทธิ ผากำ แม่จะอายุเพียง 38 ปีแต่เป็นคนในตระกูลใหญ่ของหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการหนุนหลังจากผู้อาวุโสในชุมชน ดังนั้น นายฤทธิ ผากำ จึงสามารถแสดงบทบาทความเป็นผู้นำในชุมชนได้เต็มความสามารถ รวมทั้งแนวคิดในการจัดการป่าชุมชนก็เกิดขึ้นในยุคที่นายฤทธิ ผากำ เป็นผู้ใหญ่บ้านนี้เองโดยผู้ใหญ่บ้านได้ประสานแนวคิดกับผู้อาวุโสในชุมชนและได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดี

2.5 วัฒนธรรมความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีในป่า คนในชุมชนบ้านร่องเขมมีความเชื่อในเทพาอารักษ์และเจ้าปู่ ซึ่งเชื่อว่าในเขตพื้นที่ป่ามีเจ้าปู่เป็นผู้ดูแลรักษา ใครจะทำอะไรในเขตป่าต้องบอกกล่าวไม่เช่นนั้นจะได้รับอันตราย ชาวบ้านจึงพากันเกรงกลัวจะใช้ประโยชน์จากป่าเพียงเท่าที่จำเป็น และต้องบอกกล่าวเหตุผลและจำนวนตามที่ต้องการไม่ใช่จนเกินความจำเป็นที่จะก่อให้เกิดความสูญเสียต่อป่า ในแต่ละปีจะมีพิธีการเช่นไหว้และบอกกล่าวให้ปกป้องดูแลผู้คนสัตว์เลี้ยงให้อยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อดังกล่าวทำให้คนในบ้านร่องเขมอ่อนน้อมง่ายไม่ดื้อดึง และแย่งชิงทรัพยากรจากป่า แต่ที่ป่าถูกทำลายกลับเป็นฝีมือของคนต่างถิ่นที่ไม่ได้มีความเชื่อและความผูกพันกับป่า

2.6 วัฒนธรรมด้านความผูกพันกับป่าในอดีต คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านร่องเขมที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป จะมีชีวิตผูกพันอยู่กับป่าเพราะในอดีตได้อาศัยป่าทำมาหากินมาตลอด เคยเห็นความอุดมสมบูรณ์ของป่า เมื่อเห็นป่าถูกทำลายแล้วนึกเสียดาย อยากให้ป่าคงอยู่และคืนสภาพเหมือนในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งผู้อาวุโสเหล่านั้นรู้ว่าโดยธรรมชาติของป่าแล้วขอเพียงไม่บุกรุกทำลายเท่านั้นก็จะกลับคืนสภาพเอง จึงได้มีการพูดคุยปรึกษาในลักษณะปรับทุกข์กันในกลุ่มชุมชนอยู่เป็นระยะ ๆ แต่ขาดอำนาจและความชอบธรรมที่จะไปดำเนินงานเพราะพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติดงภูถ้ำซึ่งดูแลโดยทางราชการ ต่อมาเมื่อทางราชการมีนโยบายให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าในนามของป่าชุมชนโดยมอบอำนาจในการจัดการให้กับชุมชนเพื่อไปดำเนินการตามที่เห็นเหมาะสม โดยให้เกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชนร่วมกันมากที่สุด จึงให้ความร่วมมือกับราชการด้วยความกระตือรือร้นและภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง หลังจากสามารถจัดการป่าได้แล้วพืชพรรณต่าง ๆ ในป่ากลับฟื้นคืนมา มีคนจากภายนอกชุมชนเข้าไปศึกษาเยี่ยมชมเยียนยิ่งทำให้มีกำลังใจและตั้งใจดูแลป่าเพิ่มมากขึ้น

2.7 วัฒนธรรมการสืบทอดมรดกและความห่วงใยลูกหลาน จากการพูดคุยกลุ่มกับคณะกรรมการป่าชุมชน ทุกคนจะพูดตรงกันว่าต้องการกันพื้นที่ป่าตรงนี้ไว้เป็นมรดกของลูกหลาน ซึ่งไม่รู้ว่ในอนาคตข้างหน้าเขาจะอยู่อย่างไร กินอย่างไรถ้าไม่มีป่า ขนาดพวกเราทุกวันนี้ก็ลำบากพอสมควรแล้ว ถ้าหากเราสามารถกันที่ป่าเอาไว้เยอะ ๆ และฟื้นฟูให้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาใหม่ป่าจะเป็นที่พึ่งพาอาศัยของลูกหลานได้อย่างน้อยก็จะเป็นแหล่งอาหาร ยาสมุนไพร และไม้ใช้สอยตามความจำเป็น ซึ่งในอนาคตจะหาได้ยากและมีราคาแพง

2.8 ความศรัทธา เชื่อถือ และการยอมรับในระบบราชการ ในอดีตที่ผ่านมาข้าราชการของทุกหน่วยงานโดยเฉพาะของกรมป่าไม้จะทำหน้าที่เป็นเจ้าของป่าเป็นผู้ปกป้องดูแลป่า กล่าวโทษ จับกุมชาวบ้านผู้บุกรุกป่าแม้เพียงยังชีพก็ตามแต่จะหนุนช่วยและสนับสนุนพวกนายทุนที่ได้รับสัมปทานป่าให้ตัดไม้ทำลายป่าไปต่อหน้าต่อตาของคนในชุมชน แต่มาปัจจุบัน

เจ้าหน้าที่กลับเปลี่ยนท่าทีไปเป็นมิตรกับประชาชน ชักชวนประชาชนมาร่วมกันดูแลรักษาป่า และยังให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์เอง รวมทั้งควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าเอาไว้ด้วย นอกจากนี้ยังเป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำถึงวิธีการดูแลรักษาป่าและให้หลักประกันในการกระทำต่าง ๆ ของชุมชนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เช่น ถ้ามีใครฝ่าฝืนกฎระเบียบของป่าที่ชาวบ้านกำหนดขึ้น เจ้าหน้าที่จะดำเนินการตามกฎหมายในขั้นตอนต่อไป ลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนมีความเชื่อมั่น มีกำลังใจ และมีศักยภาพในการดำเนินงานมากขึ้น

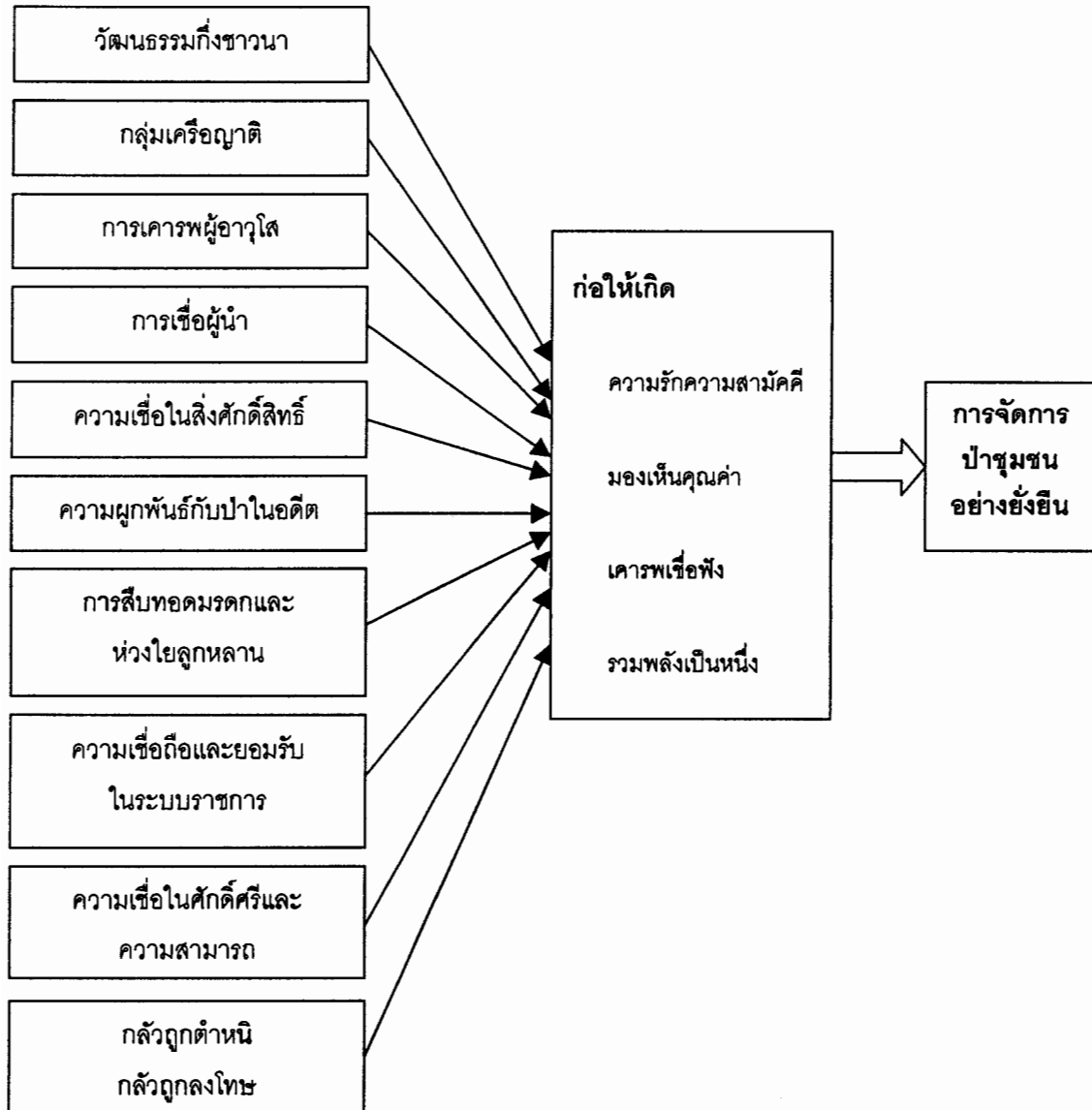
2.9 วัฒนธรรมในด้านเรื่องศักดิ์ศรีและความสามารถ ชุมชนบ้านร่องเข นอกจากจะได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้และส่วนราชการต่าง ๆ ในระดับอำเภอโดยมีเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ระดับปลัดอาวุโส หัวหน้าสถานีตำรวจเข้าไปเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ และให้คำมั่นสัญญาว่าถ้ามีปัญหาอะไรให้บอก นอกจากให้กำลังใจแล้วยังมีการประกายกย่องและตักเตือนคนในชุมชนอื่นว่าถ้าใครฝ่าฝืนกฎระเบียบของป่าบ้านร่องเขจะถูกตำรวจจับกุมอีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อมี พ.ศ. 2544 คณะกรรมการป่าชุมชนได้รับการจัดสรรงบประมาณจากโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) จำนวน 267,125 บาท เพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่า ซึ่งเงินจำนวนดังกล่าวถือว่าเป็นจำนวนที่มากและเป็นเงินที่ผ่านตรงไปยังชุมชนโดยไม่ต้องผ่านระบบราชการยิ่งทำให้ชุมชนมีความภาคภูมิใจ มีความเชื่อมั่นในขีดความสามารถของตนเองมากขึ้น สิ่งเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นให้คนทำงานมีขวัญกำลังใจที่จะทำงานเพื่อส่วนรวมต่อไป

2.10 วัฒนธรรมในเรื่องของความกลัว ชาวบ้านในชนบทโดยทั่วไปและที่บ้านป่าก่อ หมู่ 9 จะไม่นิยมไปใช้ประโยชน์จากป่ามากนัก จะมีเพียงบางคนในบางฤดูกาลเท่านั้น ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่า กลัว เช่น กลัวงู กลัวหลงทางหาทางออกไม่ได้เพราะป่ามีอาถรรพ์ กลัวสัตว์ร้ายอื่น ๆ รวมทั้งกลัวทำผิดต่อกฎระเบียบของป่าแล้วจะถูกปรับ หรือถูกส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย ด้วย ซึ่งความกลัวดังกล่าวได้มีส่วนช่วยในการยับยั้งไม่ให้คนบุกรุกเข้าไปในเขตป่าได้เป็นอย่างดี

2.11 วัฒนธรรมกล่าวขวัญ และการตำหนิ เนื่องจากคนในชุมชนชนบทมีความใกล้ชิดและรู้จักกันเป็นอย่างดี เมื่อใครทำอะไร และได้อะไรมากก็จะรับรู้ทั่วกันไปหมด และก็จะพูดต่าง ๆ กันไปทั้งในทางบวกหรือทางลบแล้วแต่ผู้เล่าจะพอใจ ซึ่งส่วนใหญ่จะพูดถึงทางบวกบ้างเล็กน้อย แต่จะพูดถึงทางลบมาก ๆ และบางครั้งมีการขยายความอีกด้วย ดังนั้น วัฒนธรรมการกล่าวขวัญ “เว้าพื้น” ของคนในชุมชนจึงมีผลต่อการยับยั้งไม่ให้คนฝ่าฝืนกฎกติกาของชุมชนได้ด้วยเพราะกลัวว่าจะถูกกล่าวขวัญถึงในทางไม่ดี และอาจจะไม่มีใครอยากจะถูกค้าสมาคมด้วยถ้าหากฝ่าฝืนกติกาของสังคม

จากสิ่งทั้งหมดที่กล่าวมาจะผสมผสานหล่อหลอมให้คนในบ้านร่องเซประสานใจ ประสานพลังเป็นหนึ่งเดียว ผลักดันให้เกิดป่าชุมชนขึ้นมาจนสามารถต่อต้านและยับยั้งการบุกรุกทำลายป่าได้โดยเด็ดขาดแม้แต่ไฟป่าซึ่งเป็นศัตรูอันสำคัญยิ่งของป่าในหน้าแล้งก็ไม่เคยเยื้องกลายเข้ามาในเขตพื้นที่ป่าชุมชนของบ้านร่องเซอีกเลย ในขณะที่พื้นที่นอกเขตถูกบุกรุกแผ้วถางและไฟป่าเผาผลาญจนแทบหมดสิ้น ไม่น้อยใหญ่ที่เคยสูญหายไปในอดีตเช่น ผักหวาน ไม้ไผ่เปราะ ใต้ถุนยกขึ้นมาใหม่อย่างน่าอัศจรรย์ จึงพูดได้อย่างเต็มปากว่าในกรณีบ้านร่องเซนี้ชุมชนสามารถจัดการป่าเพื่อประโยชน์ของชุมชนได้ โดยส่วนราชการเพียงแต่เป็นที่เลี้ยงให้คำปรึกษาแนะนำ และเป็นแรงหนุนอยู่เบื้องหลังเท่านั้น

**มิติทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการจัดการประชุมชนอย่างยั่งยืน
กรณีป่าดงพญาเย็นบ้านร่องเข ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี**

3. ป่าดองหมอง

บ้านบะไหซึ่งเป็นชุมชนกรณีศึกษาในเขตพื้นที่ป่าดองหมอง เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางด้านความคิด เนื่องจากคนที่มารวมตัวกันอยู่ในชุมชนบ้านบะไหมาจากหลายพื้นที่ จึงไม่สามารถที่จะหล่อหลอมแนวคิดความเชื่อให้เป็นหนึ่งเพื่อนำไปจัดการกับป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น ป่าซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในเขตนี้จึงเสื่อมโทรมและลดหายไป ในระยะเวลาอันรวดเร็ว ด้วยสาเหตุสำคัญ ๆ ดังนี้

3.1 ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนทำให้ขาดเอกภาพ โดยที่ชุมชนบ้านบะไหประกอบด้วยผู้คนที่อพยพมาจากหลายพื้นที่ด้วยเหตุผลการย้ายบ้านใหม่เพื่อไปแสวงหาถิ่นที่มีความอุดมสมบูรณ์ซึ่งสะดวกในการทำมาหากิน ดังนั้น คนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนจึงพยายามดำเนินชีวิตไปตามแนวคิด ความเชื่อของตนเองโดยไม่ยอมเชื่อฟังใครและไม่มีวัฒนธรรมใดเป็นวัฒนธรรมเด่นที่จะหล่อหลอมคนในชุมชนให้มีแนวคิดความเชื่อเป็นหนึ่งเดียว ชุมชนของบ้านบะไหจึงเป็นชุมชนที่ขาดเอกภาพและขาดความเป็นชุมชนตามความหมายทางสังคมวิทยา คือ ไม่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเพื่อประโยชน์ร่วมกันอย่างแท้จริง แม้จะมีการมาอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกันก็ตาม

3.2 ขาดอาชีพหลัก บ้านบะไหตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าตามแนวชายแดนไทย – ลาว คนที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านบะไหส่วนใหญ่จะมีฐานะไม่มั่นคง เนื่องจากเป็นผู้อพยพหรือย้ายบ้านมาใหม่เมื่อประมาณ 30 ปี มาแล้ว จึงอาศัยการบุกเบิกพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นเนินมีสภาพดินเป็นดินร่วนปนทรายเพื่อใช้ในการทำไร่ จึงมีที่นาเพียงเล็กน้อยส่วนใหญ่จะทำไร่ข้าวแทนนาข้าวซึ่งได้ผลผลิตต่ำ ดังนั้น คนในชุมชนจึงอาศัยป่าเป็นหลักในการดำรงชีพ เช่น โพงงู้าคาขายบ้าง แปรรูปไม้ขายบ้าง เลื่อยมาสร้างบ้านแล้วรื้อขายบ้าง ทำไร่บ้าง เก็บของป่าขายบ้าง เป็นต้น ซึ่งสภาพการดังกล่าวทำให้คนในชุมชนเห็นว่าป่าเป็นแหล่งรายได้ และผลประโยชน์ทุกคนจึงหาประโยชน์จากป่าไม้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งมีสภาพคล้ายคลึงกันกับบางหมู่บ้านในเขตพื้นที่ป่าดงภูถ่ม ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จนไม่สามารถประกาศเป็นเขตป่าชุมชนได้ เพราะถ้าเป็นป่าชุมชนแล้วไม่ทราบว่าคุณในชุมชนจะทำมาหากินอย่างไร เนื่องจากไม่มีอาชีพหลักพอที่จะยึดถือในการเลี้ยงชีพได้

3.3 ขาดผู้นำที่คนในชุมชนให้การยอมรับ แม้ในชุมชนบ้านบะไหจะมีผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งกลุ่มต่าง ๆ อยู่หลายกลุ่มแต่ดูเหมือนว่าเป็นเพียงกลุ่มที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเป็นครั้งคราวในลักษณะกลุ่มเฉพาะกิจเท่านั้น ไม่มีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ผู้นำกลุ่ม รวมทั้งผู้นำของชุมชนขาดการยอมรับของคนในชุมชนเพราะแต่ละกลุ่มก็พยายามที่จะอยู่ภายในกรอบของตนเองไม่ยอมเชื่อฟังคนในกลุ่มอื่น ดังนั้น ผู้นำทั้งผู้นำ

กลุ่ม และผู้นำชุมชนจะสามารถนำได้เพียงคนในกลุ่มของตนเองเท่านั้น ดังนั้นชุมชนแห่งนี้ จึงอ่อนแอขาดพลังที่จะขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมาย

3.4 ขาดความผูกพันกับป่า เนื่องจากคนในหมู่บ้านบะไหส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพมาจากต่างถิ่นจึงขาดความผูกพันระหว่างชีวิตของตนเองกับป่า เพราะไม่ได้เกิดในป่า แต่มาอยู่ป่าเพื่อหาประโยชน์จากป่า ดังนั้นชีวิตกับป่าจึงแทบไม่มีความหมายต่อกันนอกจากความหมายในเชิงผลประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าเท่านั้น เมื่อชีวิตไม่ได้มีความผูกพันกับป่า เวลาเห็นป่าถูกทำลายก็จะรู้สึกว่าเป็นเรื่องปกติไม่ปรากฏเห็นใครทุกข์ร้อนแต่อย่างไรต่างก็เฉย ๆ เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างดำเนินชีวิตไปตามเส้นทางของตนเอง

3.5 ขาดสำนึกในความเป็นเจ้าของ จากการสังเกตพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับป่าของคนในชุมชนบ้านบะไหคล้ายกับว่าไม่มีสำนึกในความเป็นเจ้าของในป่าผืนนี้เลย ดูจะเข้าใจว่าป่าเป็นของรัฐหรือของหลวง ซึ่งเป็นภาระของเจ้าหน้าที่เท่านั้นที่จะต้องรักษาสวนชาวบ้านไม่มีส่วนเกี่ยวข้องนอกจากจะใช้ประโยชน์จากป่าเท่านั้น ซึ่งความสำนึกดังกล่าวสังเกตได้จากคำพูดที่ว่า “เผาป่าประชิดเจ้าหน้าที่ศูนย์อนุรักษ์มัน อยากรู้ว่ามันจะทำอะไร”

3.6 ขาดความสัมพันธ์กับระบบราชการ เนื่องจากชาวบ้านบะไหเป็นนักบุกเบิกจึงมีชื่อเสียงที่ไม่ดีในทางทำลายป่า และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในหมู่นักอนุรักษ์ของสำนักงานป่าไม้เขต เมื่อปี พ.ศ. 2527 สำนักงานป่าไม้เขตจึงไปตั้งมนุษย์ศูนย์อนุรักษ์พันธุ์ไม้ขึ้นใกล้ ๆ กับหมู่บ้านบะไหเพื่อคอยควบคุมการตัดไม้ทำลายป่าและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่าแต่ดูเหมือนจะไม่เป็นผลเพราะชาวบ้านไม่เชื่อฟัง ยิ่งไปกว่านั้นยังมองเห็นเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นปฏิปักษ์ต่อชุมชนอีกโดยพูดในทำนองว่า “ที่พวกเขาอยากได้พากันเลือกตัดแต่ต้นดี ๆ ไปที่พวกเรา ตัดมาสร้างบ้านเพื่ออยู่อาศัยเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ถูกจับ” และในทำนองเดียวกันทางเจ้าหน้าที่ก็มองว่าคนบ้านนี้หัวแข็งคบยาก ไม่อยากยุ่งด้วย จากมุมมองดังกล่าวจึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบราชการเป็นไปในทางลบ ซึ่งไม่เอื้อต่อการจัดการป่าชุมชนแต่อย่างใด ซึ่งต่างจากกรณีป่าศรีสุข และป่าดงภูหล่นที่กล่าวแล้ว

3.7 ขาดผู้อาวุโสที่เป็นแกนหลักของชุมชน แม้ในชุมชนจะมีพ่อสิงห์คำ ลำเนา ซึ่งเป็นอดีตผู้ใหญ่บ้านและเป็นผู้อาวุโสที่คนในชุมชนให้ความเคารพยำเกรง แต่ก็อยู่ในกลุ่มของคนที่เป็นชาวบ้านบะไหดั้งเดิม กลุ่มที่อพยพมาจากบ้านห้วยยางเท่านั้น ส่วนคนที่อพยพมาจากถิ่นอื่นเป็นแต่เพียงรับรู้เท่านั้น พ่อสิงห์คำ ลำเนา ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ทราบเท่าที่ยังไม่พบว่าเขามีความผิดอะไรในทำนองเดียวกับกลุ่มอื่น หรือกลุ่มที่อพยพมาจากจังหวัดศรีสะเกษก็รวมตัวกันเข้าไปเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านจากกลุ่มอื่นก็ไม่ยอมรับและไม่เชื่อฟัง

ดังนั้นเวลาประชุมกันแต่ละครั้งจึงหาข้อสรุปเพื่อจะนำไปสู่การปฏิบัติไม่ได้เพราะต่างฝ่ายต่างก็ไม่ยอมรับฟังกัน

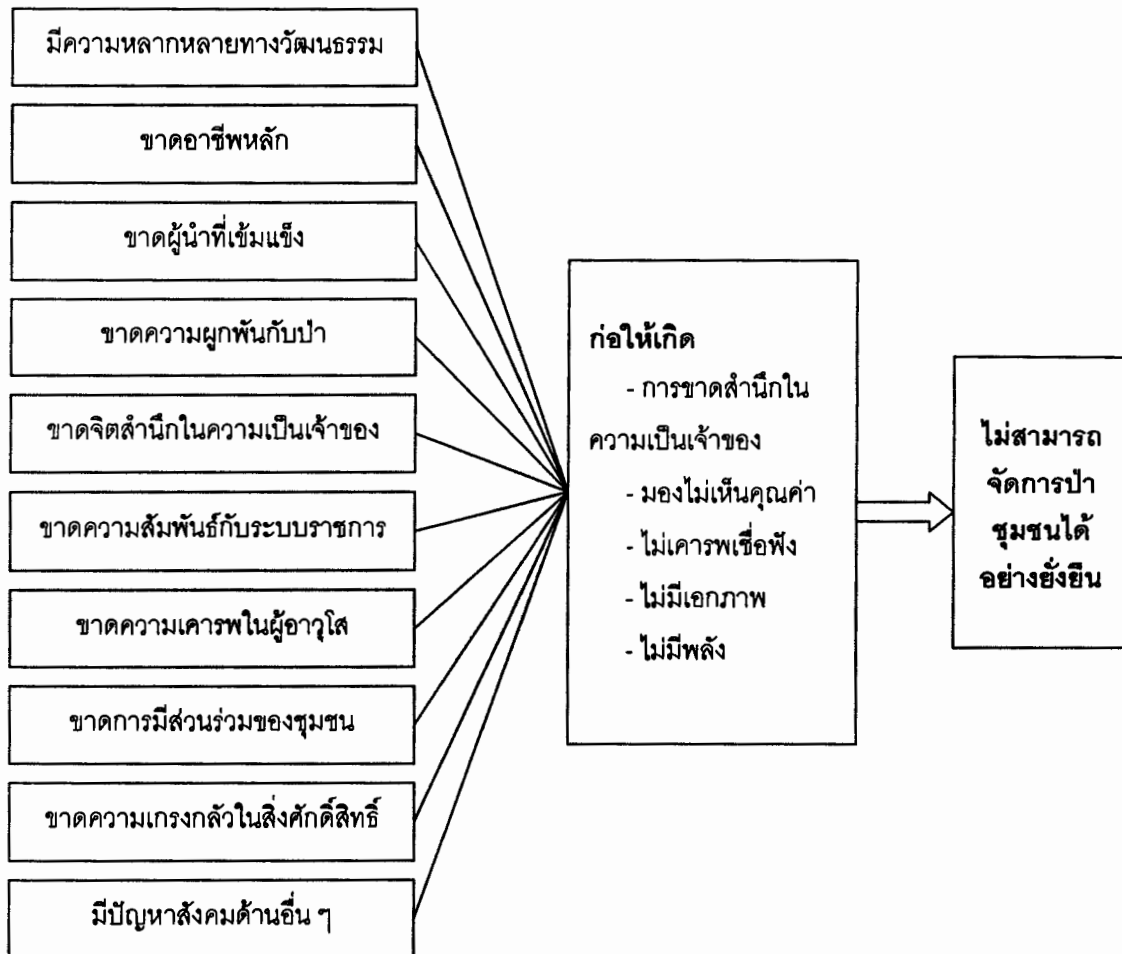
3.8 ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน เนื่องจากปัญหาหลาย ๆ อย่างที่กล่าวมาทำให้คนในชุมชนต่างไม่ไว้วางใจกัน และไม่จริงใจต่อกันจึงมีความระแวงต่อกัน การที่จะทำอะไรในทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมจึงเป็นการยากที่จะระดมคนออกมามีส่วนร่วมได้

3.9 ขาดความเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนแห่งนี้ในอดีตเคยมีอยู่คู่กับป่า ปัจจุบันป่าถูกทำลาย ความเชื่อความเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายได้ลดลงไปด้วยนั้น ดอนปู่ตาที่อยู่ในเขตป่าข้างหมู่บ้านแม้จะมีการเช่นไหว้บวงสรวงอยู่เป็นปกติแต่ก็ไม่สามารถรักษาสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าไว้ได้ในปีที่มีการศึกษาคือ ปี 2545 ไฟไหม้ป่าดอนปู่ตาจนหมด

3.10 มีปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ นอกจากจะมีปัญหาในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วบ้านบะไ้เป็นหมู่บ้านที่มีปัญหาสังคมในด้านอื่น ๆ อีกมาเช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาการพนัน เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้นับวันแต่จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เนื่องจากมีพื้นที่ติดกับชายแดน มีเส้นทางคมนาคมสะดวกแต่อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง ชุมชนอ่อนแอ ขาดความเป็นเอกภาพ ไม่มีใครควบคุมดูแลได้ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีอาชีพเป็นหลัก มีครอบครัวของคนลาวเข้ามาอาศัยปะปนอยู่ด้วย ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ยากที่จะแก้ไขเยียวยาได้ และจากสภาพปัญหาสังคมดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อปัญหาเรื่องป่าด้วย

จากสภาพทั้งหมดที่กล่าวมาจะเห็นว่าชุมชนบ้านบะไ้ขาดปัจจัยหนุนทางวัฒนธรรมแทบทุกอย่างที่ชุมชนอื่นมี จึงไม่มีสิ่งที่จะมาหล่อหลอมให้ชุมชนมีความเป็นเอกภาพ มีความเข้มแข็ง มีสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม และต่อสังคมตัวเอง ชุมชนจึงขาดพลัง ขาดทรัพยากรบุคคลที่จะเสียสละ และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับชุมชนและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสร้างไว้เป็นมรดกตกทอดไปยังลูกหลานด้วย

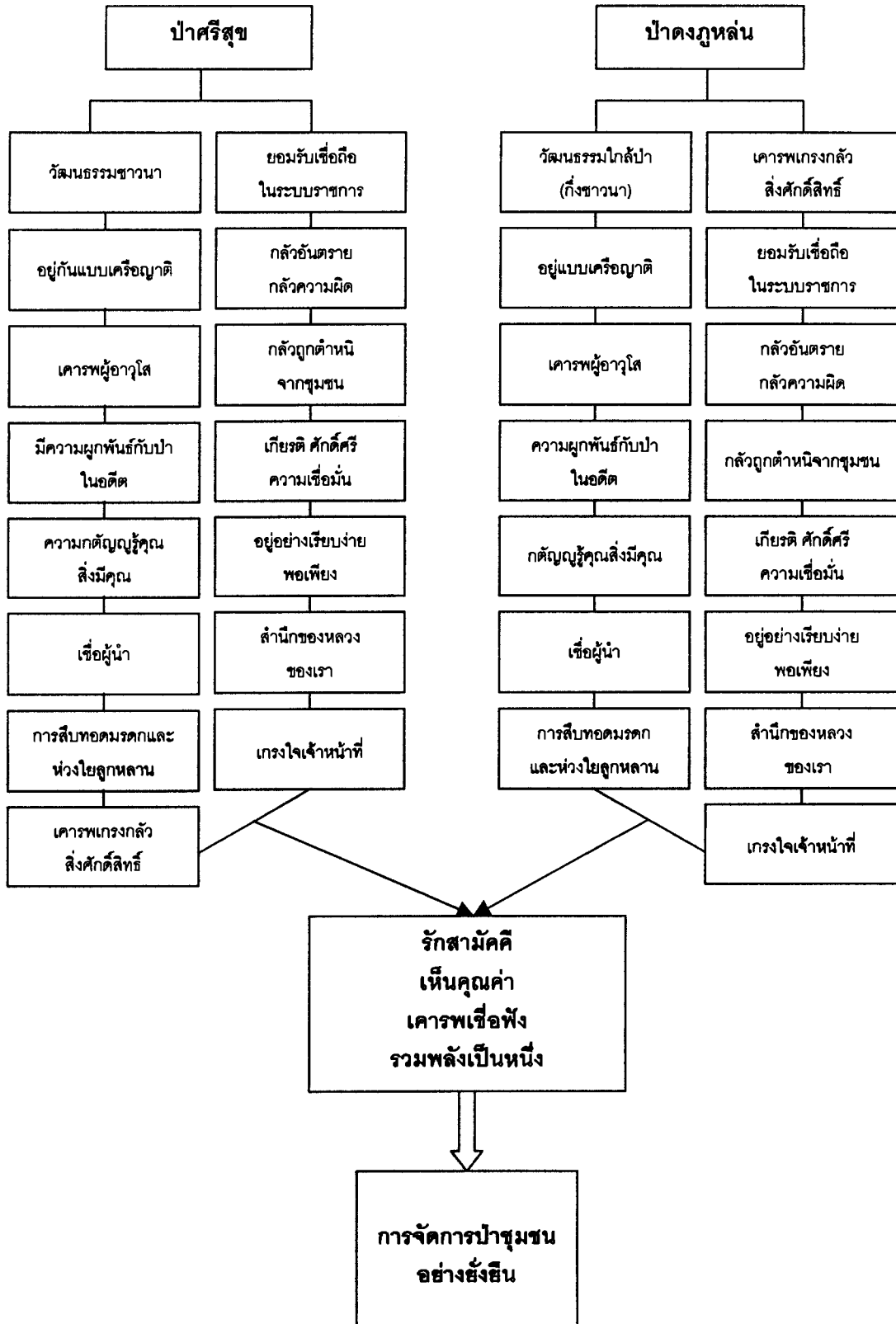
มิติทางวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการป่าชุมชน กรณีบ้านพะโ
ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

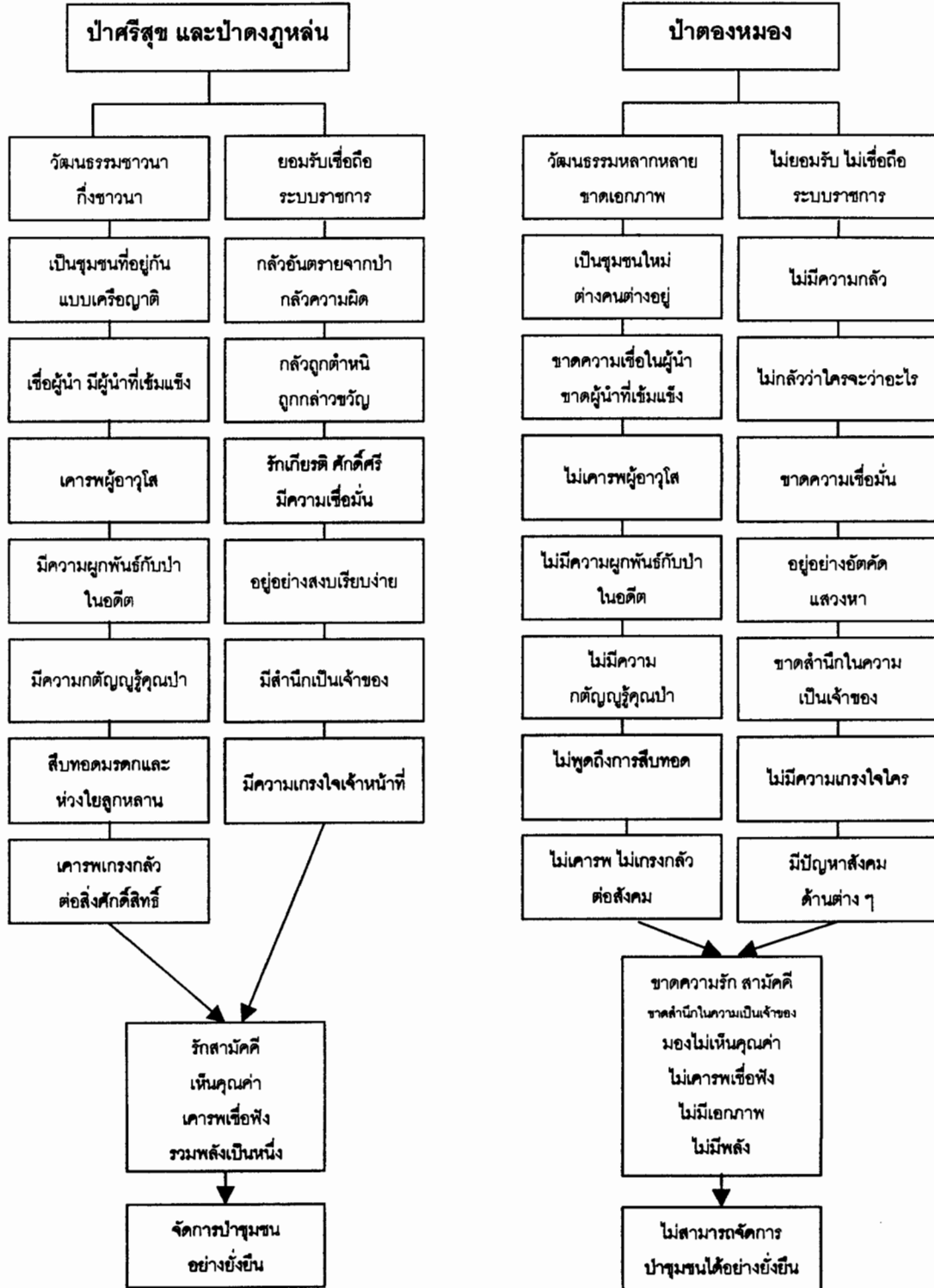
4. เปรียบเทียบกรณีทั้ง 3 ป่า

ถ้าหากจะเปรียบเทียบปัจจัยทางวัฒนธรรมของกรณีทั้ง 3 ป่า จะเห็นได้ชัดเจนว่า กรณีป่าศรีสุข บ้านป่าก่อ หมู่ 9 และดงภูหล่นบ้านร่องเข หมู่ 4 มีความคล้ายคลึงกันมาก ส่วนป่าตองหมองบ้านบะไหจะแตกต่างจาก 2 กรณีแรกอย่างสิ้นเชิง ซึ่งสามารถบอกได้ว่าปัจจัยทางวัฒนธรรมดังกล่าวที่มีอยู่ในชุมชนทั้ง 2 แห่ง คือ ชุมชนบ้านป่าก่อ และชุมชนบ้านร่องเขน่าจะเป็นปัจจัยร่วมที่สำคัญที่จะนำไปสู่ความรักสามัคคี มองเห็นคุณค่าของป่า มีความเคารพเชื่อฟังในผู้นำแล้วรวมพลังเป็นหนึ่งเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน และเพื่อลูกหลานของตนเองในอนาคตด้วย ซึ่งสามารถที่จะยกเอาปัจจัยดังกล่าวมาเปรียบเทียบให้เห็นได้ดังแผนภูมิ ดังนี้

เปรียบเทียบปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชน
อย่างยั่งยืนของป่าศรีสุข และป่าดงภูหล่น

**เปรียบเทียบปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการจัดการประชุมชน
กรณีป่าศรีสุข ป่าดงภูหล่น และป่าตองหมอง**

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกศึกษาป่าชุมชน 3 แห่ง ในจังหวัดอุบลราชธานี คือ ป่าศรีสุข ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน เป็นป่าที่มีสภาพเสื่อมโทรมแต่มีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง ป่าดงภูล่าน ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ เป็นป่าที่ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์ และมีองค์กรชุมชนที่ค่อนข้างมีความเข้มแข็ง และป่าตองหมอง ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ และฟืนมีองค์กรชุมชนขึ้นมาดูแลได้เพียง 1 ปี เป็นกรณีศึกษา ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะค้นหาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนทั้ง 3 แห่งนั้นเพื่อที่จะนำเอาวัฒนธรรมเด่นดังกล่าวไปขยายผลในพื้นที่เป้าหมายอื่นต่อไป และเพื่อที่จะหาแนวทางในการประยุกต์ใช้กฎเกณฑ์ทางกฎหมายและแนวปฏิบัติต่าง ๆ ของทางราชการที่เป็นอยู่ปัจจุบันให้สอดคล้องกับวิถีทางวัฒนธรรมของชุมชนโดยให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ด้วยการเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างยั่งยืน

ส่วนวิธีการวิจัยได้มีการศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อหาความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชนจากเอกสารและงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาวิจัยเอาไว้ และได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของป่าที่เป็นกรณีศึกษาจากสำนักงานป่าไม้จังหวัด สำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานี และจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ คือ จากสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลจากหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ อบ. 4 จากนั้นได้มีการศึกษาเจาะลึกในพื้นที่เป้าหมายทั้ง 3 แห่ง โดยมีนักวิจัยผู้ช่วยซึ่งคือนักศึกษาสถาบันราชภัฏอุบลราชธานี ชั้นปีที่ 3 จำนวน 5 คน แยกตัวเข้าไปอยู่ในชุมชนในช่วงปิดภาคเรียนระหว่างเดือนมีนาคม – พฤษภาคม 2545 เป็นระยะเวลา 3 เดือน โดยผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาสัมภาษณ์แกนนำชุมชนและศึกษาสภาพป่าเป็นครั้งคราว พื้นที่ละ 3 ครั้ง ส่วนนักวิจัยผู้ช่วยได้ทำการศึกษา สังเกต และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ กับชุมชน และได้สัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้างผู้นำชุมชนที่เป็นทางการจำนวนชุมชนละ 5 คน ไม่เป็นทางการ 10 คน ผู้อาวุโสในชุมชนจำนวน 10 คน คณะกรรมการป่าชุมชน 3 คน ประชาชนทั่วไป 7 คน และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ คือ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้บริหารและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จำนวน 2 คน ผลการวิจัยมี ดังนี้

1. สภาพของป่าชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีลักษณะที่แตกต่างกันโดยป่าศรีสุข ตั้งอยู่ในเขตที่ราบ ส่วนในของจังหวัดมีชุมชนหนาแน่นเป็นชุมชนเก่าแก่ มีอายุตั้งแต่ประมาณ 200 ปี ขึ้นมา

ป่าได้ถูกทำลายเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2531 – 2540 จะมีความรุนแรงมากที่สุด หลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา เริ่มมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูแต่ยังไม่เป็นระบบจนกระทั่งปี พ.ศ. 2542 เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดได้เข้าไปให้การฝึกอบรม และพาไปศึกษาดูงาน จึงได้มีการจัดตั้งป่าศรีสุขบ้านปากอ หมู่ 9 ขึ้นเป็นป่าชุมชน และมีคณะกรรมการขึ้นมาดูแลรักษาฟื้นฟูกันอย่างจริงจัง ปัจจุบันป่าค่อนข้างจะมีความอุดมสมบูรณ์และอยู่ระหว่างการฟื้นตัว มีไม้ขนาดกลางและขนาดเล็กขึ้นเป็นจำนวนมาก ป่าดงภูหล่น ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ภูเขาขนาดเล็ก สลับซับซ้อนหลายลูก มีพื้นที่กว้างใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ชายแดนประเทศลาวในอดีตเคยเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี ป่าได้รับสัมปทานและถูกบุกรุกทำลายจากราษฎรในพื้นที่และนอกพื้นที่เพื่อเป็นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย และเพื่อการจำหน่ายมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา แต่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป พึ่งมามีความรุนแรงในช่วง ปี พ.ศ. 2535 – 2540 ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันป่าไม้ถูกกันเอาไว้ให้เป็นป่าชุมชนและห้ามมีการบุกรุกทำลาย และใช้ประโยชน์อื่นใด ดังนั้น ป่าที่เคยเสื่อมโทรมจนแทบจะหมดป่า สภาพของความเป็นป่าในอดีตได้ฟื้นตัวกลับมาเป็นป่าที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ มีพืช สัตว์หลายชนิดที่เคยมีในอดีตปรากฏให้เห็น และป่าดงหมอง เป็นป่าที่ตั้งอยู่บนเนินราบติดกับชายแดนประเทศลาว มีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์มากมีพื้นที่ขนาดใหญ่และไม้สน 2 ใบ ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก มีชุมชนเบาบางแต่เป็นคนอพยพมาจากต่างถิ่นในลักษณะหลากหลายแต่ละคน มุ่งมาแสวงหาที่ทำกินและผลประโยชน์อื่น ๆ จากป่า ดังนั้น ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์จึงถูกทำลายด้วยการตัดสร้างบ้าน แปรรูปชาย ทำเป็นที่นา ทำไร่ ไฟเผา ติดต่อกันเรื่อยมา และได้ให้สัมปทานกับบริษัทเอกชนในช่วงปี พ.ศ. 2511 – 2531 ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ปัจจุบันป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์เหลืออยู่เป็นหย่อม ๆ เหลือแต่ไม้ขนาดกลาง และไม้ขนาดเล็ก และการบุกรุกยังมีอยู่อย่างต่อเนื่องทั้งการลักลอบตัดเพื่อแปรรูปชายและการเผาป่า

2. การจัดการป่าของชุมชน ทั้ง 3 ชุมชนที่เป็นชุมชนเป้าหมายในการศึกษาคั้งนี้ แต่ละชุมชนได้มีวิธีการจัดการป่าคล้ายคลึงกัน ดังนี้

2.1 ป่าศรีสุข บ้านปากอ หมู่ 9 ซึ่งเป็นหมู่บ้านหลักในเขตพื้นที่ป่าศรีสุขที่เป็นกรณีศึกษาได้มีวิธีการจัดการป่าในรูปของการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นหลัก และมีการอนุรักษ์ไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกันในทางวัฒนธรรมประจำหมู่บ้านบ้างเป็นบางส่วน คือ พื้นที่ป่าช้า และดอนปู่ตานอกนั้นจะใช้เป็นที่ทำกินและเป็นแหล่งอาหารจนกระทั่งป่าไม้ถูกทำลายไปเกือบหมดจึงได้หันกลับมาวางแผนรักษาและฟื้นฟูร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัด โดยมีการกันเขตป่าชุมชน ทำแนวกันไฟ มีคณะกรรมการขึ้นมาดูแล ตั้งกฎระเบียบของป่า และปลูกป่าเสริมในที่ว่าง ปัจจุบันการบุกรุก

ทำลายทั้งจากบุคคลภายในชุมชนและบุคคลภายนอกได้ยุติลงโดยสิ้นเชิง ป่าจึงอยู่ในสภาพที่กำลังฟื้นตัว ชุมชนมีความสำนึกและพร้อมเพรียงในการจัดการกับป่าผืนนี้อย่างเป็นทางการ

2.2 ป่าดงภูหล่น บ้านร่องเข หมู่ 4 ซึ่งเป็นหมู่บ้านหลักในเขตป่าดงภูหล่นที่มีป่าชุมชนเพียงแห่งเดียวของตำบลนาเลิน ได้มีวิธีการจัดการกับป่าอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยและใช้อย่างพอเพียงตามความจำเป็น แต่มีบุคคลภายนอกทั้งจากการให้สัมปทานของรัฐและการตัดไม้ไปขาย ทั้งไม้เนื้อแข็งและไม้เศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น ไม้ไผ่ และผักหวาน เป็นต้น จึงทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ชุมชนจึงได้รวมตัวกันประสานกับสำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานีจัดตั้งเป็นป่าชุมชนขึ้นโดยมีคณะกรรมการขึ้นมาดูแลกับเขตป่าชุมชนออกจากเขตป่าสงวนแห่งชาติ และป่าของเอกชน ทำแนวกันไฟ ตั้งกฎระเบียบของป่า ลาดตระเวนตรวจตราป้องกันการบุกรุกและลักลอบตัดไม้ รวมทั้งไฟป่า โดยมีผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสในชุมชนเป็นแกนนำที่สำคัญ ปัจจุบันการบุกรุกทำลายป่ายุติลงโดยสิ้นเชิงเช่นกัน ป่ากำลังฟื้นตัวกลับมา มีความอุดมสมบูรณ์เกือบจะ 80 เปอร์เซ็นต์ จะเห็นได้จากพืช และสัตว์ที่เคยหายไปกลับคืนมาอีก

2.3 ป่าดงหมอง บ้านบะไห ซึ่งเป็นหมู่บ้านหลักในเขตป่าดงหมอง เป็นหมู่บ้านที่มีคนอพยพมาจากหลายพื้นที่มาตั้งอยู่ในป่า มีอาชีพหลักจากทรัพยากรที่หาได้ในป่า จึงอาศัยป่าเป็นหลัก การจัดการกับป่าจึงเน้นที่การใช้ประโยชน์เป็นหลัก การอนุรักษ์พื้นฟูยังไม่เป็นรูปธรรม แม้จะมีการกันพื้นที่ป่าเป็นเขตป่าชุมชน ทำแนวกันไฟ มีคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาดูแล และมีกฎระเบียบของป่าชุมชน แต่ในทางปฏิบัติยังไม่จริงจัง และต่อเนื่อง การบุกรุกทำลายป่าจึงยังมีอยู่อย่างต่อเนื่องทั้งโดยการลักลอบตัดแปรรูปขาย และการจุดไฟเผา

3. วัฒนธรรมกับการจัดการป่าของชุมชน ในชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีลักษณะทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน 2 แห่ง คือ ชุมชนบ้านปากอ หมู่ 9 ของป่าศรีสุข และชุมชนบ้านร่องเข หมู่ 4 ป่าดงภูหล่น ส่วนชุมชนบ้านบะไห หมู่ 7 ของป่าดงหมองจะมีลักษณะแตกต่างออกไป คือ ชาติลักษณะทางวัฒนธรรมบางอย่างที่ชุมชนของบ้านปากอ และบ้านร่องเขมี ดังนั้น สภาพของการจัดการป่าชุมชนจึงแตกต่างกันไปด้วย ส่วนวัฒนธรรมที่บ้านปากอ และบ้านร่องเข ซึ่งเป็นตัวช่วยหนุนให้การจัดการป่าชุมชนทั้ง 2 แห่ง ดำเนินไปด้วยดีนั้น มีดังนี้

3.1 มีลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนแบบชาวนาและกึ่งชาวนา คือ มีการตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์กันแบบพี่น้อง และนับถือกันแบบเครือญาติ มีศูนย์กลางทางวัฒนธรรม คือ วัดร่วมกัน

3.2 มีความเป็นเครือญาติกัน โดยมีบรรพบุรุษสืบสายมาด้วยกันตั้งแต่ตอนอพยพมาตั้งเป็นหมู่บ้านโดยคนส่วนใหญ่ในชุมชนสามารถนับญาติกันได้

3.3 **มีการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสในชุมชน** ซึ่งก็คือผู้อาวุโสในตระกูลนั่นเอง เพราะคนส่วนใหญ่มาจากเจ้าโคตรเดียวกัน

3.4 **มีความผูกพันกับป่ามาก่อนในอดีต** โดยคนส่วนใหญ่เกิดและโตมากับป่าเคยอาศัยป่ามาก่อนเคยเห็นความสมบูรณ์ของป่า ต่อมาเมื่อเห็นป่าถูกทำลายทำให้รู้สึกเสียดาย หวงแหน อยากเห็นสภาพป่ากลับคืนมา

3.5 **มีความกตัญญูรู้คุณ** ด้วยความผูกพันกับป่าจึงอยากจะฟื้นฟูและรักษาป่าให้กลับสภาพคืนมาเพื่อเป็นการทดแทนสิ่งที่ได้ล่วงเกินไปแล้ว

3.6 **การเชื่อผู้นำ** คนในชุมชนให้การยอมรับและเชื่อถือในตัวผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยถือว่าผู้นำยอมทำในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสมและต้องให้ความร่วมมือกับผู้นำด้วยงานจึงจะดำเนินไปได้

3.7 **การสืบทอดมรดกและห่วงใยลูกหลาน** ด้วยความห่วงใยในอนาคตของลูกหลานจึงอยากมีแหล่งทำมาหากินไว้ให้ลูกหลานที่จะเติบโตมาในอนาคต ซึ่งคาดว่าจะลำบากมากถ้าหากไม่มีป่าไว้เป็นแหล่งหากิน

3.8 **ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเทพารักษ์ในป่า** ทำให้มีความเคารพเกรงกลัว จึงไม่กล้าที่จะทำอะไรกับป่าในทางที่จะทำให้ป่าเสียหาย แม้จะไม่มีใครเห็นแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ย่อมเห็น

3.9 **ความเชื่อถือและยอมรับในระบบราชการ** ความเชื่อในความมีศักดิ์ศรีและความเป็นกลางของระบบราชการเมื่อทางราชการเข้าไปสัมพันธ์ด้วยทำให้มีความรู้สึกที่ตนเองมีความสำคัญและได้รับเกียรติจากทางราชการจึงให้ความร่วมมือด้วยดี และเชื่อว่าราชการจะช่วยให้การจัดการป่าเป็นไปเพื่อความยั่งยืนของชุมชนได้

3.10 **ความกลัว** ทั้งกลัวอันตรายจากป่า จากสัตว์ป่า เช่น งูกัด หลงทาง ตกเขา ฝึป่า และกลัวผิดกฎระเบียบของชุมชน และผิดกฎหมาย ซึ่งจะถูกลงโทษปรับเสียเงิน เสียเวลา กลัวถูกตำหนิและกล่าวขวัญถึงในทางไม่ดีทางสังคม

3.11 **ความมีหน้า มีตา มีศักดิ์ศรี** การที่จะทำอะไรได้สำเร็จจะได้รับการยอมรับจากทางราชการและจากชุมชนทั่วไป เมื่อทางราชการเข้ามาให้การสนับสนุนจึงพยายามทำให้ได้เพื่อหน้าตาและศักดิ์ศรีของชุมชน

3.12 **ความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย และพอเพียง** โดยไม่แสวงหาเงินเกินขอบเขต จึงใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อยังชีพเป็นหลักแทนการใช้เพื่อพาณิชย์ดังที่เคยทำมาในอดีต

3.13 มีความสำนึกในความเป็นเจ้าของ ซึ่งแต่ก่อนถือว่าป่าเป็นของหลวง จึงไม่ต้องใส่ใจในการดูแลรักษา แต่เมื่อรัฐได้เปลี่ยนวิธีคิดที่ป่าเป็นของชุมชน ชุมชนจึงมีสำนึกในความเป็นเจ้าของร่วมจึงได้ร่วมกันดูแลรักษาเพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

3.14 การมีสัมพันธภาพที่ดีกับข้าราชการในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเข้าไปแนะนำส่งเสริมทำให้เกิดความเกรงใจ และให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่

3.15 การหนุนช่วยจากบุคคลและหน่วยงานภายนอก ได้ทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจและเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีและความสามารถของตนเองในการจัดการป่าได้มากขึ้น

นอกจากวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวแล้วยังมีวัฒนธรรมบางอย่างที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดการป่าชุมชน ซึ่งพบในหมู่บ้านปะไฮของป่าดงหมอง ซึ่งเป็นชุมชนที่ยังมีการทำลายป่าอยู่อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คือ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขาดเอกภาพในชุมชน ขาดอาชีพหลัก มีอาชีพไม่แน่นอนต้องอาศัยทำมาหากินกับป่าเป็นหลัก ขาดผู้นำที่เข้มแข็งที่คนในชุมชนให้การยอมรับและเชื่อฟัง คนในชุมชนไม่มีความผูกพันกับป่ามาก่อนในอดีต ขาดความสำนึกในความเป็นเจ้าของ ขาดการยอมรับและเชื่อถือในระบบราชการ ขาดสัมพันธภาพที่ดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง ขาดผู้อาวุโสที่เป็นแกนหลักของชุมชน ในลักษณะเจ้าโคตร ขาดความเคารพยำเกรงในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ขาดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน และชุมชนมีปัญหาในด้านอื่น ๆ เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาการทำมาหากิน ปัญหาความขัดแย้งทางความคิด เป็นต้น

4. การนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ จากสิ่งที่พบจากการวิจัยในครั้งนี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ใน 3 ลักษณะดังนี้

4.1 การกระตุ้นและส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของป่าและร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า โดยการนำเอาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าดังกล่าวไปเป็นแนวทางในการกระตุ้นส่งเสริม

4.2 การปรับปรุงกฎเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติของทางราชการบางอย่างที่ไม่สอดคล้องกับวิถีของวัฒนธรรมของชุมชน หรือการปฏิบัติอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยภายใต้ข้อตกลงร่วมกันที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อป่า ต่อชุมชน และต่อราชการ

4.3 ปรับแนวคิดและวิธีการทำงานของภาครัฐ ที่มองเห็นชุมชนเป็นผู้ทำลายป่ามายอมรับและปกป้องชุมชนแล้วร่วมกับชุมชนอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าเพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชนและประเทศชาติต่อไป โดยเชื่อมั่นว่าไม่มีคนไทยคนไหนไม่รักชาติรักแผ่นดินบ้านเกิดของตนเอง

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ได้ค้นพบสิ่งที่มีประโยชน์ที่ควรนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการป่าชุมชนของสวนราชการที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. วัฒนธรรมชุมชนมีผลต่อการจัดการป่าชุมชนจริง ดังนั้นการที่จะดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับป่าชุมชนควรจะได้มีการศึกษาถึงแนวคิด ความเชื่อ และวิถีของชุมชนที่มีต่อป่านั้น ๆ ก่อนแล้วจึงดำเนินการให้สอดคล้องกับวิถีของชุมชนนั้น ๆ จะช่วยให้การดำเนินการเป็นไปได้อย่างดีและบังเกิดผลอย่างแท้จริง
2. โดยพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนในชนบทจะให้ความเคารพและเชื่อถือในผู้อาวุโสโดยเฉพาะถ้าเป็นผู้อาวุโสที่เป็นผู้ใหญ่ในตระกูลด้วยแล้วจะได้รับการยอมรับเป็นอย่างสูง การดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชนถ้าได้ผู้อาวุโสที่มีลักษณะดังกล่าวมา เช่น แกนหลักในการทำงาน ด้วยก็จะช่วยผลักดันให้งานประสบความสำเร็จเร็วขึ้น
3. ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นผู้ที่คนในชุมชนให้การยอมรับนับถือเป็นอีกคนหนึ่งที่จะช่วยให้การดำเนินงานป่าชุมชนสำเร็จลงได้ ดังนั้น หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องควรจะค้นหาผู้นำและเสริมศักยภาพของผู้นำให้มีขีดความสามารถในการทำสูงขึ้น และมีความเข้มแข็งขึ้น โดยสวนราชการจะคอยหนุนเสริมอยู่เบื้องหลังอย่างจริงจังและต่อเนื่อง
4. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในป่าและในชุมชน แม้โดยทั่วไปคนจะมีความเชื่อและเกรงกลัวลดน้อยลง แต่ในส่วนตัวของความเป็นคนไทยยังเชื่อในสิ่งนี้อยู่ ถ้าหากมีการเสริมให้สิ่งนั้นมีความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้นอาจจะโดยจัดให้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง หรือปรับแต่งสถานที่และบรรยากาศให้เหมาะสมแล้วก็จะช่วยทำให้น้ำเคารพเกรงกลัวมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่าได้มากเช่นกัน
5. ชำรราชการไม่ว่าจะเป็นฝ่ายปกครอง ป่าไม้ ตำรวจ ทหาร หรือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) จะมีส่วนสำคัญยิ่งในการกระตุ้นส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของชุมชน และนำชุมชนไปสู่การบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ดังนั้น ชำรราชการจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับตัวปรับใจเพื่อที่จะยอมรับและปกป้องสิทธิของชุมชนและเสริมสร้างศักยภาพให้กับชุมชน หรือนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน
6. องค์กรปกครองท้องถิ่น หรือนุคคลสำคัญในท้องถิ่น แม้ในปัจจุบันจะยังไม่มีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชนมากนัก แต่ในอนาคตต่องค์กรปกครองท้องถิ่นจะเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนหน่วยงานของรัฐจากส่วนกลาง ดังนั้น ระบบการจัดการงบประมาณขององค์กรท้องถิ่นควรให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องป่าไม้เฉพาะป่าชุมชนด้วย

7. การเยี่ยมเยียน นิเทศ ติดตามผล การดำเนินการของชุมชนจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง หรือจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก จะมีส่วนสำคัญต่อการกระตุ้นให้มีการดำเนินอย่างต่อเนื่อง จึงเห็นควรมีการติดตามเยี่ยมเยียนเพื่อให้กำลังใจชุมชนเป็นระยะ ๆ ตามที่เห็นเหมาะสม

8. การมีอาชีพหลักของชุมชนที่ได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับป่าโดยตรงจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนช่วยให้ชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าน้อยลง และทำให้การจัดการป่าชุมชนง่ายขึ้น แต่ถ้าคนในชุมชนนั้นไม่มีอาชีพอื่นเป็นที่มั่นคงแน่นอนต้องอาศัยป่าเป็นหลักในการทำมาหากินอยู่ จะทำให้การจัดการป่าเป็นไปด้วยความยากลำบากขึ้น ดังนั้นการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า จึงควรนำไปพร้อม ๆ กันกับการส่งเสริมอาชีพด้านอื่น ๆ มาทดแทนด้วย

9. ในการจัดการป่าชุมชนควรนำมิติทางวัฒนธรรมมาใช้ควบคู่กับมิติทางกฎหมาย และการปกครอง แต่ถ้าเกิดความขัดแย้งกันก็ให้ปรับเข้าหากันให้ได้โดยถือเอาส่วนที่จะก่อให้เกิดผลดีที่สุดต่อการจัดการป่านั้น ๆ เป็นหลัก แม้บางครั้งจะไม่สามารถแก้ไขระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้องได้ทันแต่สามารถยืดหยุ่นได้ในการปฏิบัติ

10. ความสัมพันธ์ที่ตระหว่างเจ้าหน้าที่กับชุมชนจะมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการจัดการป่าชุมชน ดังนั้น เจ้าหน้าที่ผู้ที่จะไปปฏิบัติงานกับชุมชนควรเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับ วัฒนธรรมของชุมชน รักที่จะทำงานกับชุมชน มีความเข้าใจในวิถีของชุมชน มีความสุจริตยุติธรรม สามารถวางตนเสมอกับชุมชนได้ และที่สำคัญคือสามารถยอมรับและทนสภาพของความไม่ถูก ไม่รู้ ไม่กล้า และความตื้อดิ่งตันทुर้งในบางครั้งของคนบางคนในชุมชนได้ และทำงานกับคนเหล่านั้นได้อย่างกลมกลืน

11. ในชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติเอกภาพเนื่องจากมีคนอพยพมาจากหลายถิ่นมาอยู่ร่วมกัน จึงไม่สามารถยอมรับซึ่งกันและกันได้ชุมชนลักษณะดังกล่าว จะมีปัญหาในการดำเนินงานแทบทุกเรื่องรวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนด้วย แนวทางในการจัดการป่าชุมชนในชุมชนดังกล่าวจึงควรเริ่มที่การจัดการกับชุมชนเพื่อสร้างความ เป็นเอกภาพให้กับชุมชนก่อนโดยพยายามหาจุดร่วมของชุมชนให้ได้ก่อนแล้วอาศัยจุดร่วมที่ทุกคน ยอมรับเป็นตัวเชื่อมให้คนมาร่วมมือกัน ซึ่งจุดร่วมดังกล่าวอาจเป็นบุคคล สถาบัน หรือกิจกรรมก็ได้ เมื่อสร้างความเป็นเอกภาพของชุมชนได้แล้วจึงเคลื่อนไปสู่การจัดการกับป่าชุมชนต่อไป

12. การให้การหนุนเสริมด้านงบประมาณจากหน่วยงานภายนอกอย่างเช่น โครงการ เพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ที่มีลักษณะส่งตรงถึงชุมชน มีส่วนสำคัญต่อการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในศักดิ์ศรี และขีดความสามารถของตนเอง ดังนั้น ทางราชการที่เกี่ยวข้อง

ถ้าหากมีการหนุนช่วยในด้านงบประมาณควรจะให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วย มิใช่เพียงเพื่อรับทราบและรับผลโดยไม่ทราบที่มาที่ไปของสิ่งนั้น

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. หมู่บ้านกับศักยภาพในการพัฒนา. บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการองค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ภาควิชาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.
- โกมล แพรกทอง. ป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2532.
- ..... แนวคิดป่าชุมชน. คู่มือเจ้าหน้าที่ของรัฐโครงการพัฒนาป่าชุมชน เรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย กองจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ : กรุงเทพมหานคร, 2533.
- ..... ป่าชุมชนในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรมป่าไม้, มปท.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาโครงการศึกษานโยบายสาธารณะ. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2528.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2541.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. หมู่บ้านกับการจัดการทรัพยากร : กรณีศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ. บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการองค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538
- ธรรมบุญ บุญไกรสร. กรณีศึกษาการจัดการฝายในลำห้วยชุมเหล็ก. โครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540.
- บวร กุลดิลก. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการป่าไม้ชุมชน : ศึกษากรณีบ้านห้วยลึกอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. ปริญญาวิทยาศาสตร มหาบัณฑิต สาขาการบริหารการเกษตรและป่าไม้ สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้, 2538.
- บวรศักดิ์ อูวรรณโณ. ปัญหาป่าไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ. รายงานสรุปการประชุมความคิดเห็นเพื่อแก้ไขปัญหาป่าไม้ ครั้งที่ 1 ปัญหาป่าไม้กับทางออกของชาวบ้าน, (มีนาคม) 2532.

- บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รัถยุดิธรรม. 3 ทศวรรษป่าชุมชนเชียงใหม่. โรงพิมพ์วิเอส การพิมพ์, 2542.
- ประสิทธิ์ คุณุรัตน์ และคณะ. การศึกษาสภาพแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ของป่าบุ่งป่า ทามบริเวณลุ่มลำมูลตอนกลาง. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- ประสิทธิ์ ประคองศรี และคณะ. ระบบการจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2537.
- พระธรรมปิฎก. การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 6.กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลบอลทีมทอง, 2542.
- พระอุปกรณ์ ชูเชื้อ. บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ หลักสูตร พัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัย คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- มานะ นาคำ. ระบบการจัดการป่าสาธารณะประโยชน์ขององค์กรชุมชน : กรณีศึกษา ป่าตะโกร้างโนนระกา. โครงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2543.
- มงคล ด้านธานินทร์ และคณะ. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 3 ป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- มงคล ด้านธานินทร์. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- รัชดา ฉายสวัสดิ์. "ป่าชุมชน. สิทธิครอบครองของชาวบ้านมีบ้างไหม" ทางใหม่. ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (มีนาคม - เมษายน), 2535.
- วินัย ปัญญาธัญญะ และคณะ. การจัดการและใช้ประโยชน์ป่าชุมชน. เอกสารประกอบการ บรรยายการฝึกอบรมราษฎร หลักสูตร การจัดการป่าชุมชน จังหวัดตรัง, 2536.
- วินัย โสมณวัตร และธวัชชัย แผนวิเชียร. การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชน : กรณีศึกษา ป่าชุมชนโนนทราย จังหวัดศรีสะเกษ. สำนักงานป่าไม้เขตอุบลราชธานี, 2540.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และคณะ. การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรท้องถิ่น โครงการวิจัยวนศาสตร์ ชุมชน. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535.
- ศลิษา พึ่งแสงแก้ว. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณี ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2537.

- ศรีสุวรรณ คอระจว. "ป่าชุมชน" ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทและทรัพยากร" ทางใหม่. ปีที่ 4 ฉบับที่ 2. (มีนาคม – เมษายน), 2533.
- เสน่ห์ จามริก และคณะ. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าในเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- สำนักงานป่าไม้จังหวัดอุบลราชธานี. รายงานสรุปบทเรียนโครงการนำร่องส่งเสริมการพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่ไม่สมควรนำไปปฏิรูปที่ดินร่วมกับ ส.ป.ก. ปีงบประมาณ 2542, 2542.
- สุเมธ ทรายแก้ว. "ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : ศึกษาโครงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี". วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- สุวิรัตน์ กฤษณะรังสรรค์. การจัดการป่าขององค์กรชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ ศึกษากรณี : หมู่บ้านก้อทุ่ง ตำบลก้อ อำเภอสี จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ. การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- อำนวย คอวนิช. แนวทางการพัฒนากิจกรรมป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน. วนกร. ปีที่ 7 ฉบับที่ 22 (กันยายน – ตุลาคม), 2528.

รายนามวิทยากรชุมชนผู้ให้สัมภาษณ์

- กรม ศรีสมุทร. อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 110 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 20 พฤษภาคม 2545.
- กาดำ คำสมศรี. อายุ 46 ปี บ้านเลขที่ 25 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 26 มีนาคม 2545.
- ขันตรี ภูงอก. อายุ 39 ปี บ้านเลขที่ 54 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 3 พฤษภาคม 2545.
- คำเกิด คำสมศรี. อายุ 36 ปี บ้านเลขที่ 24 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 9 พฤษภาคม 2545.
- คำตา หมอนคำ. อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 39 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 3 พฤษภาคม 2545.
- คำผง พิลาดง. อายุ 49 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2545.
- คล้าย แสงชมพู. อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 45 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2545.
- จันทร แก้วคุณ. อายุ 38 ปี บ้านเลขที่ 85 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2545.
- จันทร บุญยิ่ง. อายุ 49 ปี บ้านเลขที่ 34 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 17 พฤษภาคม 2545.
- ใจ ชินตะวัน. อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 21 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 23 พฤษภาคม 2545.
- ฉวี พิมพ์โพธิ์. อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 60 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 29 เมษายน 2545.
- เฉย ชินตะวัน. อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 21 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 21 พฤษภาคม 2545.
- ชมภู ปิกชัย. อายุ 44 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 31 มีนาคม 2545.

- ถาวร แสงชมพู. อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 16 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 9 พฤษภาคม 2545.
- ทิ่ง นามวิธา. อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 11 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2545.
- ทอง ศิริมาศ. อายุ 50 ปี บ้านเลขที่ 10 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 31 มีนาคม 2545.
- ทองคำ สำนเา. อายุ 47 ปี บ้านเลขที่ 31 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 31 มีนาคม 2545.
- ทองจันทร์ บุญเชื้อ. อายุ 47 ปี บ้านเลขที่ 5 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2545.
- ทองสุข แก่นจันทร์. อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 39 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2545.
- ทองคำ พวงปัญญา. อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 36 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 25 พฤษภาคม 2545.
- นี ภูศิริ. อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 19 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 21 พฤษภาคม 2545.
- นี สิบัด. อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 1 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 29 เมษายน 2545.
- บงการ สงสะอาด. อายุ 46 ปี บ้านเลขที่ 64 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 3 พฤษภาคม 2545.
- บุญใจ บุญเสริม. อายุ 40 ปี บ้านเลขที่ 23 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2545.
- บุญเตียง พึ่งทอง. อายุ 39 ปี บ้านเลขที่ 46 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2545.
- บุญมี ศรีสมุทร. อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 17 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2545.
- บัว แสงชมพู. อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 5 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 2 เมษายน 2545.

- บัวแพง เยาวศรี. อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 29 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤษภาคม 2545.
- บัวศรี เจริญทอง. อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 27 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2545.
- บัวศรี ภูศิริ. อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 4 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤษภาคม 2545.
- ใบ ภูซุม. อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 25 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 24 มีนาคม 2545.
- ใบ ลำเนา. อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 18 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2545.
- ใบ ศรีสมุท. อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 44 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤษภาคม 2545.
- พรมจรรย์ อุ่มบุญ. อายุ 53 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 20 มีนาคม 2545.
- พรมมา สายทอง. อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 16 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤษภาคม 2545.
- พิชิต โลหะกุล. อายุ 36 ปี บ้านเลขที่ 40 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 28 มีนาคม 2545.
- พิสมัย บันชัย. อายุ 34 ปี บ้านเลขที่ 93 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 7 เมษายน 2545.
- รัศมี แก่นจันทร์. อายุ 27 ปี บ้านเลขที่ 39 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2545.
- ฤทธิ์ ผาก่า. อายุ 34 ปี บ้านเลขที่ 30 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 22 เมษายน 2545.
- ลุน บริสุทธิ์. อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 76 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤษภาคม 2545.
- ล้อม บุญเสริม. อายุ 38 ปี บ้านเลขที่ 23 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 25 พฤษภาคม 2545.

- ลำดวน เจริญราช. อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 29 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤษภาคม 2545.
- วรรณนา ชูบุญ. อายุ 37 ปี บ้านเลขที่ 47 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 25 พฤษภาคม 2545.
- วรรณนา สมสร้อย. อายุ 33 ปี บ้านเลขที่ 146 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2545.
- วันชัย ทองหยิบ. อายุ 32 ปี บ้านเลขที่ 34 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2545.
- วิเชียร ผาดี. อายุ 51 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 9 เมษายน 2545.
- ศรี วรเดช. อายุ 38 ปี บ้านเลขที่ 15 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 3 เมษายน 2545.
- ศรีนวล ทองไทย. อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 16 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 25 พฤษภาคม 2545.
- สนอง นานหัว. อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 63 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2545.
- สมัย สิ้นโสม. อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 36 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 15 พฤษภาคม 2545.
- สมแพง ห่อลี. อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 19 บ้านร่องเซ หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 15 พฤษภาคม 2545.
- สมยง พวงปัญญา. อายุ 30 ปี บ้านเลขที่ 53 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 17 พฤษภาคม 2545.
- สมศรี ภูศิริ. อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 11 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2545.
- สมหมาย บุญชื่น. อายุ 33 ปี บ้านเลขที่ 82 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 20 พฤษภาคม 2545.
- สา พวงปัญญา. อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 53 บ้านป่าก่อ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 19 พฤษภาคม 2545.

- สาคร ธีระบุตร. อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 63 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 24 เมษายน 2545.
- สิงห์คำ ลำเนา. อายุ 69 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2545.
- สุพจน์ ทองคำ. อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 92 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 3 เมษายน 2545.
- สุข คำวงษา. อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 15 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2545.
- สุนทร ชูบุญ. อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 84 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 23 พฤษภาคม 2545.
- สุรย์ รินทร. อายุ 70 ปี 146 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 20 มีนาคม 2545.
- แสน บุญชื่น. อายุ 49 ปี บ้านเลขที่ 58 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 23 พฤษภาคม 2545.
- แสวง บุญเชื้อ. อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 5 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2545.
- สอน คำสมศรี. อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 4 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 19 เมษายน 2545.
- โสภา พวงปัญญา. อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 53 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 18 พฤษภาคม 2545.
- เสงี่ยม สงสะอาด. อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 36 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลิน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 4 เมษายน 2545.
- ลำราญ ชูบุญ. อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 45 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 27 พฤษภาคม 2545.
- ลำริย์ เจริญสุข. อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 41 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2545.
- ลำรอง วรเดช. อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 15 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 31 มีนาคม 2545.

- สวัย อินราช. อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 123 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2545.
- ไสว ทองหยิบ. อายุ 36 ปี บ้านเลขที่ 20 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 12 พฤษภาคม 2545.
- หนูกุล สายทอง. อายุ 37 ปี บ้านเลขที่ 57 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 22 พฤษภาคม 2545.
- อภิศักดิ์ สีหะวงษ์. อายุ 47 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2545.
- อิฐ ผาก่า. อายุ 35 ปี บ้านเลขที่ 50 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 12 พฤษภาคม 2545.
- อ่อนตา สุดตา. อายุ 49 ปี บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2545.
- โอภาส สงสะอาด. อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 29 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2545.
- อำนวย ทองสี. อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 162 บ้านบะไห หมู่ 7 ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2545.
- อัมพร บริสุทธิ์. อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 42 บ้านปากอ หมู่ 9 ตำบลหนองเหล่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์วันที่ 9 พฤษภาคม 2545.
- เอื้อง มีคำ. อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 3 บ้านร่องเข หมู่ 4 ตำบลนาเลน อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี, ให้สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2545.

ภาคผนวก 1

สภาพพื้นที่ป่าชุมชนป่าศรีสุข บ้านปากอ หมู่ 9

สภาพของ
ชุมชนบ้าน
ปากอ หมู่ 9

การฝึกอบรม
แกนนำชุมชน
เกี่ยวกับการ
จัดการป่าชุมชน
ของสำนักงาน
ป่าไม้จังหวัดอุบลฯ

ส่วนหนึ่งของ
คณะกรรมการ
ป่าชุมชนบ้าน
ปากอ หมู่ 9

ทางเข้า
ป่าชุมชน
ของป่าศรีสุข

นักวิจัยผู้ช่วย
กำลังเดิน
สำรวจป่า

ชาวบ้านจาก
บ้านป่าก่อ ม.9
ไปหาอาหาร
ในป่าชุมชน
ป่าศรีสุข

บางส่วน
ของสภาพ
ป่าชุมชน
ป่าศรีสุข

แนวกันไฟ
ในพื้นที่
ป่าชุมชน
ป่าศรีสุข

สถานที่
ประกอบพิธี
กรรมในเขต
ป่าชุมชน
ป่าศรีสุข

ภาคผนวก 2

สภาพพื้นที่ป่าชุมชนป่าดงภูหล่น บ้านร่องเข หมู่ 4

สภาพทั่วไป
ของป่าในเขต
ป่าดงภูถ่ม

บางส่วน
ของป่าชุมชน
ดงภูถ่ม

คณะผู้วิจัย
กำลังเดินเข้า
ป่าชุมชน
ดงภูถ่ม

ทางเดินเข้าเขตป่าชุมชน

สภาพพื้นที่นอกเขตป่าชุมชนที่ถูกบุกรุกเป็นที่นาของชาวบ้าน

สภาพป่า
นอกเขต
ป่าชุมชน
ที่ถูกไฟเผา

ผักหวาน
ในเขต
ป่าชุมชน
ที่กำลัง
ฟื้นคืนกลับมา

สภาพของ
ป่าชุมชน
ปัจจุบัน

ภาคผนวก 3

สภาพพื้นที่ป่าชุมชนป่าตองหมอง บ้านมะไห หมู่ 7

แนวกันไฟ
ในเขตพื้นที่
ป่าชุมชน
คลองหมอง
บ้านปะไฮ

อาชีพของ
ชาวบ้าน
ส่วนหนึ่ง
ที่เป็นการ
ทำลายป่า

บ้านที่
ปลูกสร้างไว้
เพื่อขาย

สภาพป่า
ที่กำลัง
ถูกแปรสภาพ
เป็นที่ไร่นา

ร่องรอย
ความ
สมบูรณ์
ในอดีต

ส่วนหนึ่ง
ของอาชีพ
ของคน
ในชุมชน
ที่ได้จากป่า

สภาพป่าริมถนนสายโขงเจียม - เขมราฐ ใกล้เคียง บ้านบะไห

สภาพป่ารอบ ๆ บ้านบะไหที่ถูกไฟเผาผลาญ

ภาคผนวก 4
แบบสัมภาษณ์เจาะลึกผู้นำชุมชน

แบบสัมภาษณ์เจาะลึก
ชุดสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ / ไม่เป็นทางการ

โครงการวิจัยการจัดการป่าชุมชนด้วยมิติทางวัฒนธรรม :
กรณีศึกษาป่าชุมชน 3 แห่ง ในจังหวัดอุบลราชธานี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชั้น ศรีสวัสดิ์
 สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี

สนับสนุนโดย
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
 กระทรวงศึกษาธิการ

ผู้ให้สัมภาษณ์ .....ตำแหน่ง.....อายุ.....ปี
 .....ตำแหน่ง.....อายุ.....ปี
 .....ตำแหน่ง.....อายุ.....ปี
 .....ตำแหน่ง.....อายุ.....ปี
 .....ตำแหน่ง.....อายุ.....ปี

หมู่บ้าน.....หมู่ที่.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัดอุบลราชธานี

วัน / เดือน / ปี ที่สัมภาษณ์ .....

ผู้สัมภาษณ์ .....

ก. ลักษณะกายภาพ (แผนที่หมู่บ้าน/ป่า)

1. ที่ตั้ง (แบ่งตามเขตการปกครอง/ เส้นทางคมนาคม)

.....

.....

.....

.....

2. ลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมที่เป็นลักษณะเด่น

.....

.....

.....

.....

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของหมู่บ้าน (ดิน, น้ำ, ป่า)

ดิน	น้ำ	ป่า
1. ลักษณะและสัดส่วนของดินแต่ละลักษณะต่อพื้นที่ทั้งหมด	1. ประเภทแหล่งน้ำ	1. ประเภทป่า
2. สภาพการใช้ประโยชน์	2. การใช้ประโยชน์	2. การใช้ประโยชน์
3. วิธีการใช้	3. วิธีการใช้	3. วิธีการใช้
4. ปัญหา	4. ปัญหา	4. ปัญหา

4. จำนวนพื้นที่รวมของหมู่บ้าน..... ไร่ จำนวนเป็น
- ที่อยู่อาศัย..... ไร่
  - ที่ดินทำการเกษตร รวม..... ไร่
    - ที่ทำนา..... ไร่
    - ที่ทำสวน..... ไร่
    - ที่ทำไร่..... ไร่
  - ที่ดินสาธารณประโยชน์..... ไร่
    - ที่ทำเลี้ยงสัตว์..... ไร่
    - ที่ป่า..... ไร่
    - แหล่งน้ำ..... ไร่
    - อื่น ๆ..... ไร่
  - อื่นๆ (ระบุ)..... ไร่

5. การใช้ประโยชน์ที่ดินในหมู่บ้านสำหรับปลูกพืชอะไรบ้าง เรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย

5.1	ผลผลิตเฉลี่ย.....	ต่อไร่
5.2	ผลผลิตเฉลี่ย.....	ต่อไร่
5.3	ผลผลิตเฉลี่ย.....	ต่อไร่
5.4	ผลผลิตเฉลี่ย.....	ต่อไร่
5.5	ผลผลิตเฉลี่ย.....	ต่อไร่

ข. โครงสร้างประชากรและสังคม

1. ประวัติการตั้งถิ่นฐานชุมชน (เหตุผลของการตั้งชุมชน, มาจากไหนบ้าง, จำนวนปี, การทำมาหากินในแต่ละช่วง โดยแบ่งตามสภาพเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงที่สำคัญ)

.....

.....

.....

ช่วงปี พ.ศ.	การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อสภาพป่า	ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	บุคคลที่มีบทบาทสำคัญ

2. จำนวนครัวเรือนทั้งหมด..... ครัวเรือน
- ประชากรทั้งหมด..... คน
- จำแนกเป็น   ชาย..... คน
- หญิง..... คน
- เด็ก (0-13 ปี)..... คน
- วัยแรงงาน (14-60 ปี)..... คน
- สูงกว่า 60 ปี..... คน

3. ประชากรมีกลุ่มชาติพันธุ์อะไรบ้าง

กลุ่มชาติพันธุ์.....	จำนวนครัวเรือน.....	ครัวเรือน.....%
กลุ่มชาติพันธุ์.....	จำนวนครัวเรือน.....	ครัวเรือน.....%
กลุ่มชาติพันธุ์.....	จำนวนครัวเรือน.....	ครัวเรือน.....%
กลุ่มชาติพันธุ์.....	จำนวนครัวเรือน.....	ครัวเรือน.....%

4. ประชากรวัยแรงงานส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับ..... จำนวน.....คน

4. ประชากรวัยแรงงานส่วนใหญ่จบการศึกษาชั้น..... จำนวน.....คน
 ผู้ไม่จบการศึกษาภาคบังคับ.....คน
 มีผู้ที่จบสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับประมาณ.....คน

5. บ้านที่อยู่อาศัยและสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่สร้างด้วยวัสดุอะไร เอามาจากไหน

ตัวบ้าน.....
 หลังคาบ้าน.....
 รั้วบ้าน.....
 รั้วขี้วัว.....
 วัสดุ/อุปกรณ์ในครัวเรือนที่ใช้ไม้.....

6. สาธารณูปโภคและสาธารณูปการในหมู่บ้านที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ป่า (ถ้ามี ให้กาเครื่องหมาย (/) ถ้าไม่มี ให้กาเครื่องหมาย (X) และเพิ่มเติมข้อมูลเกี่ยวกับแผนการพัฒนาในแต่ละกิจกรรม)

( ) โรงเรียน ลักษณะอาคารและสภาพทั่วไป.....
 แผนการพัฒนา.....

( ) วัด/สำนักสงฆ์ ลักษณะอาคารและสภาพทั่วไป.....
 แผนการพัฒนา.....

( ) สถานีอนามัย ลักษณะอาคารและสภาพทั่วไป.....
 แผนการพัฒนา.....

( ) ไฟฟ้า ..... แผนการพัฒนา.....

( ) ประปาหมู่บ้าน ..... แผนการพัฒนา.....

( ) ถนน สภาพถนน .....
 แผนการพัฒนา.....

( ) อื่นๆ ระบุ..... แผนการพัฒนา.....

7. กลุ่มกิจกรรมที่สำคัญและยังคงดำเนินงานอยู่ในปัจจุบันมีอะไรบ้าง (ชื่อกลุ่ม วัตถุประสงค์ กิจกรรม สมาชิก)

.....
 .....
 .....
 .....

8. ผู้นำที่เป็นทางการมีใครบ้าง และมีบทบาทอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

.....

.....

.....

.....

.....

9. ผู้นำที่ไม่เป็นทางการมีใครบ้าง และมีบทบาทอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร

.....

.....

.....

.....

10. ถ้าหากจะมีการประชุมวางแผนการจัดการป่า ท่านคิดว่าใครควรจะเข้าร่วม

.....

.....

.....

.....

.....

11. ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้าน

.....

.....

.....

.....

.....

6. ในหมู่บ้านมีผู้ที่หารายได้จากป่า ..... ครั้วเรือน

กิจกรรมที่ทำ คือ..... จำนวน..... ครั้วเรือน ประมาณครั้วเรือนละ.....บาท
 ..... จำนวน..... ครั้วเรือน ประมาณครั้วเรือนละ.....บาท
 ..... จำนวน..... ครั้วเรือน ประมาณครั้วเรือนละ.....บาท
 ..... จำนวน..... ครั้วเรือน ประมาณครั้วเรือนละ.....บาท

7. การติดต่อซื้อขายผลผลิตกับภายนอกชุมชน

พืชผลการเกษตร ( ) พ่อค้าจาก.....มารับซื้อในหมู่บ้าน
 ( ) นำออกไปขายที่.....
 ( ) ขายภายในชุมชน.....
 ( ) พ่อค้าจาก.....มารับซื้อในหมู่บ้าน
 ( ) นำออกไปขายที่.....
 ( ) ขายภายในชุมชน.....
 ทรัพยากรจากป่า ( ) พ่อค้าจาก.....มารับซื้อในหมู่บ้าน
 ( ) นำออกไปขายที่.....
 ( ) ขายภายในชุมชน.....

8. ปฏิทินกิจกรรม และการใช้แรงงานของสมาชิกในชุมชน

กิจกรรม	จำนวน แรงงาน (คน)	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....

ง. การใช้ทรัพยากรจากป่า

1. ระยะทางระหว่างหมู่บ้านกับแนวเขตป่า..... กิโลเมตร
 ชาวบ้านส่วนใหญ่เดินทางไปป่า อย่างไร ..... ใช้เวลานานเท่าไร..... ชั่วโมง..... นาที

2. ความสัมพันธ์/ปัญหา ระหว่างชาวบ้านกับบุคคลหรือองค์กรต่อไปนี้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรจากป่า

- ภายในชุมชนด้วยกันเอง.....

- เจ้าหน้าที่รัฐ.....

- บุคคลภายนอกชุมชน.....

- องค์กรภายในท้องถิ่น.....

ในกรณีที่มีปัญหาชาวบ้านมีการแก้ไขอย่างไร (ระบุทีละกลุ่มปัญหา).....

3. ในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง (นับย้อนหลังไปจากปีปัจจุบัน 2540)
 ประวัติความเป็นมาของป่าที่สำคัญ, ขอบเขต, สภาพ, ลักษณะ, การรักษาและการดูแล, การใช้, บุคคล/ บทบาท
 ขององค์กร ในการอนุรักษ์และการใช้ตลอดจนแนวโน้มของสภาพป่า.....

4. การทำมาหากินของชาวบ้านในลักษณะใดบ้างที่เป็นปัญหา/เป็นผลกระทบต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า
(เชื้อเพลิง จับสัตว์ป่า ไม้ใช้สอย ทำไร่ ฯลฯ)

.....

.....

.....

.....

.....

5. กิจกรรม/โครงการอะไรบ้างที่เป็นผลกระทบต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า (ให้ลำดับปัญหาความรุนแรงด้วย)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. ในพื้นที่นี้มีปัญหาไฟป่าหรือไม่ สาเหตุเกิดจากอะไร ก่อให้เกิดความเสียหายมากน้อยแค่ไหน

.....

.....

.....

.....

7. ชาวบ้านมีวิธีการจัดการป่า (การใช้และการดูแลรักษา) ในปัจจุบันอย่างไร

วิธีการ .....

.....

องค์กร .....

.....

กฎระเบียบ .....

.....

ข้อจำกัด .....

.....

ปัญหา/อุปสรรค .....

.....

จ. แนวคิด ความเชื่อในเชิงวัฒนธรรมและสิทธิชุมชน

1. มีความเชื่อที่เป็นข้อห้ามหรือข้อชะล่าในการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

2. สิ่งที่ชุมชนเคารพหวงแหนในเขตพื้นที่ป่ามีอะไรบ้าง และทำไมจึงเคารพและหวงแหน

.....

.....

.....

.....

.....

3. สิ่งที่ชุมชนเกรงกลัวจนไม่กล้าที่จะตัดไม้ในป่ามีอะไรบ้าง และทำไมจึงกลัว

.....

.....

.....

.....

.....

4. ชุมชนมีความรู้สึกในความเป็นเจ้าของป่าร่วมกันหรือไม่ เพียงใด เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

.....

.....

5. ชุมชนมีความคาดหวังและแผนการในการจัดการป่าชุมชนอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....